

Ярослав
ГНАТІВ

КІРА
БАТЬКІВ

ЯРОСЛАВ ГНАТІВ

ВІРА БАТЬКІВ

Повість-есе

Рим - Люблин - 1990

Видання Української Пресової Служби

Том 7

Відповідальний редактор
о. Іван Дацько

Технічне оформлення
Аліція Хрін

Обкладинка
Богдан Пікулицький

Рим - Люблін - 1990
Видавництво Свічадо

Адреса для кореспонденції:

Piazza Madonna dei Monti 3
00184 Roma Italia

Parafia grecko-katolicka
ul.Zielona 3 Lublin Polska

125-ій річниці від дня народження бл. п. митрополита Андрія Шептицького
присвячує
автор

Віра серця мого як Бескид твердо постановилась на любови; і смуток твій знидіє, а радість сліди його позамітає, а сумна північ буде ясним полуднем і звеселишся, а око твоє заблищить зірничкою в бурній пітьмі життя твого і огорнешся зоревою світою тихомира і линеє над тобою милість Божая, бо надія із серця твого не втікла - бо хто яко Бог!

Сполошиш ми долю і проженеш щастя, день ми споморочиш і світ ми западе, нуждою мя вдарнш і нашлеш ми злидні, світ ми спустіє і йме ворогувати, знидіє радість і плач мя огорне, туга ми ранком і вечером журба, і ніч ми безсонна і горьоване з сонцем, вирвеш ми очі і душу ми вирвеш, а не видреш любови і віри не видреш, бо руське ми серце тай і віра руська.

Псалм 2. Греко-католицький священник
Маркіян Шашкевич

-

I. ПРОПОВІДЬ

Колесо всесвітньої історії надумало завернути в Галичину. На землі краю, про який дехто з тутешньої інтелігенції любив за філіжанкою кави бідкатись, що він забитий від Бога та людей глухим парканом з дошок. Тут, на благодатних полях географічного центру Європи воно - це невблаганне колесо - затіяло страхітливу криваву бійню... Перша світова війна з притаманними їй, але невідомими ще народам законами вступала в свої права.

Фронт поволі наближався до Львова. Місто запрудили колони військовополонених, валки з пораненими, потоки втікачів із східної Галичини. Забрало харчів і води. Люди ходили перестрашені: поповзли жадливі чутки про те, що москалі мордують чоловіків, гвалтують жінок, настромлюють дітей на піки. А тут на біду ще й поліція втекла з міста і відразу дали про себе знати злодії та бандити. Щоправда, львів'яни створили міську „громадянську сторожу“, однак її члени, які носили на руках червоно-сині пов'язки, самі ходили по вулицях з великим страхом... За кілька днів перед окупацією місто зовні заспокоїлось, принишкло. Ніби збайдужіло. Що буде, то буде!

Можливо, саме тому окупація російським військом столиці Галичини виглядала доволі оперетково.

Вночі з 2 на 3 вересня 1914 року останні австрійські стежі покинули сонний Львів. Найбільш нетерпеливі, сміливі та допитливі гави, відомі тут під кличкою „лібертини“, тобто „свободолюбці“, ще вдосвіта повискакували з теплих ліжок, озброїлись в театральні лорнетки і повилізали на Високий Замок та кіпці Унії Любельської, аби не пропустити хвилі, коли російська армія буде окуповувати місто. Згорні відкривалась велична панорама на багато кілометрів довкола. Лібертини відразу спрямували свої лорнетки на схід. Зрештою, і без бінокля добре було видно, як козачі патрулі, освітлені променями вранішнього сонця, обережно просуваються лисницькими полями від Підбірців до Чортових скель, оперезаних поздовж

узлісся шанцями. Стежі довго снували сюди-туди по цьому маршруту. Було тихо. Жодного пострілу. Лише зрідка схарапуджені коні ставали дибки, а перестрашені козаки хапалися за шаблі: з-під копит вискакував заяць і мчав до лісу. Десь біля десятої години, коли місто внизу вже вирувало буденними клопотами, а лібертини притомилися і їм почала набридати війна заяців з російськими стежами, здалеку за Знесінням показався паротяг з кількома причепленими вагонами. На центральному залізничному двірці потяг востаннє пчихнув, засопів і зупинився. З вагонів повискакували солдати з найжаченими карабінами і з криком „ура!“ стали захоплювати порожні перони й приміщення. Вокзал було окуповано. Водночас на Жовківській рогащі появився великий підрозділ піхоти і попрямував до міста. Ще одна колона „атакувала“ з боку Личакова. Понад годину військо марширувало, поки не опинилось в центрі міста. Врешті-решт, коли сонце дїпнялось зеніту, на загальну радісь лібертинам, які вже встигли перебраться з Високого Замку на ринок, на вулицях загримів військовий оркестр 167-го піхотного полку. Все. Львів перейшов в руки росіян.

Більшість українських установ, громадських, культурних, політичних організацій і діячів задалегідь перебралися до Відня. У Львові, окупованому росіянами, залишилися тільки вони обидва: Андрій Шептицький та Іван Франко.

* * *

Главу греко-католицької церкви умовляли покинути місто, бо йому загрожує небезпека. Однак, як інформував своїх читачів у Російській імперії кореспондент газети „Русское Слово“ у 220-му номері за 1914-ий рік, митрополит відповів категоричною відмовою:

- Там, де паства, - заявив граф Шептицький, - там повинен бути і пастир. Я не поїду з міста за будь-яких обставин і залишусь із своїм народом.

Збагнувши марність дальших спроб переконати митрополита, група священників-уніатів телеграфувала військовому міністру до Відня, прохаючи його силоміць вивезти графа Шептицького. Та відповіді не дочекалися. Митрополит залишився у Львові.

...Він сидів за столом у своїй канцелярії і обмірковував зміст майбутньої проповіді. Вчора навідувався отець Василь Давидяк, парох Успення, і просив його найближчої неділі виступити перед парафіянами Волоської церкви. Що скаже пастві? Безперечно, слід

врахувати останню волю папи Пія Х-го, який помер два тижні тому і в тестаменті зажадав, аби всі вірні на світі молилися за мир. Треба буде також розгумачити парафіянам суть віри, яку сповідує теперішня окупаційна влада... Думки плутались, кружляли пташиним вирієм і неквапливо лягали на папір щільним ключом... Знову згадався покійний Папа, зустріч з ним. Коли це було? Майже два десятки літ тому. Як швидко спливає час! Шептицький, тоді ще брат Андрій чини святого Василя, отримав звістку, що в архівах монастиря Мехітаристів (вірмено-католицький орден) у Венеції є слов'янські рукописи і першо-друки з 15-го століття, які ніхто з дослідників ще не переглядав. Він написав листа до патріарха Венеції кардинала Йосифа Сарта, - а саме він згодом буде обраний папою і прибере ім'я Пія Х, - з проханням дозволити переглянути архів монастиря. Відповідь не забарилася. На кінці листа була приписка, чи не міг би брат Андрій переслати, або й привезти зі собою переклад на італійську мову слов'янської Божественної Літургії святого Василя Великого або святого Івана Золотоустого. Ота дописка була не менш приємною, ніж само запрошення відвідати Венецію. Адже він разом із іншими братами Василіанами у монастирі в Добромилі зробив переклад Літургій святого Василя Великого на італійську і французьку мови. Значить, робота їхня була не намарне... Пригадалося також, як гостинно зустрів його отець Сарто, та невимушена, повна ширості атмосфера, доброта, яка йшла від серця, а не від навченої куртуазії.

- Емініенціе... - звернувся тоді на центральному дворі Венеції Шептицький до кардинала, який вже очікував на пероні на його приїзд.

- Без титулів, без титулів! Ви є брат Андрей, а я брат Беппо! Ходіть, ходіть! Мої сестри вже приготували каву, а брат Веніамін приніс якесь слов'янське шпартгалля для вас!

А наступного дня брат Андрій відслужив українську Службу Божу у приватній каплиці палати патріарха Венеції, а кардинал Йосиф Сарто йому слугував до відправи. Господи, що це є святість!? І ось його не стало. Відійшов у вічність у такий скрутний для народів час...

...Безперервний, монотонний гул знадвору не давав зосередитись над змістом проповіді. Виїшов на балкон митрополичої палати. Перед його очима постала доволі гнітюча картина: нескінченні колони піхотинців, кінноти й артилерії. Російська армія вже три дні й три ночі марширувала на Янів, де йшли запеклі бої і звістки західний мігер доносили глуху канонаду. На чолі деяких підрозділів поруч з

офіцерами їхали на великих конях військові попи у високих, округлих чорних шапках, з-під яких густою гривною зависало довге волосся, вкриваючи карки і плечі. Лише священники козацьких сотень підбирали волосся під шапки, тож відрізнялися від козаків тільки великими, прикріпленими ланцями до ший, хрестами, що їх кожен з них притримував рукою коло грудей. Припорошені курявою, яку здіймали копитами коні, з довгими бородами, обвітреними виснаженими обличчями із загостреними рисами, сухим, дикуватим полиском очей військові душпастирі справляли зловісне враження.

Мимоволі замислився над нелегкою душпастирською роботою військового священника: щонедільні і святкові відправи Служб Божих в польових умовах, молебні перед кожним боєм чи наступом на передній лінії фронту, панахиди над братськими могилами, куди скидали сотні понівечених людських тіл та їх останків, супроводжувані смородом поту упереміж із кров'ю і людськими екстрактами... Йому, священослужителю російської армії, ставилося за обов'язок закликати солдатів, аби ті не жаліли живота свого „за веру, царя і отечество“. Яка нісенітниця! Як можна воювати за „свое отечество“ на чужій землі? Відколи це земля, на якій живуть від тисяч років його пращури та предки його парафіян, стала чиймсь „отечеством“? І за яку це одначе віру йдуть на смерть ці люди? Хіба в окопах по тамтой бік лінії фронту не такі ж християни? Адже в австрійській армії суцвіття християнського світу: такі ж православні буковинці, уніати, римо-католики, протестанти і навіть... старообрядці російської віри!...

Роздуми митрополита перервав гуркіт двигуна. На Святоюрську гору в'їхав легковий автомобіль, пчихнув кілька разів, оповивши все довкіл хмарою чорно-сірого диму, і зупинився перед брамою. З машини вийшов офіцер і у супроводі двох солдатів попрямував до митрополитчої палати. Що їх привело сюди? На подвір'я, де від століть не ступала нога людини зі зброєю в руках? Митрополит повернувся до канцелярії, зачинивши за собою наглухо балконні двері.

Причину візиту російського офіцера, прізвиське якого залишилось невідомим, а також хід наступних подій, викликаних цим візитом, військовий генерал-губернатор Галичини генерал-лейтенант граф Бобринський розкрив тому ж кореспонденту „Русского Слова“ (число 220 за 1914 рік) у такій інтерпретації:

- Коли Львів був зайнятий нашими військами, генерал Брусілов, ставка якого знаходилась в двадцяти верстах від Львова, послав до

графа Шептицького офіцера з пропозицією негайно прибути в ставку. Тут між генералом і митрополитом відбулась довга розмова, в результаті якої граф був залишений на волі. Однак, з нього було взяте слово, що він припинить свою русофобську агітацію. Свого слова граф так і не спромігся дотримати: наступного ж дня він виголосив в одному з храмів Львова проповідь, в якій закликав свою паству боротися до останньої краплі крові з ворогом, який вступив на територію Австрії.

„Я особисто у храмі не був присутній, - знімаючи з себе щонайменшу відповідальність перед читачами газети за вірогідність інформації, говорить далі губернатор Бобринський, - і тої проповіді не чув. Її зміст мені переповіли мої знайомі галичани. Я негайно з'явився до генерала Брусілова і доповів йому про зміст проповіді митрополита Шептицького. Виявилось, що генерал уже раніше був поінформований про неї з офіційного джерела. Негайно був відданий наказ про арешт графа Шептицького, який не дотримав слова“.

У квітні 1917-го року Тимчасовий уряд Росії призначить Дмитра Дорошенка на посаду комісара з правами генерал-губернатора до окупованих частин Галичини та Буковини. Межи паперами генерал-губернаторства, вивезеними зі Львова, він виявить оте „офіційне джерело“. Це був жандармський ротмістр Ширмо-Щербинський, який 8 вересня, або 25 серпня за старим стилем, подав на ім'я військового губернатора полковника Шереметьєва такий рапорт*:

„23-го сего августа мною были получены сведения о томъ, что въ г. Львовъ въ униатской церкви митрополитомъ Шептицькимъ будетъ отслужень молебень, после котрого митрополитъ произнесеть проповѣдь. Прибывъ въ означенную церковь къ 6 часамъ вечера, я выслушалъ проповѣдь митрополита Шептицькаго, въ которой послѣдній призывалъ народъ къ молитвѣ за сражающихся на

* „23-го серпня я отримав звістку про те, що у місті Львові в униатській церкві митрополитом Шептицьким буде правитися молебень, після якого митрополит виголосить проповідь. Прибувши в зазначену церкву не 6 годину вечора, я вислухав проповідь митрополита Шептицького, в якій останній закликав народ до молитви за тих, які змагаються на полі бою, вказав на те, що з Росії прийшли також православні, але їхнє православ'я зовсім не таке, яке сповідують греко-католицькі православні: наше православ'я, говорив

поль брани, указаль на то, что пришедшіє изъ Россіи также православные, но православіє ихъ далеко не то, которое исповѣдуютъ греко-католическіє православные: наше православіє, говоритъ дальє Шептицькій, єсть православіє свободное, чистое, подъ главенствомъ папы римскаго, православіє же пришедшихъ къ намъ - православіє синодальное, казенное, а насколько хорошо все казенное, вы сами знаете. Объ изложенномъ докладываю. Ротмістръ Ширмо-Щербинский“. (Д. Дорошенко, „Галицька Руїна“. „Наше Минуте“, число 3, Кнів, 1919 рік).

Слід віддати належне професійному рівню офіційного шпигуна. Доповідна записка жандармського ротмістра виявилася наддивовижу правдивою, об'єктивною і коректною. Зрозуміло, що її зміст не міг дати жодних підстав до будь-яких репресій проти особи митрополита. Натомість, що стосується бурхливої діяльності, розгорненої самозваними „сыщниками“ та їх покровителем графом Бобринським навколо проповіді у Волоській церкві, то-це предмет окремого обговорення, як і, зрештою, роль генерала Брусілова у цій справі.

* * *

Франкові ніхто не пропонував виїздити. Та й навіщо? Спонівечений недугою, з паралізованими руками, він давно вже відійшов від участі в офіційному політичному житті, не належав до жодної з партій, хоча й наполегливо продовжував працювати на терені науки й літератури. Для Росії якоїсь небезпеки собою не являв. Щоправда, обидва його сини служать офіцерами в австрійській армії, але ж загнала їх в окопи війна. Не будуть же за це росіяни його чіпати? Зрештою, куди тікати? Тут у Львові - своя хата й свої люди, а в Києві проживає велика родина його жінки Ольги. Вже якось то буде...

Перший день окупації для франка минув спокійно і, як на ті часи, навіть цікаво. Ось що розповідає з цього приводу тодішній

дальє Шептицькій, є православ'я вільне, чисте, під главенством папи римського, натомість православ'я тих, котрі прийшли до нас, - православ'я синодальне, казенне, тобто державне, а наскільки є добрим все казенне, ви самі знаете. Про викладене доповідую. Ротмістр Ширмо-Щербинський“. (авт.)

студент Львівського університету Мар'ян Колодій:

„Ранком 3-го вересня того року вибрався я на прохід, бо довідався, що з-за Зеленої рогачки надійде російська армія. По дорозі, вже на вулиці Зеленої, стрінув я професора Сидора Твердохліба* (він учив мене в п'ятому і шостому класах гімназії української мови) і його приятеля Генрика Фішера (поляка, що вже тоді, мабуть, покінчив романістику на Львівському університеті). Ми проходжувалися, ждали на армію, а по якимсь часі сказав Твердохліб, що він вибирається нині до різьбяр Жигмонта Курчинського (журналіста, приятеля українців), що мешкає недалеко від Івана Франка - і що також погляне, що робить наш Мойсей.

На вулицях Львова було повно людей. Вони вилягали на стрічу російській патрулі - москалям - як говорено скрізь; багато „цивілів“ - переважно вшехполяків і москвофілів - було навіть святочно вбраних!

Я йшов з моїми знайомими. Коли ми вже зблизились до вілли Івана Франка, Твердохліб перепросив нас і пішов до нашого найбільшого поета. Я чекав з Фішером на вулиці біля входу до вілли перед парканом. По яких п'ятнадцяти хвилинах Іван Франко з передпокою в партері показався на входових дверях і запросив нас до себе.

Ми ввійшли до сальону, поклонилися глибоко великому поетові. Твердохліб і Фішер знали вже раніше Франка; між ними зачалася звичайна розмова на тему війни, втечі австрійців і життя-буття на майбутнє...

Ще дещо поговорили всі три на тему боездатности російської армії, а коли зайшла розмова про український та польський народи, Франко висловив рішуче переконання, що російський цар провалиться разом із своєю армією, головно зі своїми генералами... Ми попрощалися і вийшли“

...Того дня Франко мав навдивовижу багато гостей. Щойно ввійшли Твердохліб і його знайомі, як прийшли інші.

„Виходжу проти них з жінкою, - оповідав Франко наступного дня Мар'янові Колодію, - і на питання, де власник дому, відповідаю: це я. Годі один солдат (а виглядав доволі глупо, ще й до того монгольський тип) спитав мене: „А есть у вас сарай?“. Він здивувався,

* Сидір Твердохліб (1886 - 1923) - поет, член „Молодої Музи“

Худ. Михайло Жук. Портрет Івана Франка.

довідавшись від мене, що в міських віллях худоби не тримають і шопи не будують. Якись „чин“ сповістив мене опісля, що в моїй віллі заквартирують наніч одну роту вояків, а на питання скільки людей, дістав я відповідь: 120. Солдати входили - мов дич - разом зі старшими без числа й порядку, напливали мов вода, заповнили рівночасно дві верхні кімнати, просторий стрих і всі пивниці, а їх приплив скінчився аж тоді, як їх у тих приміщеннях стало так повно - мов оселедців у бочці, що значна часть не могла навіть сісти, не говорячи вже про лежання. Рівночасно з входом солдати почали питати, чи нема хліба; та що в мене хліба ні шматка не було, посунули купками в город і садок і почали рвати недостиглі ще, квасні яблука, з яких значну часть, надкусивши, кидали. Інші прийнялися копати в садку під парканом досить глибокий рівчак, призначений для „своєї“ потреби такої маси людей протягом ночі, а ще інші, розбивши стирту сина близько мого сусіда Геллера, почали оберемками носити його до кімнат і до пивниць, застелюючи скрізь

долівку. Тільки партер, де я живу, лишили - по довгих моїх і моєї жінки просябах - свобідним; в салоні ночував капітан, три нижчої ранги офіцери і ще якісь три нижчі чини. Вони навіть не представилися мені, хоча не цуралися зі мною доволі довго розмовляти. Другого дня рано вони, переночувавши, забралися в дальший похід. Я дивувався, бачучи того рана, як солдати щось пили зі своїх шальок, а потім решту виливали на землю. Все подвір'я і сходи були обліті білим плинном, як показалося зблизька, гречаними крупами. Перед фірткою стояла і працювала цілу ніч рухома, військова кухня і вона - очевидно - нагодувала солдатів такою противною для них зупою. Нагодувала їх ще чимсь більше, а власне кінським м'ясом, з якого величезні кости хребтові знайшлися на моїм подвір'ю, а ребра і щоки з голови лишилися на вулиці. Одну таку щоку я заховав у себе на пам'ятку. Ось яких любих гостей мав я третього вересня 1914 року“.

З п'ятого на шосте вересня, тобто з суботи на неділю, у Франка ночував Мар'ян Колодій. Відтоді день за днем Колодій буде робити записи, аби опісля використати їх для праці „Іван Франко в двох останніх роках свого життя“.

Ця робота залишилась незакінченою і неопублікованою. Основним недоліком цих записок Колодія є те, що автор писав що працю у 1946-47 роках, тобто через три десятиліття після описуваних подій, і час, безперечно, наклав свій відбиток: щось призабулося, щось сформувалося в пам'яті під впливом пізніших публікацій; але головне тут - інше. Незадовго до того помер митрополит Андрій Шептицький, греко-католицька церква втратила свій легальний статус в теперішній державі, на вже не існуючу формально церкву і її покійного митрополита потоком брудних помиїв хлинула „демаскаторська“ публіцистика.

Все це не міг не врахувати Мар'ян Колодій. Тим більше, що він, бідолаха, сидів у Львові на голодній пайці. „Зарплата моя тепер, як бібліотекаря міського партдому пропаганди, - пише у „Міркуваннях“ Колодій, - 406 нетто карбованців - а в мене дружина хвора вже від року, донька від шість літ, а син ледве ходить у школу, цілий мов скелет... 33 місяці радянська влада у Львові, а я через той час доперва з двома перервами вісім місяців на посаді з зарплатою. Багато-багато обіцяли мені різні високі достойники - та з того всього вийшло таке, що я цього року мало що не помер“. Він домагався, - і мав не це підстати, - працювати в архіві Франка і отримувати місячно 2500 карбованців. Зарплату, що відповідала

його кваліфікації та освіти. Очевидно, життєві знегоди, велике бажання вирватись з них за всяку ціну не могли не вплинути на спогади, які автор писав на підставі старих чернеток, кілька разів переписував, редагував і залишив, щонайменше, три рукописні варіанти праці. Тим не менше, спогади Колодія мають певну вартість, бо розповідь, хоча й у „заідеологізованому“ через вищезгадані обставини вигляді, ведеться очевидцем і учасником описуваних подій з подробицями й важливими деталями.

Отже, ранок 6 вересня 1914 року. Неділя. Розповідає Мар'ян Колодій:

* * *

...Вдома ждали на мене родичі дуже нетерпеливо, батько хотів вже вибратися до Івана Франка, але мати заспокоювала його, кажучи:

- Не бійся! Прецінь Франко уміє добре говорити по-російськи і дасть собі раду зі всіма солдатами, що прийдуть до нього - а нашому синові, напевно, ніщо злого там у віллі не станеться.

Батько пояснив мені, що він дуже непевний перед солдатами білого царя; може вони перед Франком трохи „гамуються“, сказав, але на вулиці - це вже цілком інша справа... От тому й боявся мій батько.

Я переповів коротко мої вражіння першої ночі у віллі Івана Франка. Родичі слухали з великою увагою. Потім ставили безліч питань. Найбільше цікавило моїх родичів те, чому Іван Франко не молиться, коли встає рано з ліжка, і вечером, коли йде спати. Я намагався це їм вияснити, але родичів ніщо не переконало...

- Він піде до пекла! - рішучо видала присуд моя мати. Вона стала плакати і вже більше нічого не питала. По дальшій мовчанці сказала:

- Треба за Нього молитися, може покається і тоді Бог йому все простить. Не таких ми грішників бачили, а, прецінь, поправилися і шні напевно щасливі!

Батько поставив останнє питання:

- А ти, сину наш, чи молився ти вчора і нині?

Я відповів, що ні, бо, прецінь, треба шанувати переконання старшого, а вже такого великого як Іван Франко. Родичі взяли мені це за дуже великий, тяжкий гріх і приказали миттю молитися. Я вшанував переконання моїх родичів і помолвився. Родичі плакали і не

говорили вже ніщо. По довшій хвилині настав менше релігійний настрій у моїй хаті.

Ми пішли утрюх до Волоської церкви (брат залишився вдома). Вже правилася велика Служба Божа при великим престолі; відправляв сам парох Успенської церкви отець Давидяк.

По відправі я пішов додому сам, бо мої родичі мали звичай ще стояти під церквою довгі хвили і „райдати“ з різними знайомими. Я спішився до Івана Франка - отже хотів скоро пообідати і піти до нього - тим більше, що обід, як звичайно у неділю в моїх родичів, був вже о восьмій рано готовий і чекав на голодних у „братурі“.

Родичі, що аж за яку годину вернули додому, принесли відомість, що „нині буде велика вечірня з молебнем і що ексцеленція Шептицький буде говорити...“

Признаюсь, що я був дуже цікавий, що скаже митрополит, і рішився йти до Івана Франка аж по вислуханні проповіді також і тому, щоби великому Поетови принести новість. Тож я скоренько подав моїм родичам обід, услужив їм як міг, і нетерпеливо ждав хвили, коли нарешті почую проповідь.

(Я від малої дитини любив слухати проповіді по різних церквах і потім повторяти зміст вислуханого в церкві на подвір'ю з ганку на партері при вулиці Коперника, число 31. Люди з цікавістю слухали, що дитина говорить. Так бувало майже щонеділі літом меж шостим а десятим роком життя. Потім, коли я пішов до гімназії, слухав я залюбки промов на всіляких вічах, передовсім Е. Брайтера, М. Ганкевича, Г. Діаманда, Г. Дашинського, Й. Гудеца, рідше С. Вітка, К. Трильовського* та інших діячів. Доволі часто ходив я на соймову галерію і прислухувався до промов різних послів. Розуміється, що коли я довідувався, що має говорити проповідь такий чи

* Ернест Брайтер (1865-1935) - польський незалежний соціаліст, журналіст, видавець „Монітора“, член Української Національної Ради та уряду ЗУНР.

Микола Ганкевич (1869-1931) - засновник української соціал-демократичної партії в Галичині, член Головної Української Ради в 1914-17 рр.

Генрик Діаманд (1860-1931) - чільний діяч Польської соціал-демократичної партії (ППСД), львів'янин.

Гнат Дашинський (1865-1936) - польський політик, українського роду, діяч ППСД, засновник Польської партії соціалістичної (ППС).

інший митрополит (а було їх у Львові аж трьох: греко- і римокатолицькі та вірменський) чи єпископ, то я з цікавістю вислухував його орації - а потім над неодним застановлявся, або більше ніж половину його гарячих слів пускав другим вухом у безвість. І до жидівського темплюм заходив я нерідко, але майже ніколи не чув там цікавих проповідей. Дуже часто зате цікаво й досить переконуючо говорили лютеранські пастори, їх я залюбки слухав головню тому, щоби почути живу німецьку мову з уст уродженого німця.

Незадовго по обіді ми знову в трійку вибралися до Волоської церкви, бо треба було собі „застояти“ місце, щоби добре було чути проповідь митрополита. Ми чекали добру годину в церкві. Народу зійшлося дуже багато; і солдатів було чимало.

Митрополит відправляв у товаристві кількох священиків вечірню перед великим вітарем, а потім молебен перед престолом Матери Божої, і тут з-перед престола (не виходив на проповідальницю) виголосив проповідь такого змісту:

„Зійшлися ми, мої возлюблені, нині, щоби зложити Всевишньому Господу Богу нашу подяку за чудесну, - що так скажу, - охорону нашого престольного міста Львова від можливого знищення або й заглади. Бо грозило нам велике нещастя. Досить поглянути на ті околиці, куди перелетіла страшна воєнна буря, щоби пізнати, яке нещастя оминуло нас за ласкою Господа нашого Ісуса Христа і через молитви і покров Пресвятої Богородиці, в котрої храмі ми оце молимося. Довкола нас страшне знищення. Цілі села зруйновані, деякі зсезли з лиця землі. Хати попалені, майно знищене, тисячі родин зруйновані. Многі родини порозбігалися з переляку: родичі не знають, де ділися діти. Нарід в розпуці покинув, утікаючи, рідну стріху. Многих не стало між нами.

Йосиф Гудец (1863-1915) - діяч ППСД і профспілкового руху галицьких друкарів, обирався послом до австрійського парламенту від робітничих дільниць Львова. Тут, мабуть, Мар'ян Колодій сплутав Йосифа Гудеца з його сином Мар'яном (1889-1931), діячем ППС, про ораторський хист якого у Львові ходили легенди.

Семен Вітик (1876-1937) - соціал-демократ, за Директорії був головою Трудового Конгресу, опісля проживав у Харкові

Кирило Трильовський (1864-1942) - радикал, визначний український діяч: організатор „Січей“, УССів.

Тому вдячність велику ми винні Богу, що нас охоронив серед сего великого пожарища, а вдячність сю окажемо побожним і чесним життям за молитвою. Мусимо чувати і гаряче молитися, бо ми не знаємо ні часу, ні години, коли нас Бог покличе до себе. Вже в часі Миру має кожний християнин так жити, щоби все був готовий умерти. Оскільки ж більше в часі війни! Смерть грозить нам з усіх усюдів. З одної сторони меч і куля, те страшне оруддя знищення, а з другої сторони тяжкі хвороби і зарази, які є невідлучними товаришами всіляких воєн. Ми ще не знаємо і не перечуємо, які нещастя ждуть нас. Тому взиваємо вас, мої возлюблені, моліться горячо до Бога. Моліться за ваші родини, за святу Церкву. Моліться за всі мільйони, які з оружжем в руках стоять проти себе, - стоять перед лицем смерти. Многі з них пострадають життя. Неодні умруть нерозкаяні, в тяжкім грісі, умруть в ненависти. За всіх, прошу вас, моліться, - і за тих, що борються, чи по сій, чи по другій стороні, - бо ми всі, мої возлюблені, через Христа є братами і потребуємо милосердя Божого. Користаймо з нагоди, коли тепер за допустом Божим упали кордони, - щоби ми могли себе ближче пізнати, а може будемо могли і дати дещо одні другим. Вони, приміром, нам свою релігійність і набожність, а й ми могли би їм дещо доброго дати. Однак мусимо себе пізнати, хоч у многім ми є подібні до себе. У них відправа така сама, як у нас, вони називають себе „православними“ і ми є „православні“. Наше православ'є є церковне, їх православ'є - державне, що так скажу: „казьонне“, тобто вони опирають своє православ'є на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності з святою католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божа і в котрій є правдиве джерело спасення. Се ми можемо їм дати, а я зі своєї сторони - говорю се і перед декотрими з них - є готов до всяких жертв, і коли схотять, знайдуть в мені в кожнім часі відданого пастиря, навіть з посвяченням власного життя!

Ви ж, мої возлюблені, що є дітьми святої католицької Церкви, що є злучені з нею і черпаєте з неї своє щастя, бо вона є джерелом всяких ласк, - її держіться, хоча й би ви мали для неї много посвятити, а навіть власне життя. Моліться о се і відноситься до всіх з любов'ю! Останьте вірні своїм ідеалам, а коли так будете молитися, то вскорі настане так дуже нам всіма пожаданий, а для світу мир! Амінь!“

...По дорозі я заявив своїм родичам, що хочу відвідати Івана Франка і переказати йому, що говорив у церкві на проповіді митрополит.

Батько мій дуже втішився, а мати запитала мене, як мені сподобалася проповідь. Я відповів родичам:

- Треба мені щиро сказати, що проповіді митрополита не подобаються мені. Не є він бесідником-проповідником таким, як, наприклад, отець Тупись зі святого Юра, або його товариші по фаху, приміром, отець Радкевич або отець Мудрик, не говорячи вже про тих двох місіонерів отців Василіан, що їх я тому кілька літ чув (назвиск їх не знаю). Митрополитові далеко до того, щоби красно говорити проповідь. Він робить враження своєю поставою, своєю владою, достоїнством - рангою, але словом менше. Інші митрополити краще говорять - чи то польський, чи вірменський.

- Що ж цікавого сказав? - продовжував я, - Добре, що живемо, молімся, Бог допоможе, бо ми є католики. Це для нас найдорожче, цього не вирікаймося, бо це для нас одинока дошка ратунку. Я ваш пастир і я для вас умру, як того буде треба!

- Що ж передовсім тобі, мій сину, не подобалось в тій проповіді, - питав мене батько зі смутком в очах.

- То якраз, мій бательку, що Щептицький ні словом не згадав про Україну, про український народ. У митрополита характеристичне вже віддавна, що він слово „український“ заступає вигідним „наш, наша, наше“, - от і замасковує себе і тим йому добре, - сповнив неначе свій обов'язок! У таку хвилю кожний поляк на відвічальнім становиску, а що ж доперва митрополит, інакше говорив би. Будьте певні, що польський митрополит використав би таку нагоду і „пальнув би патріотичне казане“ і то до такої міри, що „побожні слухаче“ виходили би з костьола не „яко поляци жимо-католици“, але як поляки-патріоти, рідні діти своєї „маткі ойчизни“.

Ми ж, українці, виходимо нині з церкви по тій проповіді яко православні католики, щонайбільше, яко православні греко-католики; але що ми є українці, то про те ані слова; в якій ціли цього слова уживати? Це вже була би політика, а тепер не вільно політикувати. Зате нехай кожний, що вислухав цієї проповіді, думає собі що хоче: нехай собі думає, що він русин, що він рускій (чи кацап), чи твердій руснин; нехай собі думає, що він є українець, але, передовсім, він мусить думати, що він є греко-католик і кінець на тім думанню.

- Досить, досить; ти інакше говорив би на проповіді! Я думала, що з тебе буде священик і ми на старість голову при тобі склонимо і ти відмовиш останню молитву над нашим гробом і поблагословиш хрестом із своїх рук наші трупи, а тобі цілком інше в голові, - плакала моя мати.

- Ви, дорогі родичі, далі своє. Мені дуже прикро, що я не чую покликання до духовного сану, але, напевно, я інші говорив би проповіді! Були би більше одверті й ясні, так треба розуміти би було мої слова, як я їх проголошував би. Я уникав би всяких фраз і недомовлень. Для мене не лише святе письмо було би джерелом моїх проповідей, але, і то передовсім: життя наше українське тут, у Галичині, серед страшних обставин, хоч як вони виглядають дотепер добрими. Погляньте на себе: батько був колись економом, а потім першим кухарем у графів Дунін-Борковських. Добре було, правда, але недовго. Коли велика пані графиня в 1902 році померла, батько пішов на звичайного служника до другої великої пані Поструцької, а коли і та невдовзі перенеслась в інший світ, треба було йти на вольного до Навратіла; а врешті-решт, коли той дозволив собі раз батька вдарити лягою по плечах (із-за дурнички), треба було піднятися такої праці як сторожівка у Сроковського. Цікаве, що батько був шість неділь по тім великім побитті через Навратіла хорий, лежав і не міг встати, а український лікар доктор Вахнянин сказав, що це ніщо страшного, що пан радник і інспектор праці та радник двора і таке інше лише в малім зденерованні трошки вдарив лісочкою, бо... якраз мав її в руках... но, а від такого побиття не вмيراють. Отже, щораз ставало, мої дорогі родичі, гірше. Передовсім, визиск панів, шляхти - без різниці народности - нікчемність і гордість посідаючих добивала бідаків таких як ви. На війну віддавна заносилось - от так-пани політикували, щоби ще трохи ліпше приготувитися до неї... І ані молитва, ані Шептицький, ані папа, ані цісарі не відвернули сеї бурі від людей! Тепер і перед тим однакова наука: моліться і ще раз моліться, а буде ліпше... отже ні, я в це не віро!

Не молитва увільнить людство від страшного нещастя, яким є війна, лише нова наука, що її творить геній робочого люду, пролетарів усіх народів цілої землі. Той геній заведе згоду і братерство між народами і від тої хвилі не буде воєн! А як буде згода між народами, то і справедливості знайдеться. Але до цього треба стреміти, гірко й тяжко працювати, бо століття витворили тій згоді і справедливості великого ворога: деспотизм у різних-прерізних відмінах: цісарство, царизм, шляхетство, духовенство, науковість пануючих класів, гріш, алкоголь і такі подібні прояви. Це все треба знищити і нову науку дати світові, нову, - сказав би, - релігію, але без дивних забобонів, практик, вірувань, облудних слів, яких у

дотеперішній релігії так багато, так без міри. Воно легко не прийде, але прийде, хоч би за сто літ, але прийти мусить!!! Я в це вірю!

- Тихо будь, бо тепер на вулиці царська Росія! Не бачиш? Ще котрий солдат почує і буде біда! - звернув мені увагу батько і ми вже мовчки йшли додому.

Перед брамою при вулиці Сінкевича, число 3, я попрощався з своїми родичами і звернув свої кроки наліво, до вілли Івана Франка.

- Чому ти, сину, так пізно до мене приходиш? - таким питанням привітав мене Іван Франко в своїй їдальні, де годинник вибив на стіні шосту годину.

Я хотів виправдатися, але великий Поет, встаючи з крісла, подав мені (ліву) руку і скоро став говорити:

- Вже шоста година, а тебе нема і нема; я нині мало що їв і тебе не маю чим почастувати, хіба з'їж трохи хліба з сіллю і поп'єш вином. Жінка моя трохи хвора, трохи тужить, нудьга чіпається їй, тяжко їй жити - інвазія буде для неї прикра, та годі, - війна, - а з нею й всі несподіванки. Треба нам узброїтися в терпеливість і надію. Тепер заговорить скрізь залізо і м'ясо дивною мовою; залізо мовчало - а в м'ясі бурилася кров - ію і її все пре до заліза, таку чує та кров доволі часто сильно похоть до заліза. Цілком природно воно не є: чейже залізо має своє призначення, а кров своє. Але тут є ще той третій: людський розум... виострив залізо і - ллється кров. Трудно, поллється, висохне, перестане. А ти, певно, маєш якісь новості, бо так тебе довго не було і не було і, нарешті, стало мені трохи сумно. Що ж скажеш мені?

Я виправдався, чому так довго не приходив до Івана Франка, мого улюбленого Поета, перепрощував його кілька разів, подаючи правдиву причину. Він усміхався добродушно, слухав терпеливо, чому я майже цілий день до нього не приходив, і врешті сказав.

- Сідай і напиши мені все, що говорив Шептицький; але пиши лиш те, що собі пригадуєш, не додавай нічого; радше опустити дещо чого собі не пригадуєш, нехай буде проповідь найвірніша, бо хоча при читанні думати. Хто знає, чи і я не пішов би був також послухати, якби я знав, а так будь мені вірним джерелом! Сідай і пиши!

...Я вчинив волю Франка і по яких трьох чвертях години відчитував вже проповідь Шептицького великому Поетові, а він уважно слухав і ані не ворухнувся. Коли я скінчив читати, Франко сказав:

- Цілу промову поділимо на дві частини. Перша частина від початку аж до слів „...потребуємо милосердя Божого“ є наскрізь релігійна. Лишій її в спокою, він такі струни мусить порушити, бо остаточно він є греко-католицький духовний, нехай собі говорить, але друга частина від слів „...Користаймо з нагоди, коли тепер за Божим допущенням упали кордони...“ є вже обережно політична і доволі агітаційна...

Найбільш неfortunne в промові Шептицького, - продовжив поет, - це речення про православ'є. Остаточно міг сказати, що ми також є чесними православними - лиш не зовсім до йоти такими як вони; але підкреслення і то досить докладне, що православ'є придні-пряничів базується на державнім творі російських царів, отже на цараті, і тому є у своїй суті казюньним - що дійсно є правдою, отже цареслав'єм - свідчить, що Шептицький не є дипломат і такого в таку хвилину як тепер не повинен говорити...

- А чи були які солдати в церкві і слухали, що говорить Шептицький? - запитав Іван Франко.

- Так, було - сто п'ятьдесят осіб, - відповів я.

- Це, напевне, буде мати свій наслідок, би хоч ця коротка і незручна агітація в тих кількох словах Шептицького за унію є без значіння, то все ж таки є це натяк бодай на те, щоби люди не переходили на православ'є, - наші галичани, - а що ніхто з наддні-пряничів на унію не перейде, тим більше тепер, у війні, це певне понад усе. Зате кацапи, а з них не один був у церкві, підхоплять це як найкращий атут і піде гра - а перед у щій грі буде вести Дудикевич, Евлогій* і Бобринський.

- Чому давати їм у руки таку чудову карту?!

- Краще вже було ніщо не говорити, або сказати кілька релігійних комуналів і не тикати православ'є. Але Шептицький не міг витримати: унія - це його щастя, позиція, віра і мрія і тут він шукає себе як героя. Цікаво, чи знайде...

- Що ж, - що його по такій промові арештують і вивезуть, - це певне; але щоби хоч було за що! От такий малий гачок наставив цареславним посіпакам. Шептицький того певний, що його вивезуть;

* Володимир Дудикевич (1861-1922). - адвокат у Коломні, провідник реакційного крила галицького москвофільства; розстріляний ЧК у Ташкенті.

Евлогій Георгієвський (1867-1945) - люблінський і холмський православний архієпископ, затятий обруситель, емігрував до Франції.

але краще для нього було б, щоб його вивезли як Шептицького, котрий зараз по приході царської власті „не виривався“, ніби сидів тихо, тоді злоба царського уряду зясніла би у цілій своїй наготі, а так - доконаний факт і урядники будуть „оправдані“, - а вони лише цього шукають! Дай Боже, щоб я помилявся, дай Боже, щоб Шептицький остав у Львові через весь час воєнного лихоліття; я ж йому не ворог! Але і забути йому не можу, як то він накинувся свого часу в святому Юрі на Мирослава Січинського. Рацію мав тоді Кирило Трильовський, що дав йому доброго прочухана. Шляхтичам так належиться. Як тоді вмів Шептицький говорити красно, а тепер якось недописала його краснорічність...

- Тобі скажу, що маєш рацію. Шептицький боїться нас охрестити словом „український“... Його це не обходить і він не входить, хто ми є й як ми називаємося. Коби лише той бідний нарід був греко-католицький, уніатський, коби вмів добре й багато молитися, - а будучність українського народу, - вона ж не лежить йому на серці, нею нехай Бог журиться, а все буде в порядку, передовсім, нарід буде щасливий.

- Ти, мій сину, добре кажеш, що коли він - Шептицький, нехай він одверто, ясно недвозначно скаже, чого хоче в ділянці народних справ українського народу взагалі, а то з більшим вогнем любови, ніж дотепер. Але не здобувся на той вогонь любови і не здобудеться, бо для нього українці як нація є чимось малозначним, для нього найважливіша річ, - куди українці зайдуть: до неба чи до пекла, - по смерті, а тут, на землі, нехай собі роблять так чи інакше, коби лише з того виїшов добрий католицизм. Шептицький інакше думати не може!

* * *

На цьому закінчується даний розділ в рукописі Мар'яна Колодія. Автор, здається, мав намір виповістися про ставлення Франка до Андрія Шептицького значно більше. Про це свідчить хоча б план праці, де записано: „Франкова критика проповіді митрополита, виголошеної 6 вересня 1914 року в Волоській церкві; Іван Франко про роль Шептицького в історії Галичини. Враження Франка на звістку про арешт та депортацію Шептицького царською владою в глибину Росії. Розмови на цю тему зі мною, Сидором Твердохлібом і Генриком Бігелъайзенем*“.

Із опублікованих тут спогадів видно, передовсім, ставлення самого автора до Шептицького і взагалі до релігії. Мар'ян Колодій виставляє себе лівим радикалом, який мріє про нову релігію у цілм світі. Ця релігія по думці автора уже твориться тоді „генієм робочого люду, пролетарів усіх народів цілої землі“. Яка нісенітниця! Автор дуже вже хотів сподобатись майбутнім рецензентам і отримати отих 2500 карбованців місячно. Про справжні погляди Колодія в тих роках красномовно говорять його публікації в „Ділі“. Або взяти хоча б його листування в 1918 році з Гілярієм Огоновським. Ой, як далеко там до революцій! Колодій, який тоді служив у війську, як вогню боявся тих революцій, був цілком нормальною людиною: хотів спокою і банував за навчанням в університеті. „Самі кажете: лише тепер спасен, - все має свій кінець, - і добре, що Ви маєте такі рефлексії. Змагайте все до душевної рівноваги; до неї так розумно накликає Горацій!“ - заспокоював свого колишнього студента Гілярій Огоновський в листі від 19 вересня 1918 року.

Які ж думки щодо проповіді, особи Шептицького та релігії взагалі Колодій приписав тут Франкові?

Якщо вже народ не вдається перекувати на атеїстичне копито, то нехай собі вірить. А посередником між Богом і Україною може бути тільки автокефальна церква. Тільки вона має майбутнє в нашому народі: „На такому православію можна будувати“. Колодій устами Івана Франка не позбавляє певного шансу і греко-католицьку церкву в Галичині при Шептицькім: „...унія - це його щастя, позиція, віра і мрія і тут він шукає себе як героя. Цікаво, чи знайде...“

Далєбі, не таким примітивним і непривабливим, як це намагається зобразити Колодій, було ставлення Франка до Андрія Шептицького. Адже Франко переокрасно розумів, що за всю історію західно-української церкви на її чолі вперше став справжній народний пастор - пастор майбутнього. Не тільки розумів, але й говорив про це. Не наодинці, не в кулуарних розмовах із своїм секретарем Колодієм, а прилюдно. Йдеться про Франкову статтю „Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм“, яка побачила світ в „Літературно-науковому віснику“ ще у 1904 році:

* * *

* Генрик Бігельайзен (1855 - 1934) - польський етнограф та історик літератури. Співпрацював у Франковім „Житє і слово“.

- Наші давніші пастирі призвичаїли нас до такого ліниства думки, до такої шаблонної аргументації та заплісної мови, що треба незвичайного панування над собою, формальної саможертви, щоб читати їх. Навіть найвизначніша праця на тім полі, посланіє Йосифа Сембратовича „Про високу гідність людську“, при всій похвальності її тенденції, настільки шаблонна, книжкова, абстрактна, свідчить про таке мале знання нашого народу і його життєвих обставин у автора, що, читаючи її, ані разу не чуєш того теплового подиху любові та енергії, що виявляє за словами живу людину.

Єпископ, тепер митрополит Андрій Шептицький від самого свого вступлення на єпископство почав призвичаювати нас до іншого тону, інших форм, іншого характеру, який панує в його посланнях. Почавши з того, що замість заплісної псевдоцерковщини, якою промовляли його попередники, тобто дивоглядної мішанини церковно-слов'янської лексики з новочасною морфологією, він пише свої листи чистою галицько-руською народною мовою, а подекуди, приміром у голосному посланні до гуцулів, не цурається промовляти навіть діалектом - річ, досі не чувана у наших церковних достоянників, які в своїм обмеженні вважали себе, мабуть, не лише владиками душ, але також владиками мови, яку вважали дозволеним калічити та перекручувати по своїй уподобі. Митрополит Андрій іще в однім пункті явився новатором. Він не промовляє так, як його попередники, звисока, авторитетно, напущеним і ніби маєстатичним тоном, не ходить на ходільницях і не „возвіщає“, а говорить попросту як рівний до рівних як чоловік до людей, радить, упомінає, іноді й полає, не лякаючись ужити енергійного слова, де річ того вимагає. Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя, фактами з власної обсервації, і се все дає його посланням те „живе дихання“, без якого всяка моралізація завсігди лишається мертвою. І нарешті, що найважливіше, митрополит Андрій без порівняння більше знає життя, сторони його дійсних інтересів і конфліктів, ніж його попередники, фахові теологи та „римські доктори“. При тім він далеко ширше познайомлений і з сучасною наукою і не береться до обговорення складних життєвих питань із тою дитинячою невинністю або тим засобом не стільки здорового, скільки „простого хлопського“, тобто зовсім некультурного і неотесаного розуму, який так немилу ударяє у ніс кожного хоч трохи до науки причасного чоловіка в давнішній нашій пасторальній літературі. Митрополит Андрій говорить про ті речі як європець, він сам думає і силує думати кожного хто хоче розмовляти з ним. Він

старається - перший признак справді мслячого чоловіка - класти дистанції, розрізнення між речами та поняттями, не мішати різно-родного, не робити заключень із потоптанням основних правил логіки, не заслонювати браму власних думок і власних понять цитатами з письма святого - або з „отців церкви“. І коли вже згадано про цитати, то ще одне порівняння: коли в давніших курендах ті цитати бували звичайно головним їх змістом, а вислови самих архіпастирів були немов водиця, в якій плавали ті цитати, то у митрополита Андрія цитатів не багато і вони являються звичайно завершенням, логічним загостренням його думки, значить, обмежено зв'язані з нею. Де сього не можна досягнути, там автор волить обходитися без цитат, не боячися, що його писання задля того видасться менше поважним та менше церковним.

Все те, як бачимо добрі літературні прикмети писань митрополита Шептицького. Їм відповідають також не малі речові прикмети: гаряча прихильність до людей взагалі і особливо до простого люду та дбання про його піднесення і сміливість, із якого він підвладному собі духовенству при всій своїй прихильності до нього витикає його хиби...

...Дуже добре радить митрополит Андрій, остерігаючи руське духовенство перед надуживанням релігії та душпастирських функцій до світських, політичних чи загалом партійних цілей...

Зазначивши отак рішуче своє високе і чисте розуміння душпастирського обов'язку священика, митрополит говорить докладніше про ту роль, яку може, а іноді повинен грати священик у суспільно-політичному житті свого народу. „Поза церквою вільно священикові брати уділ в горожанськiм житті, вільно йому бути яких хоче пересвідчень політичних під двома умовами: 1) що ті пересвідчення його горожанського життя ні в чiм не будуть в суперечності з наукою Христа, котру в Церкві голосить і о котрій зложив торжественну присягу, що вірить і так визнає; 2) що не буде занедбувати своїх церковних обов'язків, котрі в першiм ряді мусить сповнити, як не хоче бути дармоїдом і галапасом. Священик, котрий би більше займався політикою, хотя й би доброю, чим катехизуванням дітей у школі, був би злим священиком і народові не приносив би хісена, а шкоду. Те саме відноситься до праці економічної...“

Що ж до горожанської, позадушпастирської діяльності, то митрополит Андрій кладе дуже широкі межі, допускає різні напрямки і не вдається ні в яку партійність та не вважає відповідним

наказувати її духовенству. І се мусимо також піднести як річ дуже розумну і людяну, в противенстві до деяких латинських, спеціально польських архіпастирів, що ведуть самі і підвладне собі духовенство змушують вести завзяту війну, приміром, проти польського „сторонництва людогого“, хоча ся партія ніколи не виступала проти церкви, не заявляла себе занадто ліберальною або навіть занадто антишляхетською. Хто знає, скільки сорому і компромітацій причинилася політична боротьба латинському духовенству з найосвіченішим, передовим польським селянством, той з правдивим задоволенням прочитає слова митрополита Андрія і признає йому рацію“...

* * *

Наскільки разуче відрізняється характеристика, яку дає проповідям Шептицького Іван Франко, від вражень Колодія! Там, де молодий студент добачив слабість митрополита, бо ніколи „нічого такого не пальне“, як це роблять польські архієпископи, та й говорить якосе занадто просто, Франко бачив насправді великий розум, непересічний інтелект європейця. Найбільше ж не подобається Колодієві брак у митрополита українського патріотизму. Натомість Франко високо цінить у проповідях Шептицького „гарячу прихильність до людей взагалі і особливо до простого люду та дбання про його піднесення“...

Принагідно не можна не зауважити, що Франкова робота „Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм (Уваги над пастирським посланієм митрополита А. Шептицького „О kwestії соціальной“)" належить до кращих зразків полемічного твору: повага до опонента, наголошення на позитивних моментах його поглядів і, водночас, глибоке наукове обґрунтування своєї позиції. Адже перш ніж написати, що „соціальне питання наших днів далеко більше скомплікowane і важне, ніж се здається митрополитові Андрієві“, Франко оперував теоріями Мальтуса, Рікардо, Маркса, Консідерана, звертався за допомогою до Платона, Фур'є, Сен-Сімона та інших. І закінчив статтю Франко теж коректно: „На сьому кінчимо свої уваги над посланням митрополита Андрія. Ми не починали їх для пустої полеміки, але для серйозної дискусії про справи важні, життєнні для нашого народу, порушені тим посланням. І не можемо не сказати, щоб ми в есенціональних речах не згоджувалися з позитивними тезами, висловленими в посланні. Що в екскурсах на поле теорії

автор послання менше щасливий і виявляє слабе познайомлення з предметами, які порушує, се ми піднесли не в докір йому і не в ущерб його авторитетові, бо ж він і сам з натиском підносить, що в справах політики і науки священик повинен виступати лише як приватний чоловік і тут він за висловлені ним погляди відповідає своїм іменем і силою своїх аргументів, а не авторитетом свого уряду. Та ми були б раді, якби наші уваги викликали живіше зацікавлення соціальними питаннями власне в тих кругах, для яких призначене послання“.

Такою була оцінка діяльності Шептицького Франком на 1904 рік. Минуло десять років. За цей час західноукраїнське суспільство зробило велетенський поступ у всіх ділянках народного життя і Франко не міг не добачати в цьому заслуг митрополита. Неодноразово зустрічався з ним на різних імпрезах, зокрема в Національним музеї. Близькими друзями не були і, напевно, мали суттєві, принципові розбіжності в поглядах на багато речей, але поважали й доцінювали один одного понад усе. Зрозуміло, що, аналізуючи проповідь митрополита, виголошену 6 вересня 1914 року у Волоській церкві, Франко побоювався, аби Шептицького не заарештували:

- Дай Боже, щоб я помилявся, дай Боже, щобн Шептицький остав у Львові через весь час воєнного лихоліття; я ж йому не ворог!..

Та й, зрештою, як міг Іван Франко навіть в найглибших потаємних гадках, навіть мимохіть зичити найменшого зла митрополитові? Навпаки. Ще цілком недавно - на минулорічного Андрея - зхорований і зболений поет ледь доплентався у снігову заметіль до митрополичої палати, аби привітати соленізанта. Прийшов не з порожніми руками. Приніс подарунок - свою книжку „Адам Міцкевич. Wielka Utrata* - історична драма з рр. 1831-32. З додатком житєпису А.Міцкевича та вибору його поезій у перекладі на українську мову видав Іван Франко. Львів 1914“. Підтримуючи паралізовану правницю здоровою рукою, вивів дедикацію: „Його преосвященству Митрополитови гр. Андрієви Шептицькому con amplissimi profundissimi gratulacioni** в день іменин 13 грудня 1913 р. Іван Франко“. Річ не в тім, що ця книжка не додала Франкові

* Велика втрата.

** з найщиршими і найглибшими побажаннями

Високоповаженому Маршалу
зр. Адаму Міцкевичу
своєю любов'ю і високою графічною
АДАМ МІЦКЕВИЧ. Будинок К. у Львові 1915 р.

Іван Франко.

WIELKA UTRATA

ІСТОРИЧНА ДРАМА З РР. 1831 — 32.

з додатком життєпису А. Міцкевича та вибору
його поезій у перекладі на українську мову

видав

Др. Іван Франко.

Дедикація Івана Франка А. Шептицькому.

поваги в науковому світі, йдеться про те, що він квапив друкарів, платив останні копійки з власної кишені, аби вони зробили бодай один примірник на Митрополитові іменини. Адже в наборі вже була готова тигульна сторінка, датована 1914-им роком. (Цей останній подарунок Франка Шептицькому свого часу врятував та зберігав десятки років франкознавець Мирослав Мороз. Недавно він передав книжку музею Івана Франка у Львові. Примірник має унікальну історію і гадається, що колись пан Мороз її опише). Одного цього факту більш ніж достатньо, аби розставити всі крапки над „і“ у стосунках між Андрієм Шептицьким та Іваном Франком.

...І ще одне. Колодій устами Франка голосить неприхильність до греко-католицької церкви:

- Нехай же собі (Шептицький) мріє з папами! Україна - український нарід у своїй переважаючій більшості не була католицькою і не буде! Нащо нам папи? ! Що ж він нам доброго зробив, або зробити?!

Секретар поета фальшивить і тут. Франко не ставив ніколи себе поза чи понад народом, а почувався невідривною часткою „спадку Данила“. В сприятливих обставинах міг і мав право бути ким завгодно, - радикалом, автокефалістом, атеїстом і таке інше, - але в той критичний момент, коли загарбник почав нищити культуру й віру його народу, Франко не став осторонь. В національному питанні не боявся признатися до „мазепинства“, а в справах релігії визнав себе „папістом“, тобто греко-католиком. Аби православ'я рятувало його і його народ від „іга римського“, - такого бажання не мав. Свідченням цьому є його поезія „Інвазія“, яку Франко написав 16 вересня 1915 року і опублікував в газеті „Діло“, число 72, від 23 жовтня тогож року. Вірш написаний у формі діалогу між російським офіцером і автором (принагідно зауважимо, такий діалог дійсно мав місце і зафіксований в чернетках Колодія. Зрозуміло, що в прозі):

„Несемо вам, чого у нас так много -
Всяляких слів, військ, амуніції,
Кличів весвітніх і амбіції“ -
„І більш нічого?“

„Нічого? Де там! Ви ще не видали
Такого сала, сахару, як в нас,
Невідомі такії вам скандали“ -
„Та в добрий час!“

„А вжеж, а вжеж! Відвідаєте Тотьму
І Томск і Омск, Иркутск, Якутск, Валдай
І роскіш острогів; тайги спасенну потьму“ -
„Бог дай, Бог дай!“

Да так і след. Ми, бач, на тее й православні,
Щоб вас від іга римського спасать.
Адже папісти ви, враги Христові явні“ -
„Будем гасать!“

„Овва! Нікак! У нас, брат, все порядок!
У нас простор і генералів тьма,
Ви-ж що таке? І назви вам нема“ -
„Данилів спадок“.

„Даніла? Не слыхал об этом нікогда!
А ви Мазепінци, вот это дело верно.
Вот с етім справімся ми круто, гаспада!“
„Живем мізерно“.

„Отсе нам відомо віддавна, то й везем
Рублів до вас несосьвітенну силу -
Бумажкі новіє. А що за них знайдем?“ -
„Хиба могилу“.

...Ще один свідок, окрім жандармського ротмістра Ширмо-Щербинського, студента Мар'яна Колодія і котрогось з прибічників Дудикевича, залишив письмові враження від проповіді Андрія Шептицького у Волоській церкві:

- Про перше „помилкове“ арештовання Митрополита і відвезення його вночі до Бібрки, як також про пізніше нагле вивезення його зі Львова, не потребує писати з огляду на оголошені вже друком спомини очевидця брата Йосифа. Згадаю лиш, а радше пригадаю, що перед інвазією, а передовсім після, аж до вивезення, палата Митрополита була осередком товариського життя львівських українців. Вивезення було настільки нагле і несподіване, що навіть львівські священики не могли з ним попрощатись. Востаннє бачив я Митрополита на однім торжественнім богослуженню в церкві святого Юра. На тім богослуженню виголосив Митрополит проповідь, котрій уважно прислуховувалось кількох російських офіцерів. Проповідь

була така „невинна“, що я не розумію, як можна було потім напастувати Проповідника.

...Це спомин Ярослава Левицького „3 днів російської інвазії“ (газета „Діло“, число 113, від 3 грудня 1915 року)..

Автор не має рації в тому, що депортація митрополита була настільки раптовою, що ніхто з ним навіть не встиг попрощатись. Плутає Ярослав Левицький і в іншому. Ні, не за останню проповідь у церкві святого Юра окупанти напастували митрополита, а за попередню, яку він виголосив 6 вересня у Волоській церкві.

Зрештою, Левицький не був єдиним у своїх помилках. Адже, далеко не всі розуміли, що проповідь була тільки приводом, а не причиною всіх бід. Прецінь, над спотворенням її змісту стільки попрацювала преса, а опісля чутки, плітки й розмови, що все це не могло накласти відбиток на писання багатьох дослідників.

У прекрасній поемі „В суздальській тюрмі“ (газета „Діло“, число 303, від 14 грудня 1916 року) торкнувся цієї теми і Василь Шурат. На відміну від інших поет зумів надати словам митрополита несподівано величного романтичного звучання, глибокого патріотичного змісту. „Україна не вмре!“ - цією предвічною ідеєю народу була проїнята проповідь Шептицького у Волоській церкві, - робить висновок Шурат. Зрештою, як і все його життя, діяльність, помисли й чини:

В монастирську тюрму
Сон до в'язня приходить
Перед очі йому
Ясний образ наводить...
Ніби десь то вже й час,
Як почулось нараз
Із над Збруча до Сяну:
„В кого руки міцні,
Йди спасати в огні
Україну кохану!“
І він бачить як в миг
Від стрільців січових
Зароїлось довкола;
Як на лиця їм ляг
Жар, що тлівся в очах,
І споважнював чола.
І він чув, як щось
В його серці знайшлося

Невимовно велике...
Щось, що певно в свій час
Почували нераз
Його предки - владики...
Щось, чого він шукав...
І на чорний рукав
Сльоза золотом кане, -
Сльоза - щастє яке
Не геройство тяжке
Є лиш вибраним дане.
При престолі в храму
Дає смілість йому
Передвічна ідея:
„Україна не вмере!“
Тож пророцтво старе,
Ще святого Андрея!
І сказав ворогам:
„Не тут місце є вам,
Не мій храм для потали!“
Задрожала гора
Святоюрська стара,
Вороги задрожали...

Як би там небуло, але на перших порах у Львові ніхто не чекав,
що митрополита Шептицького окупаційна влада депортує...

* * *

І все - таки його вивезли. Це сталося у суботу 19 вересня 1914 року. Зранку доволі безцеремонно в митрополичі палати увірвався військовий губернатор полковник Шереметьєв у супроводі свити, що складалася з офіцерів, і оголосив митрополитові, аби той приготувався до від'їзду на невизначений час. На збори відводилося дві години. Що міг зробити за такий короткий час? Під пильним оком офіцерів зійшов на партер у палатну молитовницю помолитися перед найсвятішими Тайнами. Просив Богородицю, аби дала йому сил, аби завела його на дорогу, по якій ступав Христос на Голгофу. Хотів цим спасти свій нарід, бо знав, що на Україні мусить повторитися кривава жертва Голгофи. Не та жертва, котра щоденно відбувається на жертовниках при Літургії, а та історична й суспільна, яка вимагає

людського життя. Молився до Неї, просив дати сили, аби не впав у зневіру і доніс до кінця днів свій хрест...

Коли йшов сходами, то зумів передати отцю офіціалу Андрію Білецькому, який притиснувся у кутику на сходинковій клітці, конверт з грішми і записку, в якій просив опікуватися палатою й садибою.

Всіх отців і братію сердешно пращав і перепрошував, котрого може скривдив. Просив, аби молилися за нього, за нарід.

Коло 12-ї години перед брамою з'явилися два автомобілі: один для людей, другий на клунки. Позбігалися жителі навколишніх кварталів: зібралось кілька сот людей, серед них чимало й священників. Бідні люди самі не знали, що мають робити. Плакали й голосно молилися. Декотрі клякали й били поклони. Коли митрополит вийшов і почав сідати в автомобіль, всі тиснулися до машини, аби попрощатися зі своїм архипастирем. Хто знає, чи не назавжди... Капітан дав наказ і автомобілі рушили...

Їхали на схід у напрямку Бродів. Назустріч неперервним потоком сунули військові обози, час від часу дорога запруджувалась і доводилось чекати. По обидва боки шосе стогнала пошматована війною земля. Де-не-де на полях порпалися люди, збираючи помежи розтщеними шанцями, запаленими траншеями, вирвами від куль і бомб залишки вцілілого урожаю. Збіжжя майже все згоріло і вся надія була на картоплю. За фронтом прийде голод, - подумалось. У далині чорніли попалені села. Вогонь війни не оминув і храмів. Яюсь, може й недоречно майнула думка, що рацію мав архітектор Нагірний, коли переконував, що ми повинні скрізь будувати кам'яні церкви. Нехай навіть із спрощеною архітектурою - наскільки громаді дозволяють кошти. Такі храми довше будуть стояти і більше відпорні на вогонь та інші лихоліття. Безперечно, шкода розлучатись з дерев'яними конструкціями: традиція, пам'ятники нашої старовини... Але ось! Прийшло на землю нещастя і вогонь все спопелив дотла. Все духовне надбання села. Тай чи тільки села!? ...Боже! Боже! Звів очі до неба. Там, високо-високо, серед сріблястих хмарин, освітлених призахідним сонцем, побачив запізнілий, вже мабуть останній журавлиний ключ, який нехотячи покидав любий йому край. Чи вернуть?...

II. ЦАРСЬКИЙ В'ЯЗЕНЬ

Військовий генерал-губернатор Прикарпаття генерал-лейтенант граф „Георгій Александровичъ Бобринской, двоюродный братъ друга и попечителя Червонной Руси, члена Государственной Думы графа Владимира Алексѣевича Бобринскаго“, м'яко кажучи, дезінформував кореспондента „Русского Слова“, зваливши всю відповідальність на знайомих галичан, які буцім-то переповіли йому зміст проповіді Шептицького. Отже, виявляється, що самі галичани потрактували заклик митрополита до віруючих, аби трималися віри своїх батьків, як заклик „боротися до останньої краплі крові з ворогом, який вступив на територію Австрії“. Тобто приписали свому пастирю слова, якими у проповіді й не пахло. Що ж, колонізатор і завоювник поводитьсь однаково всюди і завжди виставляє себе у вигіднім світлі: благородним, добродійним, шляхетним, справедливим. У всіх власних бідах винні, мовляв, самі аборигени, котрі одні других продають, наговорюють одні на одних, і, взагалі, ведуть себе як „унтерменши“, тобто люди низького гатунку.

Насправді ж, друзі Бобринського, які згуртувалися в організації з гучною назвою „Совет Прикарпатской Руси“, разом із своїм головою Володимиром Дудкевичем прибули до Львова із Росії, куди вони передбачливо перебралися перед самою війною „підлікуватися“, 17 вересня, тобто через десять днів після тої сумнославної проповіді митрополита у Волоській церкві і коли все вже було вирішене. Це - незаперечний факт, підтверджений рядом документів і газетними повідомленнями. Інших знайомих галичан граф Бобринський не мав, та й ніхто таким знайомством не квапився обзаводитись.

Знаменний факт: Бобринський вперше з'явився у Львові того самого дня, коли Шептицького вивозили. Було це 19 вересня.

Перед кореспондентом „Русского Слова“ галицький генерал-губернатор промовчав ще й про інші дріб'язки. А подробиці були такі.

12 вересня, тобто через шість днів після проповіді, на Святоюрській горі все було перекинуте догори дном. Обшук. Що шукали і що знайшли? Слово за очевидцем Йосипом Гродським.

„3 вибухом війни, - пише він у 1922 році в спогадах, які були опубліковані у „Богословія“, том 7 за 1929 рік, - казав митрополит Андрій знести всі вартісні речі церковні (як сакоси, мітри, жезли), домашні (як столове срібло, підноси), історичні (як документи митрополії і проче, що було архівальної вартости), та вложити все те до криївки, яка була для сего приготована від десяти літ. У війні передбачується всякі небезпеки, тому все те замуровано в призначенім на се місци і здавалося, що ніхто про се не знав. Одначе у святому Юрі були російські „сницки“ й вони слідили кожний крок всякого чоловіка; вислідили і криївку. Наслідок був такий, що одної ночі забрали всіх, що жили у митрополичій палаті, посадили до тюрми, а самі розбили криївку і забрали всьо, що там було. По кількох місяцях звернули все назад з виїмкою архіву. Архів вивезли в Росію, бо сподівалися знайти там компромітуючі річи для митрополита. Про се писали вони в часописах і згори заповідали, що там будуть річи, обтяжуючі митрополита... А що в домі митрополита і в реєстратурі не знайшли нічого сподіваного, тож були певні, що в архіві, який забрали, знайдуть бажані річи. В першій мірі на сей архів, чатував харківський архієпископ Антоній і дістався до нього. Там він знайшов ті повновласти, які мав митрополит - та се були копії без оригіналів. Відай його се дуже зацікавило і він мерщій прикликав Олексія, архієпископа Володимирського й показав йому „страшні“ документи. Оба ствердили одногосно, що се документи великої політичної вартости. А що росіяни мали на оці і чого боялися, годі догадатися. Аж в часі революції 1917 року, коли митрополит був уже в Петрограді, між 10-15 мая, російський шпигун Янчевецький, якому Австрія дарувала життя, згадав про се у московськім часописі й домагався, щоби митроплита знова арештувати як небезпечного для Росії чоловіка, бо він має широкі повновласти з Риму. Тим хотів він ослабити торжественне привітання, яке росіяни урядили митрополитови в самім Петрограді. Одначе в тім часі бувші прихильники царські не мали голосу. Для революції митрополичі духовні повновласти не були страшними, а на Янчевецького всі гляділи як на бувшого шпигуна“.

Тут Йосип Гродський трохи помиляється в часі. Криївка, про яку він пише, була виявлена при повторному обшуку, що проводився значно пізніше - 11 лютого 1915 року. Протокол про „злочинні“

документи, „виявлені в скрині число 7 речей колишнього митрополита графа А. Шептицького“, склав начальник жандармського управління військового генерал-губернаторства Галичини полковник Мезенцев у присутності підполковника Покрилинського і ротмістра Злобіна 28 квітня 1915 року.

Цікаво все-таки, що ж було у тих „страшних“ документах, забраних із святоюрської криївки?

Вони збереглися і тепер знаходяться у Києві в Центральному державному історичному архіві (ЦДА) України у першому описі 365-го фонду. Це - листування митрополита Шептицького з Францом-Йосифом і керівниками Союзу визволення України. Смішно би було, якби такої кореспонденції раптом не виявилось. Адже листування з главою держави і з організацією, яка репрезентувала національні інтереси його пастви - річ закономірна і сама собою зрозуміла.

Ще смішнішою була „знахідка“ деяких газетярів і „демаскаторів“, тобто особливої породи людей, які заробляють на хліб зриванням масок і оголенням антирадянського або антиросійського нутра у тих, на кого вказує керівний палець. Їм позаздрив би маститий сценарист найпопулярнішого голівудського вестерну. Йшлося про таємний військовий план, згідно якого десант чисельністю 500 січових стрільців мав би висадитись з боку Чорного моря і викликати загальнонародне повстання на Україні. Якщо так добре подумати, то вищезгаданий десант, гадається, бурхливими неспокійними водами Полтви мав би доплисти до Балтики, опісля прогулятись круїзом довкола Європи, там ще якось перебратись через Босфор-Дарданели, а звідтіля через Чорне море до степів України вже й рукою подати. А тут гуляй - поле!

Шкода лишень, що доморощені шерлокхолмси забули на Святоюрській горі відшукати криївку зі зброєю, призначеною для вищепойменованих стрільців. Гармату, чи мушкет якийсь. Або, у гіршому разі, ту зброю, що її здав Іван Франко.

* * *

...Того дня вибрався Іван Франко з двома шаблями своїх синів, що пішли на війну, і ніс страшне оружжя до магістрату (це були шаблі до фехтування без піхов). Коло готелю Жоржа при вулиці Академічній Франко зупинився, бо саме тоді їхала російська артилерія. Побачивши мене з Твердохлібом, сказав: „Бачите, несучи

оружжя. Москалі загрозили смертю, або трьома тисячами рублів штрафу, якби хто-небудь задержав оружжя“.

„Такий „указ“ градоначальника, що ж робити?“ - сказав я і взяв від Франка обидві шаблі, бо ж йому було дуже невігідно держати їх в руках. Ми постояли ще трохи, бо годі було серед натовпу йти сюди чи туди. Іван Франко приглядався, як машерувала царська армія. Нахмарилось його чоло: очі зайшли легко кров'ю - вдвлялися в кохного жовніра з жалем, а серце його, напевно, йнакше било, як за давніх днів... І по хвилі промовив до мене і до моїх знайомих:

„Дивіть, дивіть, що за ліс багнетів над хмарою дурнів. Коли їх там таких сотки - тисячі в солдатах, то ще трохи прийдеться нам ждати... та може вже не довго... І кожний - гляньте - український тип. Дивні діла твої, Господи Боже! А якби вони зірвалися такі... Одна сотня, друга, десята. Хоч як не хочу вірити в те, що бачу, то воно таки самі тому винуваті! Але не думайте, браття про оцю дійсність-це йде наша минувшість - чорна і сліпа! А що буде?!“

Коли знову надійшли довгі ряди російського війська, не міг вже довше Франко приглядатися солдатам; він звернув свої кроки додому. Наша трійка розпрасалася з зажуреним і чогось дуже неспокійним поетом, я остав з ним ще хвилюку, бо він наказував мені принести посвідку зложення оружжя, поклонився низько поетові, пішов до магістрату і зложив небезпечне оружжя на подвір'ю ратушевого будинку; там воно й пропало.

Коли опісля (того самого дня) сказав я Франкові, що в магістраті не давали на зложене оружжя посвідок, що ті шаблі я мусів нарешті лишити на подвір'ю магістрату, де тих шабель було вже більше ніж три тисячі штук, сказав Іван Франко:

„Нехай пропадає...“

* * *

...Це із спогадів Мар'яна Колодія...

А якщо говорити серйозно, то солдати під пильним оком царської контррозвідки дійсно перекопали всю Святоюрську гору. Шукали, як згадував опісля митрополит Шептицький в розмовах із священником доктором Йосипом К., за телефонним кабелем, що, по думці царських шпигунів, мав би сполучувати святий Юр із Ватиканом і Віднем. Мабуть, графу Бобринському дуже вже кортіло поговорити по телефону з новообраним папою римським і цісаром

Францом-Йосифом. На превеликий жаль, не знайшли. Чи то погано шукали, чи не було...

Через тиждень після обшуку, 19 вересня, коли канцелярія відповідної установи документально оформила „незаперечні докази злочинної діяльності“ Андрія Шептицького, його під поліцейським конвоєм з митрополичої палати спровадили в автомобілі до Бродів. Тут на нього вже чекав окремих вагон, обставлений зі всіх боків вартою. Разом з митрополитом були ректор львівської духовної семінарії доктор Йосип Боцяні і чернець - василіанин Йосип Гродський. Вагон причепили до поїзду Львів - Київ.

...Отже, Київ. Який чарівний вечір у дні своєї студентської молодості провів він тут у товаристві професора Антоновича! Вони прогулювались по Святоволодимирській гірці. Блакитне небо, що під вечір стемніло й набрало темно - фіолетових барв, творило копулу над спокійними під той час, могутніми водами Дніпра. Довкола буяла рясна зелень. Ледь-ледь поносився віддалений гул міста. Все надихало на розмови про духовість. На все життя запам'яталися сказані тоді слова поважного ученого:

- Для України потрібна в першу чергу Церква - ця єдина духовна інституція, яка може й зберегти й скріпити духовість даного народу, а слід за тим видвигнути ці первинні елементи, що зберігаються в кожній духовості, й відповідно обтесуючи їх, підготувати до державно-національної народности, а не до суто етнографічного елементу.

...Та ці прекрасні хвили були тільки в минулому, сьогодні ж Київ зустрічав його по-інакшому. Як в'язня.

Згадає Дмитро Дорошенко („Богословія“, том 7, 1929 рік):

* * *

Прийшла війна. Ми, князе, з напруженою увагою прислухувались до тих вісток, що йшли з заходу, з фронту. Одна за другою почали наспівати приголомшуючі вісти про розгром українського національного життя в Галичині. Розпитуючи знайомих, що вже встигли побувати в окупованім Львові й по якійсь службовій справі знов навідалися до Києва, ми дізнались, що Митрополит А. Шептицький залишився у Львові. При цій звістці у мене зразу ж виникла тривога за долю Митрополита, передчуття якогось страшного для нього лиха. Ось дістався до Києва примірник пастирського послання, яке Митрополит з вибухом війни розіслав до вірних усіх трьох своїх

епархій, наставляючи їх твердо держатися батьківської віри. Це посланіє було у нас сфотографоване й видане в зменшеному розмірі на листівках. Це зробив д. Н-ин, який продавав листівки з посланієм на користь ув'язнених Галччан, що їх почали вже навозити до Київа.

Припадково якось одного вечера, у вечірній київській газеті „Посльдня Новости“ читаю, що, мовляв, сьогодні над вечір має прибути до Київа зі Львова греко-католицький Митрополит А. Шептицький. Що це значить? Виглядало так, наче Митрополит по своїй волі приїздить до Київа. Я рішив, що він певно їде для того, щоб перед вищою владою військовою клопотатись про інтереси своєї церкви. Дуже схотілось побачитись з ним, але невідомо було, де він має спиннитись.

На другий день у вечорі було засідання Історичної Секції Українського Наукового Товариства. Коли всі зійшлися - не так для наукової роботи, як щоб посумувати над нашою національною катастрофою й поміркувати, як би зберегти Наукове Товариство - то покійний Орест Іванович Левицький розповів нам таку річ. Якраз учора був він у київського генерал-губернатора Ф. Ф. Трепова, на Інститутській вулиці 40 (де пізніше мешкали голови українського уряду, де мешкав і гетьман Павло Скоропадський). По службі, яко секретар Археологічної Комісії, що офіційно підлягала самому генерал-губернатору, О. І. Левицький бував у Трепова; після офіціальних засідань залишився иноді вечеряти. Так ось за вечерею Трепов виймає годинника, дивиться і каже до присутніх:

- За пів години привезуть до Київа уніятського митрополита Шептицького.

- Як привезуть? - запитали всі.

Виявилось, що Митрополита заарештовано і везуть як в'язня. Один з присутніх, якийсь не то урядовець, не то якийсь приватний знайомий Трепова, каже:

- От цікаво було б з ним побачитись!

- Е, ні! - відповідає Трепов, - бачитись з ним як найгострійше заборнено кому б там не було, а втім, хочете? Я вам позволю на 1/4 години відвідати в'язня!

Зраз же написали якусь перепустку, цікавий побачитись з Митрополитом панок відпросивсь у господині, встав від стола і чим скорше подався до готелю „Континенталь“, куди мали привезти Митрополита з двірця. На другий день цей панок оповідав О. І. Левницькому таке.

Зустрінути Митрополита при самім прибуті до готелю він не міг, бо спізнився. Митрополит вже був прибув. Панок показав свій дозвіл кому там слід, подав візитову картку, щоб було передано Митрополитові з проханням прийняти. Зараз же відповіли, що Митрополит просить зайти. Війшов він до великого покою, бачить: у кутку пораяється двоє якихсь людей, мабуть слуги, а по хаті з кінця в кінець ходить туди й назад величава, маєстатична постать: це сам Митрополит. У панка, як він сам потім признався, відразу-майнула думка: „спійманий лев у клітці!“. І він змішався, зніжковів перед цією маєстатичною людиною. В тім Митрополит круто повернувся в його бік і уривчастим, строгим голосом запитав по-російськи:

- Что Вамь угодно?

Це остаточно відібрало цікавому панкови відвагу, він втратив останню смілисть і, запинаячись, промимрив:

- Я явился осведомиться, как Ваше Снятельство изволили доехать?

- Благодарю, хорошо!

- Не очень утомились?

- Нет, - прозвучала така ж сама лаконічна відповідь. Очевидно, Митрополит приймав панка просто як підсланого шпига і збував його лаконічними відповідями. Справді, як інакше можна було трактувати осібняка, що явився пізно у ночі при таких обставинах?

- Не имеете ли Ваше Снятельство, каких либо пожеланий или поручений?

- Нет, никаких.

Мов опарений вискочив після такої авдієнції нещасливий панок з покою Митрополита, мабуть сам проклінаючи в душі свою цікавість.

Таке оповідав нам Левицький, додавши, що сьогодні мають везти Митрополита кудись далі. Могильна туга налягла нам усім на душу, вислухавши це оповідання. Тепер ми зрозуміли, чого „приїхав“ Митрополит до Київ! Згодом довідалися ми з газет, що його тримають в Курську. Обставини арешту, сама безпосередня причина його, зоставались для нас невідомі, про це ходили лиш ріжні глухі чутки й оповідання.

* * *

Після кількох днів побуту на берегах Дніпра митрополита чекала далека дорога до Нижнього Новгороду. Ще не доїхав поїзд до місця призначення, а вже кореспондент всезнаючої петроградської бульвар-

ної „Биржевки“ пронохав про зміну планів царської влади щодо митрополита. Джерело інформації є цілком достовірне, - клявся й бігмався газетяр і повідомляв, що „незважаючи на доказовість цілого ряду злочинів, скоєних ним по відношенню до Росії, Шептицький не буде відданий до суду виключно задля поваги до його високого духовного сану. Але якщо його перебування у Нижньому Новгороді виявиться незручним, то він буде перевезений в інше місце, причому рекомендується поселити його у суздальському Спасо-Єфиміївському монастирі Володимирської єпархії, де знаходиться повністю обладнана духовна тюрма“.

Газета мала рацію тільки у тім, що Нижній Новгород виявиться „незручним“ для митрополита і його невдовзі переправляють далі. Годі зрозуміти причини цього рішення: чи то царський уряд і російський Синод побоювались, що Шептицький наверне всіх нижньогородських старовірів в унію, чи то були якісь інші міркування.

Щодо рекомендації „Биржевки“ запхати греко-католицького митрополита у в'язницю Суздальського монастиря, то влада наразі вирішила не слухати газету і розпорядилася по-своєму. Шептицького спровадили до Курська. Преса почала сміятись з „Биржевки“. Даремно. Просто пронозлива газета передчасно виказала план уряду і Синоду. Кожний порядний часопис у такій ситуації якщо й не провалився би від сорому під землю, то, принаймні, більше не торкався би теми, на якій знеславився. Тільки не „Биржевка“! Вона не розгубилась, на кпини інших часописів не відповідала, а тут же взяла інтерв'ю у професора петроградської духовної академії Пальмова. Цей поважний представник православної богословської науки у Росії не патичкувався і з приводу депортації Шептицького висловився недвозначно:

- Вполне одобряю изгнание митрополита Шептицкого, променявшего католицизм на унию по политическим соображениям и интриговавшего в крае против русских завоевателей. Народ Шептицкого не любил, считая его аристократом и чуждым себе по духу. Не любил народ и епископос Григория Хомыша (тобто Хомищина - авт.) в Станиславе и Константина Чеховича в Перемышле. Оба они, по безхарактерности, страха ради нудейска больше занимались политикой, чем просвещением паствы.*

* Цілком схавлюю вигнання митрополита Шептицького, який проміняв католицизм на унію з політичних міркувань та інтригував у краю проти російських завойовників. Народ Шептицького не любив,

А ось ще один зразок характеристики Шептицького і його діяльності тогочасною російською пресою:

- Ближайшим последствием искусственно вздутого процесса (йдеться про суд над лідерами галицького москвофільства у 1881 році, в ході якого було викрите потужне джерело фінансування цього реакційного антинародного руху - царський уряд Росії - авт.) явилось вторжение иезуитов в управление униатской церковью и в область воспитания галицко-русского униатского духовенства. Вторжение иезуитов завершилось назначением молодого драгунского поручника графа Шептицкого, побывавшего предварительно несколько лет в иезуитском монастыре, в епископы. Это произошло в 1903 году. Как епископ, затем, львовский архиепископ и галицкий митрополит, граф Шептицкий успел в десятилетний срок сделать из униатской церкви прослушную рабыню Рима, иезуитов и польского национально-религиозного „движения на Восток“. Впрочем, под „церковью“ в данном случае следует понимать ее верхи и значительную часть духовенства, зараженного „мазепинством“. Паства только по городам пала отчасти жертвой происков польского иезуита на униатском престоле. Сельское население массовыми переходами в православие деятельно высказывало громкий протест против порабощения и денационализации своей родной русской и православной церкви.

Так писало „Львовское военное Слово“ у 3-тій числі від 28 вересня 1914 року. Ця газета російського офіцерства армії Брусілова вважалась більш-менш поміркованою. А що вже говорити про плюгавства, які видруковували на адресу особи Шептицького та

вважаючи його аристократом і чужим собі за духом. Також не любив народ єпископів Григорія Хомиша (тобто Хомишина - авт.) у Станіславів та Констянтина Чеховича в Перемишлі. Обидва вони, по безхарактерності, задля страху іудейського більше займались політикою, ніж просвітою пастви.

Найближчим наслідком штучно роздмуханого процесу (йдеться про процес над лідерами галицького москвофільства у 1882 році, в ході якого було викрите потужне джерело фінансування цього реакційного руху - царський уряд Росії - авт.) було втручання єзуїтів в управління уніятською церквою та в область виховання галицько-руського уніятського духовенства. Вторгнення єзуїтів завершилось призначенням молодого драгунського поручника графа

греко-католицької церкви виразники націонал-шовіністичних кіл російського суспільства, такі як „Новое Время“, або Києв’? Останній часопис побивав усі рекорди політичного садизму.

Ще один приклад. Цілком свіжий. Йдеться про книгу С. Семєнова „Брусілов“, яка появилася в 1980 році у Москві накладом „Молодой гвардии“. Зразок не тільки сліпого, оскаженілого шовінізму, але й плутанини гороху з капустою, перекручування фактів, тощо, із розрахунку на те, що бідолашний сердега-читач уже ніколи не зможе дістатися до архівів:

- Уже в перші дні перебування у Львові Брусілову довелось зіткнутися з главою уніатсько-католицької церкви А. Шептицьким. Поляк за походженням, єзуїт по вихованню, митрополит був відомий як запеклий ворог Росії і всього російського. Контррозвідка Росії добре знала про давні і теплі зв’язки святого отця з австро-угорською і німецькою розвідками (пізніше Шептицький підтримував такі ж стосунки і з гітлерівськими розвідниками). По приході російських військ у Східну Галичину Шептицький і не думав затакувати свої наміри: з церковної кафедри він гучногосло прокляв тих із своїх прихожан, хто вітав вступ російських військ і нагадав віруючим про їх обов’язки перед австро-угорським імператором і римським папою. Російська влада не могла проїти мимохідь подібних дій. Шептицького було посаджено під домашній арешт; опісля Брусілов викликав його і вимагав від митрополита дати слово честі, що він не буде уживати проти російської влади ні відвертих, ні таємних ворожих заходів. У такому разі Шептицький міг залишитися у Львові. Митрополит - єзуїт із позірною охотою дав таке слово, але дотримати його й не гадав. Через тиждень Брусілову

Шептицького, котрий попередньо був декілька років в єзуїтському монастирі, єпископом. Це сталося у 1903 році. Як єпископ, опісля, львівський архієпископ і галицький митрополит, граф Шептицький встиг за десятилітній строк зробити із уніатської церкви послушну рабину Риму, єзуїтів і польського національно-релігійного руху на схід. Зрештою, під „церквою“ в даному випадку слід розуміти її верхи і значну частину духовенства, зараженого „мазепинством“. Паства тільки по містах впала жертвою підступів польського єзуїта на уніатському престолі. Сільське населення масовими переходами в православ’я дієво висловило голосний протест проти поневолення і денационалізації своєї рідної російської та православної церкви.

довелось відправити митрополита до Києва.

...В історії з депортацією Шептицького дуже несмачно виглядає одна річ: усі дослідники, історики, науковці, публіцисти й звичайні газетярі ніби змовились і одностайним хором оповідають про те, як героїчно Брусілов арештував і вислав греко-католицького митрополита зі Львова. Зате чомусь ніхто не хоче звернути увагу на те, що талановитий військовий стратег і тактик, головний конструктор успіхів російської армії у першій фазі війни генерал Брусілов був обійдений при розподілі нагород за взяття Львова, і відтак Перемиської фортеці. Різні женжеристи й підстаркуваті генерал-ад'ютанти, що молодилися в гроні двірцевих фрейлін, порошу в житті не нюхали, носа до стратегічних карт не пхали, бо не розумілися на тому, зате постійно крутилися коло „Ніколаші“, займаючись складанням дотепних історій, смішних анекдотів, неймовірних пліток, - саме вони приписували собі переможні бої. „Ніколаша“ чіпляв їм на груди ордени, вішав хрести, обдаровував титулами. Нічого не вдієш, - таке діялося не тільки на російському дворі.

Отож і виходило, що двірцеві генерали перемагали ворога - австріяка, а Брусілов, бачте, боровся з Шептицьким. Для чого полководцю приписувати роль поліція? Не треба бути тонким аналітиком, аби зрозуміти, що справа депортації греко-католицького митрополита вирішувалась не у Бібрці, де знаходилась ставка Брусілова, а саме на царському дворі, і не після проповіді у Волоській церкві, а значно раніше. Свідчать про це подальші митарства митрополита в Росії.

Принаймні, Шептицький ніколи не мав жалю до російського генерала. Фактично залишився невідомим і зміст нічної розмови, яку вони вели наодинці у Бібрці. Повернувшись зі ставки Брусілова, митрополит жваво розповідав маляреві Трушу („Діло“, число 206 за 2 вересня 1917 року) про різні нічні й надранкові кольорові ефекти серед незвичайно мальовничого оточення російської армії. Неймовірна імпресія. Про якісь попередження, застереження і таке інше й мови не було.

* * *

Зацікавленість постаттю Шептицького, його долею в колах російської інтелігенції дедалі зростала, але виявилось, що жаден з часописів не знає ані його біографії, ані правди про його діяльність

як митрополита греко-католицької церкви на Західній Україні. Або знає і має відповідні матеріали, але не хоче, чи не може надрукувати. Навіть такі об'єктивні і демократичні часописи як „День“, „Речь“, або „Украинская Жизнь“. Про україномовні видання - річ зрозуміла - тут взагалі не йдеться, бо всі вони без винятку з початком війни були заборонені й закриті. На початку 1915 року виникла безпрецедентна ситуація: майже 50-мільйонний народ, який проживав у центрі Європи, один-єдиний на євро-азіатському континенті не мав своєї щоденної газети! Навіть найбільш поважний і стабільний часопис „Діло“ перебравшись з окупованого Львова до Відня спромігся виходити лише один раз на тиждень. Друкувались щоденні українські газети лише на американському континенті: У 3'єдинених штатах Америки та Канаді!

Єдиним друкованим органом у Російській імперії, що займався українськими справами, був російськомовний щомісячник „Украинская Жизнь“, який виходив у Москві з 1912 року. Редакційна колегія та авторський колектив у складі Бодуена де Куртене, Грушевського, Дорошенків, Винниченка, Петлюри, Луначарського (так-так, того самого Анатолія Васильовича, котрий опісля стане комісаром освіти молодого Країни Рад) та інших в цьому об'єкті царськими урядниками часописі (один випуск на два-три місці) рятували як могли рештки розгромленого українського культурного життя від подальших посягань оскаженілого російського націонал-шовінізму, захмеленого початковими успіхами й перемогами на фронтах „второй отечественной войны“, - саме таку назву дали імперіалістичній бійні урядові кола, а за ними підхопили її газетярі, бож визволялися „исконнорусские земли“ в Галичині, Польщі, на Буковині, Балканах, в Туреччині, тощо від багатосотлітнього того чи іншого ярма.

Саме на адресу „Украинской Жизни“ ще у жовтні 1914 року надходить велика стаття „Митрополит Андрей граф Шептицький“, яка, за висловом редакції, „належить перу одного з найбільш видатних галицьких діячів“, котрому не дуже-то хотілося ризикувати і він підписався псевдонімом „Галичанин“. Наразі прізвища автора з'ясувати не вдалося. Принаймні, це не був Іван Франко, бо з журналом зв'язків не мав, хоча й у кількох номерах „Украинской Жизни“ за 1915 рік (числа 1, 2, 5-7) друкувалась його розвідка „Галицкая земельная собственность“. Стверджує це його лист від 27 травня 1915 року до Є. К. Трегубова: „...я сам із редакцією „Украинской Жизни“ досі не мав ніяких зносин“. Зрештою і за

стилем стаття про митрополита не відповідає рівню Франка. Якщо вже говорити про стиль, то аналіз тексту наводить на думку, що найбільш вірогідним автором був хтось, близький до москвофільських кіл, з толерантними поглядами. Цілком можливо, що це був Гілярій Святицький, - так в молодості писався Іларіон Свенцицький, - або Мар'ян Глушкевич*.

Не ризикував автор підписатися власним прізвиськом, не ризикувала й редакція „Украинской Жизни“ надрукувати цю більш-менш об'єктивну роботу про Андрія Шептицького. Матеріал пролежав на полицях редакції два роки і був опублікований тоді, коли, як кажуть, поїзд вже рушив. Російське військо на західному фронті „героїчно“ терпіло поразку за поразкою, залишило майже всю „присоединенную“ Галичину, лінія фронту „второй отечественной войны“ стала пересуватися дійсно на територію „отечества“. Російські націонал-шовіністичні кола сором'язливо опускали оченята і загравали з „мазепинцями“: „Братцы! Не бросайте нас в такое тяжелое для Родины время!“ Стали відкривати українські інституції, гімназії, знову отримала права громадянства україномовна преса в Росії. Почали міняти ставлення до ув'язненого митрополита. Може він також стане в пригоді в таку скрутну хвилину? Отут „Украинская Жизнь“ пригадала собі статтю двохлітньої давності, розшукала її на полицях і вирішила довести до відома читачів той матеріал у 10-11 числах журналу за 1916 рік: „Поміщасм її тепер як ілюстрацію того, як оцінюють в Галичині діяльність митрополита Шептицького, доля якого в даний момент привертає увагу“.

„Заслання львівського уніатського митрополита Андрія графа Шептицького, - починається стаття, - викликало в пресі ряд пересудів, чуток і особистих нападок для нього. Не входячи в

* Мар'ян Глушкевич (1878 - 1935) - доктор прав, керівник „нової хвилі“ галицького москвофільства перед першою війною, градоначальник Перемишля в часах російської окупації, в 1917-1918 роках у Москві заступник міністра фінансів радянської Росії, опісля завідував кафедрою права у Царинським (тепер - Волгоград) університеті. В 1920 році втік з „раю“ і повернувся до Львова, де викладав юриспруденцію в українським вільнім університеті. Розчарований ходом і наслідками революції, зневірений у своїх ідеалах молодості щодо „всея единой и неделимой...“ він усувається від активного москвофільського руху. Вирізнявся толерантністю.

причини заслання і в розгляд надрукованих відомостей про нього з тим твердим переконанням, що судове дізнання і розгляд викриють правдиві причини кроку, зробленого російською владою по відношенню до одного з найбільш видатних представників культурно-національного життя Галичини за останнє десятиліття, автор цієї статті ставить собі за мету відобразити ті сторони діяльності графа Шептицького, які в даний час є більш-менш загальновідомими в Галичині“.

Не було ані суду, ані судового слідства. Ніхто не знав у Росії до пуття, ким є насправді ув'язнений митрополит, якого він роду і чим займався в минулому. Аж тепер, через два роки, „Украинская Жизнь“ похапцем заповнює цю „білу пляму“:

* * *

Рід Шептицьких належить з давніх давен до тої частини галицько-українського дворянства, яка приймала живу участь в народно-церковному житті православної, а з 18-ого століття уніатської Галичини. До православних діячів належав Олександр Шептицький, покровитель друкарні в Угерцях у 1618-1620 роках, Захарій і Варлаам Шептицькі, покровителі Унівського монастиря і видавці цілого ряду церковно-слов'янських книг у цьому ж монастирі, починаючи від 1660 року. Після прийняття унії з Римом унівський архимандрит Варлаам став другим уніатським львівським єпископом у 1709-1715 роках. Його наступниками на тій же кафедрі були Афанасій Шептицький (1715-1746 роки) і Леон Шептицький (1748-1779 роки), а на перемиській - Афанасій Шептицький (1762-1779 роки).

Сьогодні не на часі докладно викладати діяльність цих постатей. Хіба варто звернути увагу на те, що вони, не зважаючи на швидке ополячення галицько-українських шляхетських родин, зуміли зберегти народний характер уніатської церкви, хоча й по своїй освіті та релігійному світогляду належали більше до західного, католицького світу, ніж до православного, східного. В особливу заслугу слід поставити їм прагнення „підняти освітній рівень галицького духовенства і зрівняти права східного обряду з західним, який вважався у Польщі пануючим. Завдяки цьому Леон Шептицький встиг підготувати заснування духовної семінарії для уніатської церкви у Львові і закінчити будівництво величавого Святогеоргієвського („Святого Юра“) собору у Львові, який належить до найкращих пам'яток барокко у Галичині.

Дерев'яна модель корони перемиського єпископа Афанасія Шептицького (XVIII століття). Зберігається у Прилбицькій церкві.

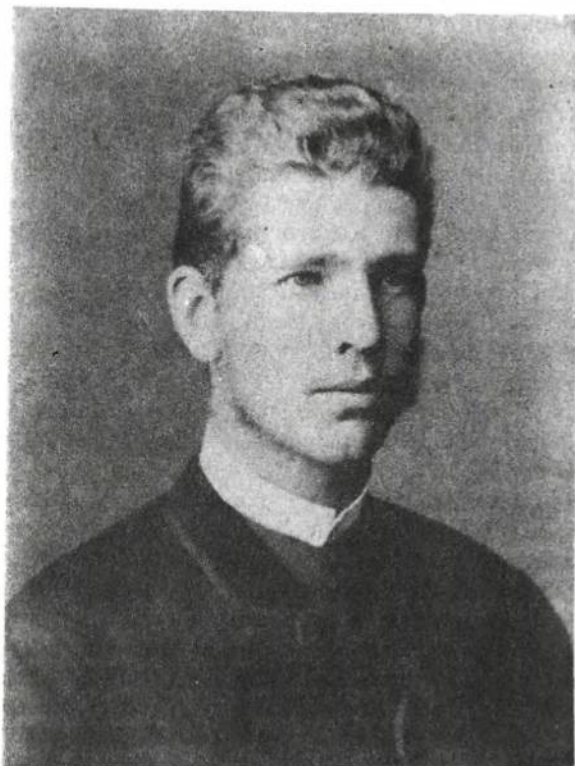
Після цих осіб припинилась діяльна участь роду Шептицьких у церковно-народному житті Галичини. Однак, хоча й за австрійського панування цей рід приєднався до католицької польської аристократії, все ж він зберіг у живій пам'яті свій зв'язок із Руссю, в місцевому значенні цього слова, яка в першу половину 19-го століття ледь скніла. Період відродження Галичини, що ознаменувався воскресінням минулих історичних традицій краю, пробудив і в головному представникові роду Шептицьких, графові Іванові, одруженому з дочкою польського поета-драматурга Фредро, свідомість своєї кровної приналежності до українського народу. Починається пильне вивчення родинних архівів, історичних пам'яток і бібліографії, збирання матеріалів по родині. В результаті склалась багата збірка стародруків, естампів, пам'яток мистецтва, рукописів і грамот; в цій атмосфері також виховуються діти.

Мати, щиро й глибоко релігійна жінка, позбавлена рис національного шовінізму, належно оцінила родові традиції давньої кровної приналежності роду Шептицьких до українського народу; свій поетичний і художній хист вона передала улюбленому синові

Роману, котрий все більше цікавився багатющими збірками свого батька і українською традицією свого роду. Віддавши традиції родової шляхти данину вступленням у кавалерійський полк, Роман граф Шептицький тут же пішов у відставку, щоби закінчити у Кракові юридичний факультет із ступенем доктора прав і поступити у монастир Василіан. (Біографічний факт служби у кавалерійському полку вимагає тлумачення, бо „демаскатори“ часто використовували його, аби принизити Шептицького, називаючи митрополита „драгунським поручником, якому не вдалася військова кар'єра“ і таке інше. Річ у тім, що для випусників гімназії в тих роках військова служба була обов'язкова. Хто зголошувався добровільно, то місце служби і рід військ вибирав сам, а якщо ж затягував до того часу, коли його закликають до „побору“, то цей привілей втрачався. Після року служби „однорічники“ записувались до університету. Шептицький не був винятком. За родовою традицією вибрав кавалерію, а не піхоту, чи артилерію - авт.)

Тут він проходить повний курс богослов'я і в 1892 році приймає чин монаха під іменем Андрея. Досконало володіючи класичними і сучасними багатьма мовами, знавець богослов'я, ієромонах Андрій швидко стає кращим викладачем богословської семінарії у Кристинополі, водночас вивчаючи старослов'янське книгодрукування та візантійський іконопис. Заохочений прикладом батька, він починає збирати стародруки і рукописи, розшукує їх поміж священників і дораджує їм зберігати ці вартісні пам'ятки рідної старовини й культури. Мало того, використовуючи кривні зв'язки з найбільш видатними шляхетськими родинами Галичини, він звертає їхню увагу на міцний зв'язок польської аристократії з „Руссю“, змушує їх цінувати родові традиції і цим способом приготує ґрунт для мирного співжиття аристократичної Польщі з демократичною Руссю.

У 1899 році ієромонах Андрій обіймає єпископську кафедру у Станіславові і негайно береться за відновлення кафедрального собору в стилі східної церкви і за створення богословської бібліотеки для місцевого священства і майбутньої семінарії, маючи намір викликати і створити серед свого духовенства зацікавленість до поважної наукової роботи, а також дати йому зразок розпису храму в дусі східного обряду. З переходом на митрополічу кафедру до Львова у 1900 році митрополит Шептицький ще більше продовжує свою культурну працю. Як греко-католицький владика, він дійсно піклується про піднесення своєї церкви. Однак, наполягаючи на точному дотриманні догматів католицької церкви (про чільність

А. Шептицький.

папи римського, про походження Святого Духа від Отця і Сина, про непорочне зачаття Богородиці), він намагається воскресити давній обряд східної церкви і вивільнити його від цілого ряду чужих і наносних елементів. З цією метою він знову піднімає питання про поглиблення богословської освіти серед галицького духовенства; посилає молодих священників для вивчення богослов'я у кращі західні інститути; знайомиться ближче з принцом Максом Саксонським, знавцем східної літургії; береться за створення „Церковного Музею“ і скеровує молодих художників для вдосконалення у Париж і Рим, центри художнього життя та археологічних збірок.

Не знаходячи, однак, відповідного розуміння для висунутих питань з боку священства, митрополит береться за створення монастиря на точній основі Студійського уставу. Монахи-постники, віддані точній богословській науці, які дотримують неухильно найдревніші обряди східної церкви і, разом з тим, вірні католицьким догматам, - ось ідеал митрополита Андрія. З допомогою студитів Шептицький надіявся воскресити забутий давній обряд православно-католицької церкви у Галичині.

Це питання поєднується нерозривно з другим, найбільш близьким митрополитові - з вивченням історії унії східної церкви з Римом, з вивченням її обряду до унії і його поступової видозміни після унії. Митрополит береться сам за вивчення цього питання. Він часто відвідує Рим, Флоренцію, Равенну, Венецію і Відень для вивчення місцевих архівів і пошуку в них потрібних йому історичних матеріалів. Протягом десятка років Шептицький працює над цим питанням і, врешті-решт, досягає бажаного: у нього нагромаджується систематично зібраний з різних архівів велчезний матеріал і виникає план грандіозного видання критично опрацьованих джерел до історії православно-католицької церкви на Русі.

Зрозуміло, що ці заняття наблизили митрополита до деяких представників російської церкви, і при цьому у нього визріває думка церковного єднання православної Росії з Римом, подібно до того, як появилася вона у Володимира Соловйова. Ідеаліст і оптиміст, енергійний, позбавлений комплексів діяч, граф Шептицький з радістю приймає кожного, хто висловлює співчуття цій його мрії, і вірить, що десь, в якомусь невизначеному майбутньому, здійсниться ця заповітна мрія й думка всієї християнської церкви. Захоплений своєю мрією, він забуває про те, що церковна розбіжність сьогодні полягає не стільки в обопільному запереченні обрядів та догматів, скільки в усьому сплетінні історичних, плеємних та культурних відносин, які створили у обидвох сторін новий догмат істинності і непохитності національної віри... Це й стало причиною взаємного непорозуміння, що виникло між засланим і тими, які його заслали.

Для історика культурно-національного життя Галичини в діяльності митрополита Андрія Шептицького є ще друга важлива сторінка, - це діяльність єдиного представника давнього галицько-руського дворянства на користь культурного розвитку українського народу. З цієї точки зору для історика зрозуміло, що й чисто церковна діяльність митрополита, оскільки вона висувала нечисельну уніатську церкву на ступінь міжцерковного єднання і прямувала до

еднання споконвічно зовнішньої плинності, притаманної всьому православному Сходу, з одного боку, а з другого, - поскільки була спрямована до того, щоби зробити її міцнішою по відношенню до пануючого на Заході латинського обряду якраз обрядним і внутрішнім спорідненням із православним Сходом, - має для маленької Галичини велике, хоча й віддалене, значення.

Зате його діяльність, спрямована на всесторонній розвиток народу в культурному, економічному і політичному відношеннях, не мала до цього часу собі рівної серед представників вищого духовенства у Галичині. Нехай це засвідчить її короткий огляд.

Польські націоналісти уже із самого початку громадської діяльності митрополита Шептицького виступили проти нього, не будучи в стані забути йому й пробачити рішучий перехід нащадка знаменитого польського роду Фредрів і видатного (споконвіку Українського!) роду Шептицьких на бік українського народу. Цей перехід для них був постійним докором, - тим більше, що митрополит Шептицький завдяки своїм дипломатичним здібностям і кривим та суспільним зв'язкам з найвищими аристократичними домами неодноразово сприяв успішному для русинів вирішенню тої чи іншої справи і таким чином підтримував гегемонію націоналістичних польських елементів над українцями в Галичині. В національних суперечках у Галичині він був за примиренням ворогуючих сторін на основі загальнонародної культурної праці. Це заповітне прагнення митрополита особливо виявилось останніми часами в палкому захисті заарештованих, що підозрювані у русофільстві; за що, врешті-решт він і сам був запідозрений місцевими польськими газетами, цивільними та військовими владами, які перестали рахуватись з його думками у цьому відношенні, як і не рахувались вони з клопотаннями двох інших католицьких єпископів у Львові за заарештованих поляків. Найкращим прикладом його безпорадності в хвилини масових арештів може служити те, що в його Студитському монастирі заарештовано близько двадцяти чоловік. Архіви австрійського двору і головнокомандуючого австрійської армії, напевно, збережуть не один цінний доказ заступництва митрополита Шептицького за невинних жертв військового часу; а ті, що залишились у Львові і не потрапили разом з іншими в мадярські та австрійські тюрми перед відходом австрійських влад зі Львова, в багатьох випадках зобов'язані своєю свободою заступництву за них митрополита.

Прагнучи економічного підйому галицьких українців, митрополит брав діяльну участь у заснуванні „Земельного банку гіпотечного“, сприяв парцеляції великих помість серед селян і піклувався про розпоширення серед них господарських знань. Для цієї мети він подарував великі господарські садиби в Борщові і Миловане для сільськогосподарських училищ, а у Львові - для народної лікарні.

Проте понад усе він цікавився культурним розвитком українського народу, жертвуючи на виховання та утримання учнівської молоді величезні суми, завдяки чому у Львові діяли зразкові „Бурса Товариства педагогічного“ і жіноча гімназія з пансіоном черниць Василянок; за кордоном навчались молоді богослови і художники на його кошти. Завершенням цієї активної діяльності на користь культурно-національного руху галицьких українців слід вважати заснування і повне матеріальне забезпечення „Національного Музею“ у Львові, який свідчить своїми багатими збірками про нерозривний зв'язок культурного життя Галичини із загальноноруською культурою слов'яно-візантійського періоду і про історичні шляхи її дальшого розвитку під впливами Польщі та Заходу.

Підсумовуючи сказане, появу і діяльність митрополита Шептицького слід назвати однією з видатних сторінок культурно-національного життя Галичини за останні часи, отож і не дивно, що доля, яка його спіткала, викликала в серцях галицьких українців, без різниці в поглядах, щире співчуття.

* * *

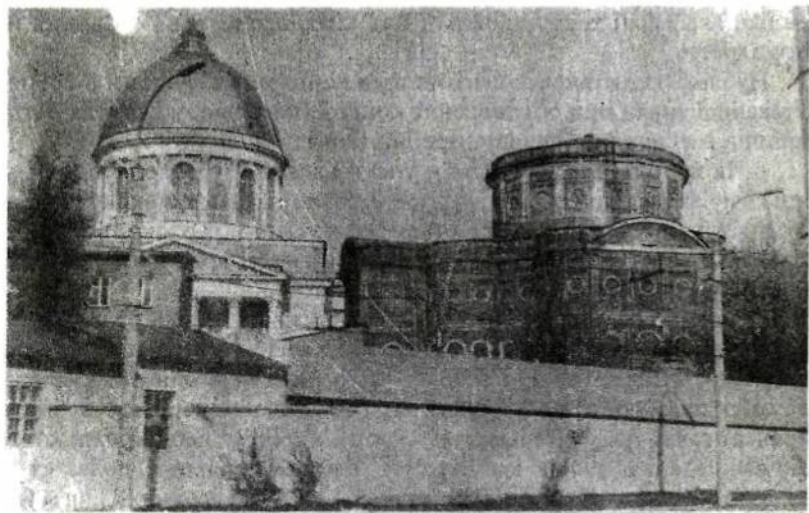
...З цієї біографією і характеристикою діяльності Андрія Шептицького інтелігенція Росії, яка стояла близько до журналу „Украинская Жизнь“, познайомиться тільки через два роки. Наразі ж, у жовтні 1914 року, митрополита, котрий „завдяки“ газетам завоював славу найбільшого ворога Росії та православ'я, привезли до Курська і помістили там в одному з номерів готелю „Полторацкая“, що належав Наумову.

Про приїзд „австрійського шпигуна високої ранги“ тут же довідалося все майже 100-тисячне місто. Курський губернатор Муратов пловав на ярлики, начеплені на митрополита, бо добре знав як це робиться, і першим наніс візит ввічливості. Не один. Муратова супроводжував цвіт місцевого дворянства, бо ж, так би мовити за сумісництвом, був їхнім предводителем.

У світській розмові, що мала витриманий згідно етикету характер, Муратов дав зрозуміти греко-католицькому митрополитові, що той зможе відвідувати у місті культові заклади, яких наш Курськ налічує чимало: 15 православних церков, 2 монастирі, 1 протестантська кірха і навіть є косяол. Якщо граф любить читати, - розщедрився губернатор, - то він може записатися до бібліотеки. Найбільший вибір розмаїтої літератури є у Семенова. Отож, раджу, записатися до його випозичальні і навіть дам рекомендацію. Тільки от граф мусить вже вибачити, але двері його номеру у готелі день і ніч будуть стерегти городові. Для його ж, Шептицького, власної безпеки. Самому до міста не виходити - хіба що у супроводі околочного. Роз'яснивши в делікатній формі умови домашнього арешту, губернатор ввічливо відкланявся.

У першу ж неділю свого побуту в Курську, а було це 9 жовтня за новим стилем, тобто на свято Іоанна Богослова, Шептицький у супроводі свого „ангела-хранителя“ околочного вирішив піти до найближчого Знаменського монастиря на відправу. Золоті бані монастирського храму заглядали йому просто у вікна номера, отож обирати церкву для прослухання відправи не спало не думку. Добра сотня кроків через Дворянську вулицю і вже двері храму. Околочний виявився надивовиж освідомленим і на цій короткій дорозі встиг розповісти митрополитові всю історію монастиря. Він мав імпазантну назву - Знаменський Богородицький Рощественський монастир, - і був заснований ще у 1612 році, коли-то жителі Курська чотири місяці витримували осаду військ Жолкевського. В соборному храмі нехай граф звернуть увагу на явлену ікону Знаменія Богородиці, з якою, починаючи від 1618 року, відбувається щоліта хресний похід у 9-ту п'ятницю по Пасці у Коренну пустелю, де вона залишається до 13 вересня... Отак, при розмові, зайшли до храму...

Про дальші події кореспондент „Русского Слова“, який черпав відомості з „достовірного джерела“, повідомляє таке: „Після літургії архієпископ Тихон висловив губернаторові М. П. Муратову своє незадоволення з приводу того, що граф Шептицький - католик залишився в храмі і після оклику „Оглашеніі, ізидіте“, і просив М. П. Муратова розпорядитися, аби супроводжуючий Шептицького чиновник після оклику „Оглашеніі, ізидіте“ виводив його з церкви. М. П. Муратов виконав бажання архієпископа і видав чинам поліції відповідне розпорядження. Через тиждень єпископ Шептицький знову з'явився у Знаменському монастирі і знову простояв всю літургію.

Залишки Знаменського монастиря у Курську. 1988 рік.

Після цього архієпископ Тихон звернувся до М. П. Муратова за роз'ясненням, чому, незважаючи на ясно висловлене ним, архієпископом, бажання, граф Шептицький все-таки звлишився у храмі і після літургії оглашених. При цьому архієпископ висловив здивування, що господарем храму є не він, а адміністрація. Внаслідок цього М. П. Муратов заборонив графу Шептицькому відвідування православних церков і дозволив ходити до костельу. Околодочний тої частини, де жив граф Шептицький, за невиконання розпорядження М. П. Муратова був заарештований на три доби“.

Шептицький намагався нанести візит архієпископу Тихону, пояснити, що заклик оглашених, аби опустили церкву перед літургією вірних, його не стосується, бо він не належить до сонму оглашених, поговорити про чистоту грецького обряду і, взагалі, виявити пошану й віддати належне верховному представникові православної церкви того міста, куди його закинула доля. Однак, двері перед Шептицьким виявилися закритими наглухо. Архієпископ Тихон з якихось причин цієї зустрічі собі не бажав, а елементарного етикету ввічливості не розумів.

Ця історія швидко рознеслася по газетах. „Колоколь“, - не то офіційно, не то приватне видання, - спочатку помістив кореспон-

денцію, яка рясніла знущаннями над митрополитом і образами на його адресу.

Публіка зацікавилася церковними канонами і невдовзі в комісії Державної Думи при обговоренні кошторису Синоду депутат Тітов вирішив вияснити цю справу і зробив запит:

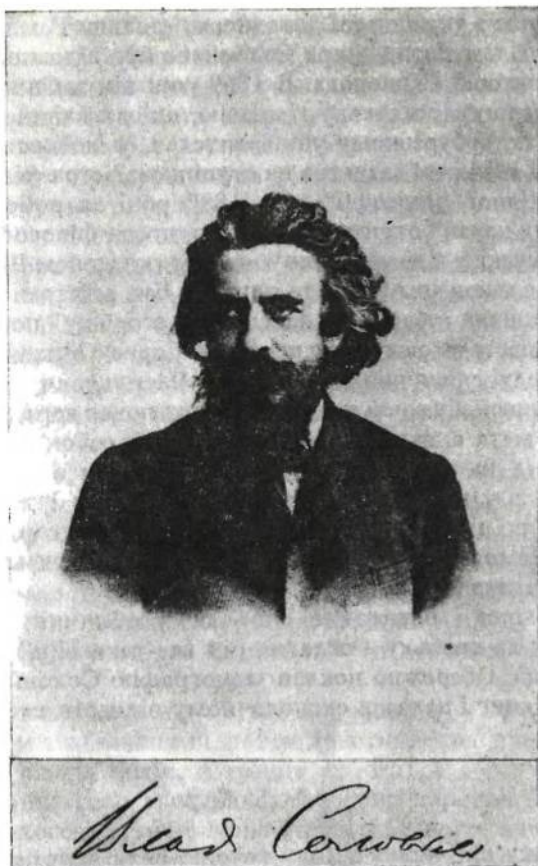
- Чи правда, що в Курську уніатському митрополитові Шептицькому за розпорядженням архієрея було наказано покинути храм після літургії оглашених, що опісля похвалив і „Колоколь“? Канонічно таке видалення абсолютно неправильне, а, крім того, цей факт може зробити погане враження серед уніатів.

Після цього запиту Тітова у Державній Думі „Колоколь“ спохопився і почав викручуватися: „Ми з боєм в серці прочитали і помістили курське повідомлення, ясно видячи в описанім епізоді несумісність і не тільки канонічну, але й місіонерську. З місіонерської точки зору дії пильного стража курської церкви видаються нам або недальновидними, або занадто прозорливими. Є положення, які зобов'язують приймати і неприємних, і неугодних, і, навіть, злочинних відвідувачів, і еретиків, і сектантів - така позиція кожного пастиря, а тим паче єпископа, згідно заповіту Спасителя: грядущого ко Мнѣ не изжену!“

Цей запит у Державній Думі і „перепалка“ в газетах вийшли намарне, бо, врешті-решт, губернатор заборонив Шептицькому відвідувати навіть костюл. Ксьондза, який хотів провідати митрополита, городові, що тримали варту коло дверей Шептицького, не впустили. Для митрополита настала повна ізоляція від зовнішнього світу. Єдиною розрадою залишилися книги.

Через околдочного митрополит нагадав губернаторові, що той дозволив користатися з Семенівської бібліотеки. Нехай читає, - сказала місцева влада, - але все, що він замовить, неодмінно приносити мені на перегляд.

Околдочний відкозиряв, а через годину прибіг захеканий з купою книг під пахою. Губернатор пильно взявся до цензурування. Пушкін? Може бути. Пізнає австрійський граф красу і велич російського слова, яке сам Пушкін навчився від бабуні Орини, і перестане „мазепинствовать“. Що там далі? „Война и мир“ Льва Толстого. Чесно кажучи тут є непривабливі думки і гнилувата філософія, особливо шкідлива для нас в часі війни. Одначе-одначе, де як не в цьому романі, австрієць-граф знайде такий прекрасний опис нашої еліти, нашого вищого світу. Нехай читає. А це що за книжка? А-а-а! „История церкви“ Голубинського. Читай-читай! Може зараз

Володимир Соловйов.

зрозумієш, графе, якою правильною є наша рідна православна церква і яку ганебну роль відіграє ваша безперспективна, наскрізь реакційна греко-католицька віра.

Губернатор узяв до рук останній фоліант, розгорнув і поволи вголос прочитав титульний заголовок: „Оправданіє добра. Нравственная философія Владимѣра Соловьева“. Муратов дещо чув про цього вченого. Він був сином знаменитого історика Сергія. Мати

його походила з української дворянської родини Романових. Двоюрідним прадідом Володимира Соловйова був відомий український філософ Григорій Сковорода. В 1869 році він закінчив із золотою медаллю першу московську гімназію, опісля навчався у московському та петербурзькому університетах, у москвській духовній семінарії. В 1874 році захистив на ступінь магістра філософії працю „Криза західної філософії“, а в 1880 році за роботу „Критика абстрактних начал“ отримав ступінь доктора філософії. Мав тісні дружні стосунки з відомим слов'янським єпископом Штросмейером у Хорватії, з каноніком Рачки та іншими. Був аскетом.

Споважливий губернатор перегорнув сторінку і побачив присвяту: „Посвящается моему отцу историку Сергею Михайловичу Соловьеву и деду священнику Михаилу Васильевичу Соловьеву с чувством живой и вечной связи“. Муратов почав гортати книгу далі. Ага! Ось і мета є, яку автор ставить перед собою: „...виправдати в і р у наших батьків, піднести її на нову ступінь розумної свідомості, показати, як ця давня віра, звільнена від пут відособлення і народного самолюбства, співпадає з вічною і вселенською істиною - ось загальна задача моєї праці“.

Маска іронії остаточно сповзла з обличчя губернатора. Замислився на хвилику - складна річ все-таки віра! Тут і розуму треба і серця. Обережно поклав монографію Соловйова на купку попередніх книг і наказав околочному віднести все це митрополитові.

* * *

...Стежка від чорного ходу готелю вела через яблуневі сади далеко-далеко, ген аж до берегів Тускарі. Щодня у передвечірню пору курські солопії мали змогу спостерігати, як велетенська постать у темній рясі до кісток, підперезаній шкіряним чорним поясом, з книжкою в руках повагом крокує цією стежкою до ріки. За ним на поштивій відстані надирцем тьопав околочний.

Навколишні дерева стояли майже голі. Лишень де-не-де видніло ще не опале листя, або відливало багрянцем забуте яблуко, що міцно вхопилось за рідну гілку і не хотіло розставатися з нею. Час від часу митрополит зупинявся, відкривав книгу, накидав на голову каптур від парамана, аби ліпше зосередитись, і читав. На замисленому обличчі проступала гама складних почуттів. Вичитавши

потрібну думку, закривав працю Соловйова, знімав каптур з голови і статечно крокував далі. Подумки вів розмову з автором „Оправданіе добра“, а точніше аналізував творчість Соловйова.

Хоча й російський вчений визначає філософію як вільне дослідження основ людського знання, буття й діяльності, але, по суті, для нього філософія має лише пропедевтичний характер. З другого боку, його віра проникнута філософською рефлексією; це не сліпа віра, а обгрунтована певним філософським світоглядом. З попередніх робіт Соловйова митрополит добре знав, що автор „Оправданія добра“ пройшов відмінну школу німецьких ідеалістів: Шеллінга, Гегеля, Баадера, що довгий час він знаходився під впливам Канта і Шопенгауера. Отож, він досконало опанував сучасну філософську методологію і, виглядає, що Соловйов ніби модернізував неоплатонізм діалектичними прийомами. Зрештою, його точка зору лишилася незмінною ще від його першої поважної праці „Криза західної філософії“, де він писав:

- Виявляється, що останні результати філософського розвитку стверджують у формі раціонального пізнання ті самі риси, які у формі віри і духовного споглядання стверджувались великими теологічними вченнями Сходу; таким чином, новітні філософія з логічною досконалістю західної форми намагається з'єднати повноту змісту духовних споглядань Сходу; філософія подає руку релігії.

Яку ж релігію сповідує Соловйов? Чи вигадав свою, якусь особливу? Ні!

- Свого учення не маю, - читав митрополит, - але в зв'язку з розпоширенням шкідливих підробок християнства вважаю своїм обов'язком з різних боків, в різних формах і з різних причин вияснити основну ідею християнства - ідею царства Божого, як повноти людського життя не лише індивідуального, але й соціального і політичного, сполучуваного через Христа з повнотою Божества; а що дотичить спілок, то безумовно уникаю лише спілки з чортами, котрі вірують і дрижать.

Для Соловйова основною формою моральної організації людства є католицизм церкви, тобто свідомо і навмисно солідарність всіх членів вселенського тіла в єдиній безумовній меті існування при повному розподілі „духовної праці“. Ця моральна солідарність, - своєю свідомістю і добровільністю внутрішньо відмінна від тої природної солідарності, яку ми спостерігаємо між різними членами фізичного організму, а також між різними групами природних істот, - творить істинне братерство, в якому криється для

людини позитивна свобода і позитивна рівність. Людина не користується справжньою свободою, коли її суспільне середовище тяжіє над нею як зовнішнє і чуже. Таке відчуження усувається по суті тільки принципом вселенської церкви, де кожен повинен мати в суспільному цілому не зовнішню границю, а внутрішню повноту своєї свободи.

Само собою, за своїм змістом, християнство, - стежив за думками філософа Шептицький, - є істина абсолютна, значить надлюдська і тим більше наднародна. Але і з чисто історичного боку ні до якої окремої національності його приурочити неможливо: як відділити тут єврейське зерно від халдейських та іранських, єгипетських і фінікійських, грецьких і римських оболонок? І водночас без цього національного зерна і без тих національних оболонок не було би християнства як позитивного одкровення і, значить, не були би закладені основи всесвітнього Царства Божого. Однак, яким би не було значення національних стихій в історичному утворенні всесвітньої релігії, нові народи, як Росія, які появились після ствердження християнства і прийняли його у готовій формі, як остаточне одкровення вищого безумовного Добра, не можуть уже шукати в самих собі істинного джерела свого життя; їхня історія може мати сенс лише як більш-менш досконале засвоєння даного, більш-менш успішне приготування до виконання задачі, поставленої християнством. Зрозуміло, що в самому цьому процесі приготування один християнський народ не може і не повинен залишатися наодинці, у відчуженні і ворожнечі до других, бо таке його ставлення протирічить самій суті християнства.

Росія рішуче підтвердила своє сповідання християнського універсалізму, коли у найбільш важливу і славетну епоху своєї нової історії, - вважає Соловйов, - остаточна вийшла із національної замкнутості і заявила про себе як про живого члена міжнародного цілого. Тільки тоді вона зуміла розкритись і національна сила Росії власне в тому, що й до цього часу залишається не тільки для росіян, але й для інших народів найбільш вартісним; на могутньому стовбурі „оєвропеєної“ державності Петра виріс прекрасний цвіт глибокої замріяної і ніжної поезії. Російський універсалізм, який не має нічого спільного з космополітизмом, пов'язаний з іменами Петра Великого і Пушкіна. Для того, щоби Росії у цьому відношенні зробити наступний крок, слід уточнити відношення між церквою і державою.

Відокремлена від церкви держава, - читав далі Шептицький, - або зовсім відмовляється від духовних інтересів, позбавляється вищого освячення і гідності, а слідом за моральною повагою втрачає і матеріальну покору підлеглих, або ж, усвідомлюючи важливість духовних інтересів у людському житті, але не маючи у своєму відчуженні від церкви компетентної і самостійної інстанції, якій можна було б доручити вище піклування про духовне благо своїх підлеглих, чи виховання народів для Царства Божого, держава бере це піклування повністю на себе, для чого їй доводиться офіційно привласнити собі вищий духовний авторитет, що призводить до шаленої і пагубної узурпації, яка нагадує „людину беззаконня“ останніх днів: ясно, що держава, забуваючи своє синовнє положення відносно церкви, виступила би тут „во ім'я своє, а не во ім'я Отця“. Отже, нормальне відношення між церквою і державою полягає у тому, що „держава визнає за католицькою церквою належний їй вищий духовний авторитет, який позначає загальний напрямок доброї волі людства і кінцеву мету її історичної дії, а церква залишає державі всю повноту влади для погодження законних світських інтересів з цією вищою волею і для соутворення політичних відношень і справ з вимогами цієї кінцевої мети, - так, щоби у церкві не було ніякої примусової влади, а примусова влада держави не мала жодного дотику з областю релігії.

Безперечно, - подумав митрополит, - автор „Оправданія добра“ має рацію в тому, що реорганізація церковно-державних стосунків Петром Великим мала на певному етапі прогресивне значення для Росії. Однак, по-перше, при цьому загубилося багато елементів з прадавніх чисто грецьких обрядів. Зараз ми їх можемо відродити лише завдяки старообрядцям, які зуміли зберегти всю чистоту давніх обрядів. По-друге, з часом церква перейшла цілковито на „казьонне“ положення і стала виступати не „во ім'я Отця, - за висловом Соловйова, - а во ім'я царя“. Якщо вже йти далі дорогою Петра Великого, то російській церкві слід було ще десь у часах французької революції, або, принаймні, за декабристів, тобто на початку 19-го століття зробити наступний крок зближення із соборною, католицькою церквою... Цього не сталося і поступово православна церква у Росії остаточно замкнулася, вариться у власнім соці, просвітництва у народ не несе, а стала оплотом мрякобісся, невігластва, темряви. Соловйов вказав шлях у майбутнє - з'єднання із соборною християнською церквою.

Яскравим прикладом того, що нарід може досягнути на цьому шляху є його, митрополита, рідна Галичина. Тільки і тільки завдяки унії з Римом вона в архіскладній, до неймовірності безнадійній геополітичній ситуації упродовж останніх століть, зуміла не тільки зберегти, але й укріпити православну віру, розвинути її, спромоглася піднести населення до висот національної свідомості, не дала йому розчинитися в сусідніх, доволі агресивних середовищах, поставила нарід на одному рівні з іншими народами Європи.

Так, можна сміливо сказати, що Західна Україна стала релігійним П'ємонтом для всього християнського Сходу. „Наше православ'є є церковне, їх православ'є - державне, що так скажу „казьонне“, тобто вони опирають своє православ'є на державній силі, - згадав митрополит свої слова з проповіді у львівській Волоській церкві, - ми ж черпаємо силу в єдності з святою католицькою церквою, через котру спливає ласка Бога і в котрій є правдиве джерело спасення. Ми це можемо їм дати, а я зі свого боку, - говорю се і перед декотрими з них, - готов є до всяких жертв, і коли схотять, знайдуть в мені в кожнім часі відданого пастиря, навіть з посвяченням власного життя“.

Ідеї Соловйова мали в різних колах Росії чимало прихильників. Всі вони з надією дивились на Західну Україну і на нього, на Шептицького.

Велику активність у зближенні з митрополитом виявляли найперш представники аристократичних родів: княжна Єлизавета Волконська, її син, княжна Наталія Ушакова, фрейліна Юлія Миколаївна Дантес, яка мала свій кабінет у Зимовім палаці в Петербурзі, та інші. Потяг певної частини вищого світу Росії до унії можна трактувати по-різному. Хоча б як екзотику. Як, наприклад, повсякденне вживання французької мови, аби вибищитися над простолюдином. Нездарма ж багато з них переходили у римокатолицьку віру. Певну роль тут відігравали й мішані шлюби, а точніше діти від них. Слов'яно-католицька церква була для них прекрасним виходом, тим паче, що вони мали знаменитий приклад у постаті галицького митрополита. Такий же, як і вони, родовитий аристократ стоїть на чолі цієї екзотичної, - бо забороненої у Росії, - церкви. Шептицький терпеливо їм пояснював, що йдеться про значно глибші духовні вартості. В одному з листів до княжни Ушакової, яка саме збралась їхати до Риму, митрополит давав настанови, в якому ключі вести розмови з папою римським і писав: „Наталіє Сергіївно! Йдеться про велику річ: якщо Росія збереже свій пишнний

обряд і поступово прийде до єдності, то свята Церква руська в Росії вплине через Рим на цілий світ і відновить цілий Схід...“(ЦДІА УРСР, фонд 201, опис 4'б', справа 1515).

Унія православної церкви Росії із вселенською мала своїх прихильників і серед частини російського духовенства. Велику активність у поширенні ідеї унії в Росії виявляли священники Леонід Фйодоров і П. С. Аксьонов. Останній навіть пропонував Шептицькому утворити законспіровану греко-католицьку церкву на території Російської імперії. Що там рядові священники! Після Лютневої революції 1917 року виясниться, що за унією буде обставати керівник адміністрації православної церкви отець Вагранов, багато інших вищих сановників православного кліру і серед них прокурор найвищого Синоду Антін Карташов, поважний історик церкви, якому Керенський довірив у Тимчасовому уряді портфель міністра віросповідань. Саме в ту пору, коли на Карташова спаде тягар відповідальності за стан духовності у поваленій імперії, Осип Мандельштам присвятить йому прекрасну поезію:

Серед священства молодим левітом
Він на сторожі ранній довго зоставав.
Над ним юдейська гусла тьма кромішна,
З руїни храм поверглий звільна виростав.

І мовив він: гнітять нас неба брили,
Жерці, втікайте пріч - Євфрат запав у ніч.
І думали отці: то ми не завинили,
Зблиск чорнозлотий - для Юдеї добра вість.

Він з нами разом був, коли в завить лляну
На березі струмка Суботу обгортали
І семисвічником ми освітляли
Єрусалимську ніч і небуття імлу.

(за польським текстом
переклав Ігор Калинець)

І вже цілком фантастичною виглядала історія із старовірцями. Мокрим рядном впала вона на бундючні голови членів святішого Синоду і царського уряду. Принаймні так твердить православний

священик В. Демідов у статті „Графъ Шептицький и старообрядцы“, опублікованій москвофільською газетою „Прикарпатская Русь“ 21 листопада 1914 року. Як відомо, східні патріархи і російський Синод постійно відмовлялися визнати старовірські інституції. Зокрема, чільні діячі старовірської білокриницької ієрархії багато разів зверталися до греко-російської церкви визнати їхню єпархію дійсною і законною. Намарне. Про з'єднання старовірства з Римом нікому навіть в голову не могло прийти. Адже, - це два протилежні полоси. Однак, Шептицький зумів перекинути місток над цією прірвою і знайшов засоби щодо злуки цих двох полосів. Ось як навітлює цю історію священик Демідов у вищезгаданій статті:

- У 1897 році граф Шептицький відвідав особисто старовірський „лпшованський“ монастир, що знаходиться у Білій Криниці на Буковині. Тут він мав декілька довготривалих розмов із старовірським митрополитом Афаназієм, а колишній коломенський єпископ Пафнутій, який проживав тоді у Білій Криниці, ґрунтовно знайомив графа Шептицького із станом старовірства у Росії та Австрії. Можливо, що саме через посередництво єпископа Пафнутія граф Шептицький завів знайомства і серед московських та нижньгородських старовірів. Неабияку роль у зносинах Шептицького із старовірами відіграв його повірник Іларіон Свенцицький (охоронець Національного Музею у Львові), одружений з московською купчихою-старовіркою В... І неможливе стало можливим. Російські старовірі почали переговори з Шептицьким про умови римо-старовірської унії. При Ватікані була створена надзвичайна комісія на чолі з папським секретаром кардиналом Меррі-дель-Валь, яка знайшла можливість визнати канонічний характер старовірсько-білокриницької ієрархії... І в результаті почався перехід білокриницьких старовірів на чолі із своїми священиками в унію.

З московських старовірів, що перейшли на унію, досить назвати відому велику родину купців-мільйонерів Абркосових.

Ні, не псевдошпигунська діяльність, не заложництво на випадок, коли хтось із високопоставлених російських сановників, або членів царської родини потрапить до австрійського полону і буде на кого виміняти, не інтрига православних єпископів Євлогія, Антонія і Олексія (як це вважав Йосип Гродський у своїх споминах), - причини ув'язнення Шептицького. Царський уряд і Синод боялись, як чорт ладану, греко-католицької церкви, яка може пустити міцне коріння у Росії. Тоді буде підірвана в своїй основі формула „цареславіє, православіє, народність“, яку ідеологи царського двору плекали упродовж

останніх двох століть. Це була би катастрофа, рівноцінна соціальній революції. Не вийде! Шептицького слід ізолювати, а греко-католицьку церкву треба знищити. Усунути джерело схизми для православ'я.

Митрополит чудово розумів позицію, зайняту недалекоглядним і обмеженим синодом і царським урядом. Знав із газет, що над його паствою на Західній Україні вже розпочалась розправа. Однак, чим міг допомогти їм, ізолюваний від усього світу? Тепер, коли став царським в'язнем... Хіба гарячими молитвами.

...Постоявши в глибокій задумі над рікою, митрополит повернувся назад до готелю. Студений вітер „від Іванових воріт“ шмагав холодними різками по обличчю, зривав із яблунь останні листки, кружляв ними, гнав їх. Поволі, нехотючи, вони опускалися вниз, котилися немов перекотиполе, аби, зачепившись за невидиму оком перепону, назавжди припасти до землі і після першої порожі навічно злитися з нею в єдине ціле...

III. ВІРА БАТЬКІВ

„Пане Короленко, до вас навідалися гості!“ - в прочинені до кімнати двері зазирнула заклопотана особа з пишними козацькими вусами. Володимир Галактіонович перестав писати. Відклавши ручку, з недовірою в очах глянув на господаря дому, що очікував у дверях відповідь.

Гіссьменник уже кілька тижнів проживав у Ліпіку, що загубився у горах Хорватії, регулярно приймав термальні купелі, якими ще в сиву давнину користувалися римські патриції, прогулювався околицями містечка. Стерниною, - був спекотливий серпень, - брів на луку, вкриту великими колочками і перерізану звивистою річкою, що огинала містечко*. Насолоджувався спокоєм, горами й подихом свіжого вітру, що сягав сюди з Адріатику. Деццицю писав.

Ось і тепер сидів за черговим нарисом. Хто ж тут попитує за ним? Чи бува не з Росії хтось із знайомих завітав на цей модний у Європі курорт? Помовчавши хвильку, здивовано мовив:

- Звідки ж гості, пане Халапек?
- Кажуть, що з Лембергу, з Галіції.

На Короленкове чоло набігло ще більше здивування. В першу мить він навіть не міг пригадати собі, де це на географічній карті знаходиться ота Галіція. В Іспанії, чи Австрії? Одначе відказав:

- Запросіть до вітальні. Я зараз прийду.

Скинув халат, одягнувся, гребінцем пройшовся по чуприні й бороді, глянув для годиться у длюстро і пішов до гостей. У вітальні за столом, на якому вже стояли келихи й куманці з вином, шойно видобуті спиртним господарем з холодного льоху, сиділо двоє молодих чоловіків. Симпатичні, з вишуканими європейськими манерами. Шанобливо встали й відрекомендувалися: ректор Львівської греко-католицької семінарії Йосип Жук і викладач Олекса Малицький.

* Через рік (1908) цими ж стежками буде ходити Іван Франко

Хвиля психологічного дискомфорту, викликана обов'язковим ритуалом знайомства, швидко минула й почалася розмова.

Гості розповіли про причину свого візиту. За дорученням митрополита Шептицького вони приїхали в ці краї, аби ознайомитися із станом греко-католицьких парафій. Адже, не так давно сюди переселилося багато українців з Галичини і йому, Йосипу Жуку, мабуть, доведеться керувати справами уніатської церкви на цих теренах. Замешкає у Банялуці. Це неподалік, - півсотні кілометрів звідси. Від своїх парафіян почули, що у Халапека поселився автор дуже популярного в Галичині „Сліпого музики“, званого у кожній сільській хатині, то й задумали нанести візит ввічливості.

Поточилася розмова на літературні теми, в яких гості виявилися навдивовижу обізнаними. Вони не лише чудово розумілися на всьому мистецькому процесі, який відбувався у Європі, але й добре знали всю сучасну російську літературу. Де є творчість, там мусить бути духовність, і цілком закономірно, що розмова навколо літератури мимохід перекинулася на релігійні терени. Можливо, ще й тому, що гості були духовними особами і Короленкові кортіло довідатись дещо більше про церковні справи, так би мовити, з перших рук.

Йшлося про те, що два роки тому, в 1905 році у Росії почалася демократизація усіх сфер життя, зокрема і релігійного. Було прийнято так званий толеранційний закон про віру, згідно з яким у імперії, нарешті, дозволялося сповідувати будь-яку релігію. Більше того! Можна було міняти віру, переходити, скажімо, з православ'я у мусульманство, звідти в іудаїзм, тощо. Письменник ніяк не міг збагнути, чому це після прийняття цього закону понад 120 тисяч колишніх уніатів на Холмщині та Підляшші, тобто на західноукраїнських землях, які входили до складу Російської імперії, перейшли з православ'я на католицизм.

Тоді Йосип Жук оповів Короленкові коротку історію про нетерпимість високого духовенства Росії до греко-католицької церкви. На Правобережній Україні унія була знищена відразу після першого поділу Річі Посполитої. Згодом, після розгрому польського визвольного повстання пробив час і для греко-католицької єпархії на Холмщині. Останній оплот унії в Росії.

Царський уряд намагався провести навернення у „правдиву віру“ руками греко-католицьких душпастирів з Галичини. На посаду холмського єпископа запрошують зі Львова Михайла Куземського, наблюючи всілякими почестями. Зіткнувшись із жорсткою і жорсткою російською адміністрацією і побачивши, що йому дове-

дется піти проти власного сумління і насильно переводити людей у православ'я, або самому бути висланим на Сибір, крилошанин Куземський повернувся до Львова. Після довгих пошуків, врешті-решт, царська влада знайшла й дібрала собі відповідну людину. Нею став проклятий в народі Маркил Попель, який у 1875 році офіційно прилучив холмську греко-католицьку єпархію до православної церкви.

З так званими „упорствующими“, тобто з тими, хто відмовлявся міняти віру батьків на православ'я, влада повелася дуже жорстоко.

Був Сибір, були знищені вогнем і мечем села. Була смертна кара! І це діялось наприкінці 19-століття! Биті, катовані, мордовані й вивожені на каторгу за батьківську віру, - люди йшли тихцем уночі під церкву, клали на мури опущені руки, набираючись пам'яті й сили. Usta мали запечатані і ніхто не говорив навіщо йде під церкву. Востаннє.

По-варварськи, інакше й не скажеш, обійшлися з мощами святого Йосафата, до речі, - канонізованого соборною католицькою церквою. 23 травня 1873 року царський полковник, секретар губернської канцелярії з урядниками, рота жандармів і батальон солдатів атакували церкву у Білій, де зберігались мощі єдиного греко-католицького великомученика. Солдати, як не дивно це було урядникам, виявились нормальними людьми. Вони відмовились брати участь у блюзнірстві. Простий нарід знає, що знущання над чужою вірою - страшний гріх! Тоді губернатор Громека наказав: „Беріть ще вісім жандармів і кінчайте діло!“. Так щезли мощі святого Йосафата*...

І ось тепер у Російській імперії видано закон, який засвідчує толерантність держави до всіх вір, за винятком греко-католицької. Такої віри нема й не може бути! Ось вам і толерантна Росія! Ось вам і демократизація!

* У 1916 році, коли російські війська покинули Білу, люди віднайшли тіло Йосафата Кунцевича, замуроване в церковнім льосі. Мощі тоді були перевезені до Відня. „Лежить тепер під копулою римської базиліки папської коло святого Петра, князя Апостолів і першого Архієрея Риму - від 1949 року безпечно. Якщо є ще на землі безпечне місце“, - Тадеуш Жихевич „Йосафат Кунцевич“, видавництво „Костомлоти“, 1986 рік, Кальварія.

В знак протесту проти цієї кричущої несправедливості оті 120 тисяч колишніх уніатів на Холмщині і Підляшші воліли перейти до більш гнобленої й гоненої, але дозволеної в межах імперії, латинської католицької церкви, покинувши царславне православ'я.

...Гості зі Львова розповідали Короленкові . це багато цікавих і сумних речей, що стосувалися стану греко-католицької церкви, зокрема її поступ на Західній Україні. Зайшла мова і про митрополита Андрія Шептицького, про його подвижництво не лише в справах віри, але й усього духовного життя народу...

Отой Ліпик в далекій Хорватії і розмова з Йосипом Жуклом пригадалися письменникові майже через десять років, коли картина розгрому греко-католицької церкви, змальована колишнім ректором Львівської духовної семінарії, а тепер парохом церкви святої Варвари у Відні, повторилась. Тільки вже з більшим розмахом і на іншому терені. У Галичині.

Православний Синод задуману операцію провадив такими запаморочливими темпами, з таким прискоренням ніби післязавтра мав відбутись Страшний Суд і, боронь Боже, аби в черзі до раю виявився хоча б один уніат. Не допустити греко-католиків навіть до чистилища. Ось задача!

Обурений Короленко береться за перо. „Віра батьків“; - так називається нарис, який він опублікував у вересневому номері „Русских Записок“ за 1916 рік:

* * *

На моїй батьківщині, у Волинській губернії, також колись були уніати. В моїй пам'яті залишилась лише напіврозвалена уніатська церковця у місті Рівне, яку мені довелось якось описувати в одному із своїх оповідань, і ще дві - три живі постаті.

Першою з них, що до сих пір виразно стоїть у моїй пам'яті, був старий-престарий уніат-священик. Чомусь він не скидався на католицьких ксьондзів у сутанах, як інші уніатські священики, котрих мені доводилось бачити згодом. Він ходив у попівській рясі, підперезаній широким темно-фіолетовим паском, і спирався на великий ціпок з набалдашником, який ставив при вході в кімнату у кут. У нього була довга сива борода, і взагалі з вигляду він був подібний до православних священиків. Мій батько, який тоді був судовим слідчим, сказав, що це до нього приходив уніат, на якого заведена якась кримінальна справа. Ми звикли, що „кримінальні

справи“ заводяться на злодіїв і шахраїв. Але тут була, із слів батька, справа особлива. Уніат приходив декілька разів і в останні відвідини, прощаючись, плакав і низько поклонився батькові, торкнувшись рукою підлоги. При цьому русі батько дещо захвилювався, підняв зігненого старенького і в свою чергу поклонився з очевидною повагою.

- Що Бог дасть, що Бог дасть... - казав старенький, - а від віри відступатись не можна.

Батько в той день ходив замислений і, за своєю схильністю до загальних розумувань, говорив:

- Один Бог знає, яка віра правдива. А нам, темним людям, доводиться триматися тої віри, яку ми отримали при хрещенні. І відступати від неї через страх або користь - гріх. Цей старенький - добра людина і служить тому ж Богу.

Батько був людиною простою і малоосвіченою, - але важко в кількох словах схопити так влучно психологічну суть того, що для величезної більшості людей складає релігію, що люди люблять, за що часто терплять і умирають, чому залишаються вірними, якщо не наступають в них якісь душевні перевероти, мимовільні і глибокі, і від чого відрікаються без болісного надлomu сумління.

„Віра батьків“... те, на що вперше відізначались сердечні струни зворушенням, розчуленням, страхом, відчуттям великої таїни. Академічні церковні формули віри, тонкощі її догматів, - чи багатьом це доступне і чи в багатьох здатне торкати живу глибину душі? На соборах суперечками установлювали, спростовували, проклінали і відлучали, - і все це, звичайно, на цілі віки регулювало віру. Але те живе, чутливе, щиросердечне, що протягнулось з віків до віків, пронизавши одною ниткою мільйони простих сердець, - це не собори і догмати. Це перші свідомі погляди на небо при вказівці молодій матері або старенької бабці. Це зміна їх буденно-заклопотаних облич, ніби під потайним впливом, що йде зверху, це звуки несвідомо засвоєваної першої молитви, це перше святкове спілкування з масою одновірців, котрі на хвилюшку позбуваються життєвих буденних клопотів, аби побути хоч неділю в області незрозумілих вищих настроїв, чужих землі і всьому земному... І ті особливості, які ми сприйняли від одновірців разом із суттю цього настрою, назавжди зростаються з людською душею, стають підсвідомо-чуттєвими знаменами „віри батьків“. Вони йдуть від покоління до покоління, встановлюють зв'язки між тими, що вже відійшли від цього світу, і тими, що тільки входять в нього, і складають то

глибоке, щиросерде, інтимне, святе, при простій згадці якого навіть у душі, що втратила наївну віру, затремтить щось зворушливе, незабутнє, дороге хоча б одним спогадом...

„Віра батьків“! ...Тільки за цю суть, за „віру батьків“ тримаються мільйонні покоління людей, за неї стоять, за неї терплять гноблення, за неї умирають... За віру батьків і матерів, тому що у всіх були батьки і матері, а не соборні догмати, тому що не всі знають про догмати і собори. Сукупність глибоких як океан і як океан теплих почуттів, якими запалюються прості серця, які їх ріднять з минулим і майбутнім, які з окремих, розрізнених душ і сердець творять могутні людські об'єднання, - це і є „віра батьків“ для народної маси.

Якщо поглянути з цієї точки зору на наше уніатство, то доля цієї „релігії“ видається парадоксальною і дивною. Ця віра недавня, але все-таки у ній вже встигли народитись і померти покоління. Вона, виникнувши з утиску і компромісу однієї віри батьків, встигла злитись у нову щільну масу релігійних відчуттів у легенді і культурі, які вимагали, своєю чергою, вірності, самовідданості, готовності на страждання і смерть.

І коли на цю віру, яка створилась під впливом гоніння в Польщі, виникло в 60-х роках гоніння від Росії, то, звичайно, для істориків церкви це було лише примусовим наверненням „уклонившихся“ в ту церкву, від якої вони були відірвані хитрістю, силою, взагалі, світською політикою. Але простодушні жителі, наприклад, бідолашної Холмської єпархії сприймали все це не як історичний процес; це було питанням сумління і віри даного покоління, байдужого до історії.

Для них ця віра, в свою чергу, стала уже „вірою батьків“. У ній уже народжувались, з нею жили, з нею сходили в землю. У вухах цих людей з дитинства звучав особливим голосом дзвін убогої уніатської опальної церковці. Спочатку вона лицемірно заохочувалась польською політикою, як ступінь до повного зречення. Але невдовзі її стали пригнічувати самі поляки, і над нею безкарно розігрувалось шляхетсько-магнатське свавілля... І вона стала дорогою своїм сповідникам саме як убога віра убогих батьків...

І коли її стали гонити з іншого боку, то виявилось, що нова для істориків - вона була уже старою для окремих людей...

З цієї точки зору відомий епізод „возз'єднання руських уніатів“ у минулому столітті є, поза сумнівом, історія гноблення за віру і насильства над сумлінням віруючих по-інакшому, ніж ми, але щиро

і сильно. Тепер ми вже знаємо напевне, яких шалених зусиль і насильств коштувало це добровільне ніби-то возз'єднання. Здавалось би, однак, що яким би то не було шляхом, але з нашим руським уніатством покінчено назавжди. Народжена політикою і тиском, унія і зникла від політики та утисків. Історично, з пташиного лету в цьому проявилась ніби-то свого роду справедливість: гоніння за гоніння, насильство за насильство. Віра лише відплатила цим другій вірі. На вікових чашах історії вони - квит.

Але питання віри вирішуються не на холодних вершинах історичних процесів, а в окремих віруючих і страждаючих людських душах. Точка прикладення віри - окреме „переконання“... Відрікались одні люди колись, тепер пригнічують і змушують відрікатись других. І ці другі - не колишні пригнобловачі, а нинішні жертви. Через їхні голови встановлюється своєрідна солідарність. Польське єзуїтство одного віку ніби простягає руку православному місіонерству, другого: обидва світськими, суперечними з духом, засобами переслідують те саме... Під різними оболонками догматів б'ється одне живе і стражденне: простодушна „віра батьків“...

Після опублікування закону про віротерпимість я був у Німеччині на одному з німецьких курортів.* Мене провідали там два галччани. Один був учителем. Другий, за манерою носити звичайне цивільне вбрання, нагадував духовного. І дійсно, це був уніатський духовний - ректор уніатської семінарії. Австрійські піддані, - вони всією душею були слов'янами-українцями, з тремтінням внутрішнього почуття говорили про Шевченка, про Котляревського, знали нашу українську мову і, взагалі, всією душею тяжіли до культурного центру поза Австрією, в наших границях. Це були закордонні слов'янські інтелігенти особливого типу, який у нас давно зник. В них була жива чисто політична струнка поряд із значними віросповідними і догматичними зацікавленнями. У себе на батьківщині вони боролись за мову і за віру демократичної маси, які так важно було боронити й оборонити врешті-решт від чужоплемінного і чужомовного тиску.

- Яка це стршна помилка, - з хвилюванням говорив ректор з приводу нашого закону про віротерпимість.

* Насправді Короленко зустрічався з Жуком і Малицьким у Хорватії в Ліпіку. Для жителів Російської імперії австрійська заграниця означала „Німеччину“.

- Помилка, - оголошення свободи віри? - здивувався я.

- Н е п о в н е оголошення свободи віри. Ви ось і не зауважуєте величезної прогалини, яка нам, вашим одноплемінникам в Австрії так різко кидається у вічі... У вас тепер є всі ієрархії, вільний перехід з одної віри в будь-яку іншу. Лютерани, мусульмани, жиди (він так і говорив по свому: жиди). Але уніатської ієрархії немає... Чому це? Чому православний може оголосити себе жидом і отримас можливість відправляти цей культ, а уніат не може?

- Але у нас фактично нема унії...

- У вас фактично вона є. І знаєте, що з цього вийде? Ми, уніати, боронимо у себе в Австрії наш русинський народ від денаціоналізації - німецької чи польської, а ви, в Росії, віддаєте цілу область полякам... Чому російська інтелігенція не бореться з цим?

Він говорив з таким хвилюванням, яке я міг розуміти лише розумом, але не міг поділяти почуттям. І я сказав, що думав з цього приводу. Наша інтелігенція, як російська, так і українська, не знала віросповідного тиску і її поривання до свободи для себе і свого народу лежали в іншій площині. У нас також були релігійні переслідування, але вони торкались „чужої“ нам віри, і нам доводилось боронити гонених на ґрунті загальної свободи хоча б і чужого переконання. Якщо хочете, тут є, можливо, відтінок релігійного відношення до істини, до свободи всякого переконання серця. Ця риса глибоко характерна для нашої інтелігенції. Але в нашому голосі немає відповідних нот, в нашій мові немає зворотів, в діалектиці немає аргументів церковно-догматичних властивостей, і ми залишаємо полеміку такого роду духовним спеціалістам.

- То, що ви мені говорите, - пояснив я, - має, звичайно, велике відношення до свободи віри... Але в російській інтелігенції не знайдеться спільної мови з людьми, думка яких має вирішальне значення в цьому питанні. А ось, ви, галичани, хіба ви не намагались вказати на цей бік питання впливовим людям з нашого духовенства? Або членам слов'янських товариств... Ця мова їм, можливо, була би зрозумілою.

Він журливо махнув рукою. Не пригадую точно, що він відповів. Якщо не помиляюсь, вказав на деякі ходи, на осіб, увагу яких зверталось на цей бік нашої віросповідної справи.

- Тепер уже, мабуть, і пізно, - сказав він на закінчення.

І дійсно, життя вже пішло саме тим шляхом, яким передбачав цей „русин“. На Холмщині уже відбувалось те, що повинно було статись. Довге єднання наблизило „колишніх“ уніатів до католиків.

Уніатська ієрархія не отримала визнання в новому законі, для неї не виявилось місця в російській віротерпимості. І населення Холмщини масами переходило в католицизм. Заговорили, звичайно, про уніатські інтриги польського духовенства, прийняли нашвидкоруч „відокремлювати“ холмську єпархію, перекраювали і перешивали віросповідну географію, як поли жупану, що розлізався по швах. Граф Бобринський здійснював пам'ятні переможні екскурсії в „ісконно православну землю“. А релігійне життя цієї землі або ховалось знову, як підземна ріка, щоби йти незримиими шляхами, або відкрито вливалась у римо-католицьке русло. І все це не внаслідок якихось пекельних інтриг, а внаслідок того, що „віра батьків“, хоча й би така історично недовговічна, як уніатська, частіше горнеться до гнаних, ніж до тих, куди заганяють поліцейськими засобами“.

* * *

Хоча й Володимир Короленко багато де в чому не мав рації, особливо на теренах історії релігії та філософії, бо ж був тільки письменником, однак дав у нарисі чіткий і ясний образ життя віри в народному тілі. Помилявся і в тому, що греко-католицька віра в Росії зчезла і остаточно влилась у римо-католицьку церкву: до віри батьків холмщаки стали повертатись через багато десятиліть. І хто би міг подумати, що оті „упорствующие“ знову візьмуться за своє? Досить було російським військам залишити дощенту сплюндровану Холмщину, - цього разу вже надовго, - як православні священники „з колишніх уніатів, які в холмсько-люблінськiм воєводстві на підставі указу про віротерпимість з 1905 року перейшли з православ'я на католицизм, просять Ватікан зачислити їх в уніатську церкву“. Про це повідомила газета „Речь“, число 47 за 1916 рік. Ватікан запросив у даній справі адміністратора католицької люблінської єпархії ксьондза Квека. Той довго відмовчувався, а потім відповів, що будь-які переміни в його єпархії є небажані. У відповіді Квека вгадувалися нотки, що не мали нічого спільного з релігією. Вже йшлося не про віру: починалася національна польсько-українська боротьба за впливи на Холмській землі.

На прикладах із власного життя Володимир Короленко в нарисі „Віра батьків“ емоційно торкнувся лише певних аспектів греко-католицької віри в межах Російської імперії і на її колишніх землях. Причому йшлося про передвоєнний стан. Однак, його твір появився на світ тоді, коли вже два роки на Західній Україні колесо історії

плюндрувало все, і в першу чергу релігію. Російську православну також! Бо православна церква насаджувалась такими драстичними й антихристиянськими методами, що перестрашені люди між собою говорили: „То ж татарва прийшла до нас!“. Грамотніші казали, що ці є гірш монголів, бо з історії відомо, що мусульмани були більш толерантними до чужих вір.

Люди чекали в надії на повернення свого митрополита із царської неволі. Або хоча б звісточки від нього. Листи від Шептицького були випадкові, переважно у вигляді поштівок, які потрапляли до адресатів з піврічним запізненням. По державних (ЦДІА у Львові, фонд 408, фонд 358, тощо) і приватних архівах зберігаються сотні листівок з російського заслання. Подібних до цієї, отриманої отцем деканом Мушиком в Залукві: „Курськ. 7 грудня 1915. Високопреподобний отче декане! Дістаю телеграму від священників галицького і войнилівського деканату. З серця всім підписаним дякую. Відписую на ваші руки з просьбою принагідно в моїм імені всім подякувати і передати найщиріший мій привіт. Телеграма дана з Ясла, - чого неможу собі витолкувати. Я здоров, можу правити Службу Божу і за Вас всіх много молосю. Прошу також о пам'ять в молитвах. Щиро відданий брат в Христі Андрей“. Просив Бога у молитвах кращої долі для свого народу, а коли його офіра замала, то благав Всевишнього дозволу, аби й його брати-священники „несли Хреста замість рідного краю“:

В монастирську тюрму
Сон до в'язня приходить:
Перед очи йому
Ясний образ наводить.
Ніби десь то в ті дні
Як він вже в чужині...
Ніби в Курську вже він
На заутренній дзвін
Встає, молиться Богу,
Щоб за весь його біль
Зняв грозу з рідних піль,
З України тривогу.
„Боже, - молить він, - Ти
Свідоміший мети
До якої прямую;
Та як воля Твоя,

Нехай вигнанцем я
Цілий вік мій горюю;
Нехай сам я всіх лих,
Переслідовань злих
Заживу у неволи;
Аби лиш мій народ
З рідних хат загород
Не був гнаний ніколи;
Аби він був щаслив;
Аби в щастю процвив -
За весь біль життя мого.
А коли замала
Моя жертва ціла
І жадаю не в міру,
Позволь, Боже, всі дні
Тим, що йдуть по мені
Доповнити офіру;
Позволь, Боже, нести
Й моїм браттям хреста
Замість рідного краю!“
І мов будить ся він
На заутренній дзвін
І чує: „Позволю!...“

(В. Шурат „В суздальській тюрмі“)

...Починаючи від вересня 1914 року, тобто відколи російські війська зайняли Львів, у Галичині відбувається безпрецедентний демонтаж усіх сфер духовного життя народу, створених такою жертвовою працею кількох поколінь західноукраїнської інтелігенції.

Михайло Гарасевич, Іван Снігурський та Іван Могильницький...
Маркіян Шашкевич з товаришами.

Діячі „Руського Собору“ і „Головної Руської Ради“ в порі Весни Народів...

Шестидесятники минулого століття: Федір Заревич, Корнило Устиянович, Володимир Шашкевич... Їм було найважче, бо кожен з них мусів розпорошувати свої сили на публіцистику, літературу, театр, малярство, політику, просвітництво і навіть на... техніку! Ще сьогодні чекають на дослідження феноменальні винаходи в галузі механіки Осипа Левчака (водночас видавця різних часописів), який

приятелював з Чебишевим і Менделєєвим, „вічні“ двигуни Лева Кульчицького, батька художниці Олени Кульчицької, літальні апарати Корнила Устияновича...

Шестидесятників змінила генерація, яка висунула із свого середовища на олімп людської мислі Івана Франка. Це ж покоління започаткувало й забезпечило неперервний розвиток практично усіх ділянок духовного життя народу на європейському рівні. В природознавстві - фізик Іван Пулюй, природник Іван Верхратський, математики Володимир Левицький і Мирон Зарицький; в етнографії - Володимир Шухевич, Володимир Гнатюк і Михайло Зубрицький; в історії - ціла школа, створена Михайлом Грушевським; у музиці - Василь Барвінський і Станіслав Людкевич; в образотворчій мистецтві - музейник Іларіон Свенцицький, малярі Олекса Новаківський та Іван Труш; в політиці - Юліан Романчук, Олександр Барвінський, Кость Левицький; з приходом на митрополічу кафедру Андрія Шептицького - оновлення релігійного життя народу...

І поряд з цими відомими посталями на ниві духовного життя невідомо працювали сотні й тисячі скромних трудівників - народників, чії імена канули у безвість. Слави для себе не жадали...

Все це царський уряд задумав знищити. Що варте уваги - сусіди порозтагують, оприбуткують на своє конто, а решту викинуть на смітник історії. Однак, знайшлися і в Росії сили, які розуміли всю злочинність і безглуздя задуманого. Якщо царська адміністрація зуміє свого досягнути й позбавити народ Західної України його здобутків, то це буде Піррова перемога. Тріумф лише на деякий час. Адже, як писав Сергій Євремов у „Русских Записках“ число 2 за 1914 рік, все те, що „українці в Галичині зробили, вони вибороли власними силами, на свої убогі засоби. Майже всі українські заклади в Галичині без перебільшень можуть прикласти до себе горді слова, що красуються на фронтоні чеського театру в Празі: „Народ - собі“, з тою, зрештою, суттєвою різницею, що все це створено й досягнуто народом бідняків, народом, котрий не мав у своєму середовищі великих капіталістів, народом, який буквально в поті чола заробляв свій хліб насущний. І ці тисячі шкіл, ці сотні розмаїтих культурних організацій, ця густа мережа громадських комірок, ця сильна преса і бадьора література - хіба не набувають при таких умовах особливо показового значення? Адже це прекрасне свідоцтво про той багатий запас духовних сил, який закладений в забутому народі; адже це яскравий показник тої невчепрної, можна сказати, здатності до розвитку, яку проявляє

народ, який має хоча б слабку можливість йти своїм власним шляхом і розвиватись не включно по чужій вказівці... Не пробуючи тепер висвітлити у всій повноті ближчі перспективи, я все-таки осмілюсь нагадати, що недаремно Галичина пройшла великий шлях культурного і громадського розвитку і вдосконалення, не даремно проведена грандіозна робота по організації народних сил, не даремно у високій степені проявилась здатність до творчої праці, не даремно набуті, врешті-решт, величезний досвід і навик боротьби за національну індивідуальність. Все це не може щезнути без сліду, потонути й розпоршитись у музиці мечів і свисті куль“...

Російські ліберали й демократи писали одно, а бюрократи робили друге. Для царської адміністрації перспектива перебудови Галичини на російські тори виглядали в доволі рожевих тонах. З чого починати, - також зрозуміло. Оскільки все у природі бере початок від Бога, то й візьмемось за Його інституції у Галичині.

* * *

Для влаштування церковних справ у Галичині російський православний синод відрядив Євлогія, як главу сусідньої волинської єпархії. Окрім того, Євлогій ще був архімандритом Почаївської лаври, яку галичани поважають особливо. Факт - немаловажний. Мета відрядження, як на перший погляд, виглядала невинною - приєднання до православ'я бажаючих з греко-католиків і вдоволення духовних потреб православних віруючих.

Щодо Західної України святіший Синод вже мав готові грандіозні плани, які опублікувала газета „Русское Слово“:

- Прадавня митрополіча кафедра у Львові буде тимчасово заступлена архієпископом до тих пір, поки константинопольський патріарх не затвердить нового митрополита, або не передасть Синоду своїх прав щодо вищого духовного керівництва Галичиною. Майбутнім львівським митрополитом називають архієпископа Антонія Волинського. У Львові буде заснована православна духовна академія, ректором якої буде вікарний єпископ львівської митрополії. Крім того, будуть засновані три єпископські кафедри, які по місцю свого розташування не будуть відповідати адміністративному поділу Галичини. Створення їх пропонується в Галичі і Ярославі. Найбільш вірогідними кандидатами на галицьку кафедру є ректор петроградської духовної академії єпископ Ямбурзький Анастасій, а на ярославську - вікарій оренбурзької єпархії Діонісій.

Вище управління буковинської єпархії доручено архієпископу кишинівському і басарабському Платону, який уже відрядив у Чернівці свого вікарія, єпископа акерманського Гавриїла“.

Ось так! Все поділено і чини роздані. Тепер, владарюй!

Православ'я, - на думку Євлогія, - мало стати основою для русифікації всього духовного життя Галичини.

„Слід негайно приступити до полегшення переходу уніатів у православну віру, - втовкмачує він кореспондентаві петербурзького „Дня“. - Поряд із зміцненням православ'я повинно йти зміцнення російської державності і російської цивілізації, для чого необхідно негайно позакривати всі заклади, створені в Галичині з метою викорінення і спотворення російської культури“.

Аби русифікація не затягувалась на десятиліття, на допомогу новій релігії, тобто православ'ю, повинна прийти школа.

„Злу треба покласти край відразу, - продовжує Євлогія, - і створити у всій Галичині мережу російських шкіл, починаючи від початкових і закінчуючи вищими. Особливо бажано звернути увагу на церковно-приходські школи і духовні семінарії, які близькі по духу населенню і тому можуть принести велику користь в церковному, державному і загальнопросвітньому відношеннях“.

Треба бути делікатним. Самим бажано залишитись в тіні, а на передній край виставляти галичан-москвофілів. Русифікація повинна бути переведена їхніми руками.

„На всі адміністративні посади слід призначити місцевих російських (читай - москвофільських, - автор) діячів, - доводить до відома кореспондента Євлогія, - які доказали свою відданість російській ідеї“.

Щодо офіційної мови, то тут слід відразу покласти край всіляким ілюзіям. Тут Євлогія категоричний: „Діловодство у всіх судових, адміністративних закладах повинно вестись від самого початку на російській мові“.

Генерал-губернатор Бобринський у розмові з тим же газетяром був більш обережним. Механізм перебудови церкви у своїй губернії він пояснював так:

- Найбільш важким для нас є так зване уніатське питання. Ми тут уникаємо всяких примусів. Якщо яка-небудь парафія висловлює бажання перейти на православ'я, то ми проводимо серед населення закрите балотування. Один хрест означає православ'я, а два хрести - уніатство. Якщо дві третини населення висловлюється за православ'я, то на парафію посилається православний священник. У

Галичині, крім того, знаходиться багато опорожнених приходів, з яких уніатські священники відійшли разом із австрійськими військами. В такі парафії ми надсилаємо священника православного без балотування. Таким чином, уніатська церква не має майбуття. Невелика частина уніатів перейде на католицтво, а основна маса прийме православ'я.

Отже, партитура розписана. Потрібні виконавці. І то мають бути місцеві. Звідкіля ж їх взяти?

„Духовенство, - пише Йосип Гродський у „Богословіях“, том 7, книга 1 за 1929 рік, - налякалося російського наїзду, а з ним і Євлогія, та тільки деякі тішилися такою переміною, хоча многі з них із обережності не вказували свого погляду щодо нового положення. Були й такі, в очах яких митрополит Шептицький тратив свою вартість з кожним днем, - вони пригадували собі свої мнимі кривди - як приклад один такий не міг простити митрополитові сего, що він висвятив отця ректора Боцяна на єпископа, бо сей, будучи ректором, видалив його сина зі семінарії, - і раділи, що таке його стрінуло. Знайшлися й такі, що за миску сочевиці продали свою душу й перейшли на православіє. Але для загалу ні Росія, ні православіє не були страшні“.

Скільки ж було тих „перехрещених“ душпастирів? Хоча б приблизну цифру посоромилось назвати навіть „Львовское Военное Слово“, а лише в третьому номері делікатно повідомило, що „сего дня, 28 вересня, в Почаєві декілька галицько-руських уніатських священників, незалежно від національно-партійної приналежності, будуть приєднані волинським архієпископом до православ'я. Священники ці отримають приходи в Галичині“.

Знервованій Євлогій почав висвячувати „навіть таких, - пише Гродський, - що вже двацять літ тому були видалені з львівської духовної семінарії“.

Тому, хто з уніатських душпастирів перейшов на православ'я, Євлогій вирішив дати медяник, аби й інших заохотити. Цей факт подала газета „Ръч“ у 120-му номері:

- Ті, що лише недавно перейшли у православ'я, встигли вже привернути увагу церковної влади і удостоєні нею відзнак та нагород. За клопотанням архієпископа Євлогія святіший Синод постановив: священників Ф. Решетилівича і А. Яворського возвеличити в сан протоієреїв і нагородити нагрудним хрестом; священників І. Носальського, М. Заяця і В. Волошинського нагородити камилавкою і нагрудним хрестом; священників І. Головку,

І. Сухоровського, І. Гоцького, Г. Каровця, І. Штогрини, Є. Зарицького, М. Ільницького, І. Яблонського, М. Мархаровича та І. Бабяна - камилавкаю.

Із цього списку найбільш колоритною постаттю був, мабуть, Михайло Заяць, парох Малої Горожанки, герой нарису Івана Франка „Молода Русь“. Колись малий Михась учився у нормальній школі в Дрогобичі з Іваном Франком. Був старанним і здібним. Кілька разів хлопця нотували на першій позиції в класі, тобто вище ніж Франка. Як найкращі учні сиділи за одною партою. Приязнилися. Опісля життєві шляхи друзів розійшлися на кілька літ. Зустрілися знову у Львові, коли Франко приїхав записатися до університету. Михась тоді жив у бурсі та навчався ще у гімназії, бо пропустив один рік через хворобу. Франко був вражений непрjemно зміною, що сталася з його колишнім приятелем. Михась став цілком іншою людиною. Колись вони захоплювались науками, літературою, мистецтвом, а тепер всі помисли хлопця оберталися навколо шлунка. Коли Михась побачив у Франка твори Дарвіна і Шевченка, то втік. Мав до втечі формальну причину, бо прийшов наглядч бурси й оголосив, що на обід буде ковбаса. А невдовзі над Франком відбувся перший судовий процес і помежи паперів, з якими його ознайомив слідчий, був і донос Михайла Заяця, студента теології. Колишній приятель інформував, що Франко пропагував у бурсі небезпечні для держави ідеї. Про це, власне, йдеться у нарисі „Молода Русь“... Відтоді минуло сорок літ. Михайло Заяць закінчив семінарію, одружився і, як водилося, в пошуках теплого місця переходив з парафії на парафію, аж врешті-решт осів у заможній Малій Горожанці на Дністрі. Тут дороблявся мастку, програвав деканові у карти, через що возив його у тачках по селі, за читальню для села не дбав, метричні записи у церковних книгах того часу зроблені абияк. З початком війни найвся трохи страху, бо його хотіли забрати до Талергофу, але якийсь „благородний“ австрійський офіцер вступився за нього. Так, принаймні, Михайло Заяць оповідав кореспондентові „Прикарпатскої Руси“. Коли російське військо зайняло Малу Горожанку, то селяни з острахом минали плебанію. День і ніч звідти чулися вигуки й співи п'яної офіцерні. В нагороду - камилавка і хрест на груди Заяцеві. Відступило російське військо, і бідолашний Заяць втік від ганьби і сорому до свого зятя у Чорний Острів, що неподалік Роздолу. Старші люди з села оповідають, що і тут Заяць не вгамувався, дошкуляв зятеві Курчабі і палицею намагався доказати переваги православ'я. У 1923 році закінчився

його життєвий шлях, що так багатонадійно починався... Курчаба не був злопам'ятливим і поставив на могилі тестя гарний пам'ятник, що й донині стоїть на горбочку над селом...

Якщо святіший Синод відзначав за заслуги для православ'я таких, як Михайло Заяць, то це означало одне: з кадрами не все гаразд. Відчувалося, що місія Євлогія зазнавала краху. Мало, дуже мало знайшлося галицьких священників, котрі за миску сочевиці, чи, як Заяць, за камилавку і нагрудний хрест погоджувалися наплувати собі в душу. Тоді, як повідомила „Бессарабская Жизнь“, бідолашний Євлогій звернувся до Синоду з проханням доручити подільському, полтавському, екатеринославському, чернігівському, холмському, полоцькому, могильовському і мінському архієпископам, аби вони прислали священників, які відзначаються зразковою душпастирською роботою і володіють українською мовою, в Галичину на службу. „Святіший Синод, визнаючи клопотання преосвященного Євлогія доцільним, - пише далі газета, - доручив архієпископу Платону та преосвященним інших вищеназваних єпархій запропонувати підпорядкованим їм священникам, котрі відповідають вимогам преосвященного Євлогія, поїхати в Галичину для пастирського служіння, попереджуючи охочих, що священники нововідкритих православних приходів у Галичині забезпечуються платнею в тому розмірі, в якому отримують священники варшавської та холмської єпархій“. Тобто будуть отримувати щомісячну надбавку в 30 рублів за роботу в умовах підвищеної шкідливості для здоров'я. Крім того, Синод постановив відкрити при повітових соборах волинської єпархії 110 штатних священничих одиниць з тим, щоби призначені на ці посади душпастирі скеровувались в Галичину для управління приходами.

Отже, сяко-тако на папері з кадрами уладналось. Значно гірше було з парафіями. Там, де священники самовільно покинули приходи, або австрійці забрали душпастирів до Талергофу, проблеми не існувало. Згідно з розпорядженням губернатора графа Бобринського „в такі парафії скеровується православний священник без балотування“. Вже 4 листопада 1914 року „Львовское Военное Слово“ опублікувало рапорт Євлогія святішому Синодові, в якому повідомлялось, що „за два місяці окупації Галичини росіянами приєднано до православ'я понад 30 тисяч осіб“. Навіть слабо обізнаний з арифметикою людині була очевидна мізерність цієї цифри, що не складала й одного відсотка українського населення Галичини. Тому Євлогій змушений був підфарбувати свій рапорт

емоціями: „В Бродівському повіті до православ'я приєдналися цілі села, які виходили назустріч православному священику хресним походом. Місцеві уніатські церкви передані в розпорядження православного духовенства“.

Хто, де і до кого виходив хресним походом і як все відбувалося насправді? Приклад із газети „Діло“, число 96 за 16 листопада 1915 року:

- Жовтанці. Прийшла війна. Душпастирські обов'язки сповняв отець Володимир Гоцький з Колоденця, але невдовзі його росіяни арештували і вивезли на Сибір... В листопаді минулого року з'їхали з великою парадю Євлогій, Бобринський, якісь генерали і чиновники, привитані процесією місцевого ксьондза пароха Анклевича. В село кинулись козаки і силою зігнали до церкви всіх людей, грозючи карами тим, хто важився не прийти до церкви. По богослуженню підчас проповіді накинувся Євлогій з великими лайками на українців та на унію і не питаючися нікого, проголосив, що від нинішнього дня всі присутні є православні... А 19 червня цього року жандарми все село погнали в Росію (379 родин).

А що робити з тими парафіями, які були доволі заможними, і де священик був на місці, але не квапився ставати перед Євлогієм на коліна? Із спогадів Йосипа Гродського:

- Один з таких нововисвячених зайняв парохію Миклашів, а парох отець Семків крився у Львові по найгірших закутинах перед оком Євлогія. Від часу до часу заходив він до урядів, пристава, губернатора й просив їх, аби віддали йому його парохію. Вони обіщували зробити все, що будуть могли, однак по кількох днях казали: „Батюшка! Нічого вам не вдіємо; всьо лихо робить Євлогій. Однак, ви скрийтеся у мишачу нору, бо за вами будуть шукати“. І справді шукали за ним, заглядаючи до кожної хати на личаківським передмісттю, і отець Семків може завдячувати самим росіянам, що не опинився на Сибіру, куди вже многі були заслані. З цього бачиться, що російські влади виконували духовне насилля на домагання Євлогія, який мав всякі відомості від москвофілів, та при їх допомозі росіяни знали все про кожного чоловіка, хто для них був „неблагонадъжний“, або кого таким зробили.

Тут Йосип Гродський дещо перебільшує можливості та повноваження преосвященого Євлогія. Прецінь, не міг він командувати царськими жандармами! Архієпископ Євлогій сам був зряд-дям в руках, як тепер кажуть, компетентних органів.

Опісля не складало труднощів встановити хто загинув у Талергофі, запроторений туди австрійцями, хто звідти повернувся додому, а хто взагалі перебрався у більш спокійні закутки Європи або західної півкулі. Виготовлені навіть альманахи з фотографіями та біографіями потерпілих. А от бодай приблизного списку репресованих царською владою уніатських священників не існує. Знайдені у фондах ЦДА міста Львова (фонд 146, опис 4, справи 3554-3555) два томи списків евакуйованих царськими військами жителів Галичини у 1914-1915 роках не охоплюють і десятої частини потерпілих. Спробуй тут з'ясувати, хто замерз у безкраїх сибірських просторах, хто загинув у завірюхах громадянської війни в Росії, хто щез без сліду в кривавих часах сталінського терору, або на новобудовах комунізму, а хто вижив. У 8-9 номерах за 1915 рік журнал „Украинская Жизнь“ інформує, що до весни цього року з Галичини було виселено понад 2 тисячі української інтелігенції і серед них понад 300 греко-католицьких священників і учителів. Часописи називають також кілька прізвищ репресованих священників: митрополичий вікарій Микола Щепанюк, ректор греко-католицької семінарії Григорій (?) Боцяні, священник - митрат із Золочева доктор Юрик, священники зі Львова доктор Монабель і доктор Горникевич, ігумен Буковецького уніатського монастиря Марцинюк, ченці - василіани Паславський і Вудка, священники Михайло Постригач із Золочева, Антін Сосенко з Олієва, Григорій Дякун з Мохнавець, Василь Перещук (мабуть Терещук - автор) з Полтви, Михайло Цегельський і Михайло Зінкевич з Камінки Струмилової, Теофіл Скобельський з Горуцької, отці Михайло Брикович, Теодор Чубатий, Банах, Утриско, Стецишин...

Залякування Сибіром не давало бажаних результатів. Греко-католицькі пастирі не квапилися йти на поклон до Євлогія. Більше того, уніатські священники зуміли дати православному архієпископу гідну відсіч. „Мое послання (з приводу Різдва Христового 1915 року - автор) до галицького народу викликало незадоволення, між іншим, ще й уніатського духовенства, - скаржився Євлогій кореспондентові газети „Голось Руси“, - котре негайно відповіло мені особливим посланням доволі дивного змісту. Останнє було випрацьоване не без участі колишнього уніатського митрополита графа Шептицького, який перебуває зараз у Курській губернії. Зв'язок між графом Шептицьким та уніатським духовенством у Галичині не переривається до цього часу“.

Це був натяк владі, що Шептицького погано пильнують, що Курськ розташований занадто близько до Львова, і митрополита слід запхати у таку дірку в імперії, звідки до Галичини не долетить жодна птаха. Як насправді берегли у Курську Шептицького свідчать у „Споминах“ Дмитро Дорошенко:

- Зимою 1914-15 року приїхав до мене в Київ мій знайомий білорусин, інженер І-кий. У великім секреті повідомив він мене, що їде до Курська з доручення покійного Ів. Ів. Луцкевича, щоб спробувати нав'язати зносини з Митрополитом. Ми домовились, що коли вдасться, то кореспонденція від Митрополита буде адресуватись на моє ім'я, а я вже відправлятиму її далі до тих людей з Галичини, з якими Митрополит хотів увійти в зносини. І-кий поїхав до Курська, але через тиждень повернувся зажурений дуже: не зважаючи на всі заходи, вступити в контакт з Митрополитом йому не вдалося. Він оселився в гостинниці Полторацького, старався підмовити прислугу з готелю, але та ніяк на намови не далася. Митрополита дуже строго стерегли. День і ніч пильнувала його варта в коридорі готелю і увійти з ним в зносини ніяким способом не можна було.

...За дев'ять місяців окупації російською армією Галичини Євлогій так і не зумів остаточно зруйнувати греко-католицьку церкву. Створив всього 90 православних приходів...

* * *

Після церкви прийшла черга на школу, її діячів і вчителів, та на тих українських інтелігентів, котрі не відчували своєї значимості в національному житті, то ж завчасу до Відня не переселилися, бо їм гадки не мали, що можуть бути репресовані російською окупаційною владою. Вони не підозрівали, що для царського режиму небезпечним було все, що папахувало „мазепинством“. Зрештою, Дудикевич, - цього разу, поза всякими сумнівами, це була робота його друзів і його особисто, - в чорні списки заносив не тільки своїх політичних противників, але й тих, хто забував скидати перед ним капелюх на вулиці... „Дудикевич походжав бундючно головними вулицями Львова, найчастіше попід намісництва, приймаючи там низенькі поклони“. Це із споминів Ярослава Левицького „3 днів російської інвазії“ („Діло“, число 113 від 3 грудня 1915 року)...

Значився у тих чорних списках й Іван Франко, дарма що був статечного віку і поважно хворів. Тільки випадок врятував його від

депортації на Схід. На початку лютого, за кілька днів перед масовими арештами, до Львова приїздить представник Петроградської військової академії професор Шмурло із завданням дослідити культурні пам'ятки Галичини. „Лютий 1915 року. Розмови Івана Франка з професором Шмурло в готелі Жоржа, - писав з цього приводу Мар'ян Колодій у чернетках до своєї праці про Франка. - Франко приймає замовлення на ряд статей та одержує від професора Шмурла першу рату гонорару в сумі 300 рублів. Поет сказав про професора, що він надзвичайно культурна особа, майже 97-процентний приятель українців“... Отже, гроші заплачені наперед. Не буде ж Франко виконувати роботу на замовлення Петроградської військової академії в тюремній камері! До цього в Росії додумуються трохи пізніше... В такій ситуації Дудкевич був просто безсилий розправитися з письменником і його довелося залишити в спокої. Хоча сам Франко вважав, що його врятували від арешту публікації в „Украинской Жизни“. Як-не-як, друкується в російськомовній пресі, значить, з „мазепиством“ порвав. Теж є логіка.

Перша велика акція була проведена царською жандармерією 18 лютого у Львові. Цілу ніч з четверга на п'ятницю в міських кам'яницях горіло світло. Групами й поодиноці арештантів звозили у „Бригідки“, а звідти через кілька днів до Києва.

Друга акція, що відбулася через два тижні - на початку березня, була закrojена на значно ширшу ногу. Цього разу арешти проводилися по всіх містах і селах Західної України. Брали, переважно, вчителів.

Нарешті, третє велике полювання на „мазепинців“ відбулося на початку квітня. Приїздив цар-батюшка возз'єднувати „исконно русскую землю“ навіки вічні із своєю монархією і місто треба було позамітати й очистити від всілякої нечисті: злодіїв, курвів, пияків і... українців. Цього разу вдалося їх вилапати майже всіх.

Майже! Жандармерія робила свою роботу abi-як, то там, то сям залишаючи прихованих „мазепинців“. Але ніхто й ніщо не могло заховатися від пильного ока друкованого органу „Кієвъ“. У першій числі за 1915 рік „Украинская Жизнь“ оповіла таку історію:

- Як це не дивно, але згадана нами київська газетка, в пошуках „мазепинської гідри“, знайшла її у видаваному штабом головнокомандуючого арміями південно-західного фронту „Львовском Военном Слове“. Не задовольняючись наклепами, інсинуаціями і

доносами на українські органи, ця газетка почала інсинувати і на військовий орган.

Головний кримінал “Львовського Военного Слова” полягав у тому, що його редактор прийняв на роботу двох дівчат-українок, а редакція газети перейшла із Ставропігії у нові приміщення, залишені часописом „Діло“, що перебралось до Відня. Виправдовуючись у звинуваченнях, друкований орган російських офіцерів пояснює, що тих двох „барышень-мазепинокъ“ порекомендували відомі москвофіли, а що стосовно переходу газети в приміщення „мазепинского“ „Діла“, то це переміщення було викликане технічними причинами і небажанням Ставропігійської друкарні провести необхідні технічні перелаштунки.

„Львовское Военное Слово“ дало свою характеристику органу російських шовіністів у київському варіанті:

- Газета „Кієвъ“ сьогодні цілком втратила рівновагу і в повному розумінні слова опустилась на дно... Для нас цілком зрозумілий важкий психологічний стан редакції і видавців газети „Кієвъ“. В наш час, коли російським суспільством заволодів невідомий ентузіазм, уже дуже важко відігратись на одних сирих вигуках про патріотизм, важко претендувати на дивну монополію цього законного і природного почуття в кожному росіянинові... Претендуючи на якусь виключну роль в такій важкій для нашої батьківщини час, ця газета бере на себе роль нишпорки і нав'язує свій нагляд за політичними поглядами офіцерів, які, згідно своєї професії, стоять поза партіями і не потребують жодних коректив.

Останній плювок в наведеній історії виявився все одно за „Кієвомъ“. Редакція цього часопису з-над берегів Дніпра відхаркалась з останніх сил і плюнула такою тирадою, що й не перекладеться на українську мову:

- „Щирые украинцы“ по существу дѣла - самые низкопробные предатели и политические авантюристы, поддерживающие несомынную связь со всеми революционными русскими и зарубежными партіями. Посмотрите, как съ пеной у рта отстаиваетъ права „украинцев“ еврейская радикальная печать съ „Днемъ“ и „Рѣчью“ во главе, и вы тогда убедитесь, что эта почтенная компания имеетъ общихъ руководителей и общую штаб-квартиру...

...Після такої капітальної чистки львівської громади царбатюшка зміг спокійно у цілком пристійній обстановці вийти 9-го квітня на балкон генерал-губернаторства. Звідти пролунали його історичні слова:

- Спасибо за сердечный приемъ. Да будетъ единая, могучая, нераздельная Русь! Ура!

Кілька десятків галицьких москвофілів, яким випала честь товпитися під балконом, що його ледь-ледь утримували на своїх плечах стомлені й напівзруйновані уже атланти, радісно відповіли троекратним „гура-гура-гура !!!“.

Опісля цар-батюшка пообідав і зволив виявити монаршу милість начальникові краю графу Бобринському, іменуючи його своїм генерал-ад'юнктом. Це означало, що цар-батюшка був задоволений, а обід був смачний...

...У Києві українських галицьких арештантів класифікували на три категорії: закладників, неблагонадійних і „мазепинців“.

Закладникам „пощастило“ найбільше, бо їх постійно тримали у Києві. Вочевидь, під пильним поліцейським наглядом. Закладниками були доволі знані у Львові серед української громадськості директор товариства „Дністер“ Стефан Федак, директор „Крайового Союзу Кредитового“ Кость Паньківський, який так і помер на чужині, архітектор Іван Левинський, обласні інспектори народних шкіл Іван Матвіїв та Михайло Коцюба, радник Северин Баньковський, викладач політехніки Володимир Бачинський, директор Національного Музею Іларіон Свенцицький, судовий радник Роман Сосновський... Були серед них і менш знані постаті. З одним із таких рядових закладників знайомить читачів „Украинской Жизни“ у номері 8-9 за 1915 рік Іван Луценко:

* * *

Проїздом через Київ мені випала нагода познайомитись з одним із закладників-українців і поговорити з ним про перипетії його заложництва. Це - добродушний сільський панотець, уніатський, звичайно, який, незважаючи на всю скрутність свого становища, розповідає про свої злигодні з притаманним українцям гумором.

Він був священиком у містечку, неподалік від російської границі. Підчас першого ж наступу це містечко опинилось в районі військових дій. Австрійський уряд не змушував мирних жителів залишати свої гнізда і виселятись із місцевостей, які займає ворог, але перед страхом наступу супротивника кожний мимохіть намагався кинути все і втекти подалі від району військових дій. Панотець докладав всі зусилля, аби заспокоїти населення, утримати

його від втечі з насиджених гнізд. „Куди ви підете? - казав він своїй пастві. - На розорення! На голодну смерть! Адже ми не солдати, з нами воювати не будуть! Доведеться, може, і нам постраждати, але, Бог дасть, гроза пронесеться повз нас! Втечете, все загубите, а залишитесь, то все-таки вам легше буде перебути грозу вдома, на насиджених гніздах! І росіян вам особливо боятись нема чого. Хіба вам так дуже добре було при нинішніх порядках? А може буде й ліпше! Покладіться на волю Божу. Він краще знає, що кому потрібно, і сидіть смирно вдома“. Одно слово, панотець, проповідуючи покору волі Божій, вжив все своє красномовство, аби утримати мирне населення на місці, заспокоїти його і підготувати до зустрічі росіян.

Але ось військова гроза прийшла і прошуміла через парафію панотця, населення випило до дна гіркий келих, піднесений йому богом війни, і містечко опинилось в тилу російської армії. Через нього йшли тільки резерви. „І йшли вони, йшли, як вода навесні, і здавалось, нема кінця і краю цьому потоку військ, здавалось, що вони заллють всю Європу і нема тої сили, яка могла би протистояти їм!“ - казав мені панотець.

Почався другий період. Появилась цивільна влада, появились місіонери, православні батюшки і всі наші прославлені культуртрегери. Все виявилось значно гірше, ніж можна було припустити. Але сила соломі ломить. І панотець смирно підкорився всьому, що творилось навкруги.

В містечку, де жив панотець, поселився і повітовий начальник, „тоже малоросць“, який чудесно знав українську мову, на якій і порозумівався з місцевим населенням. Відносна коректність, рідна мова у спілкуванні були причиною того, що у панотця з начальством встановились, здається найкращі відносини. „Я до нього ходив на чай, він до мене,“ - казав панотець.

Звичайно, культурна робота, - нещадна боротьба з „мазепинством“, тобто знищення всіх культурно-національних досягнень місцевого населення і навернення його до „віри батьків“, - процвітала також і в цій окрузі. Але панотець закривав на це очі, віддаючись на волю Господню. Почались спокуси і самого панотця. „А ви би, панотче, все-таки поїхали до владики (Євлогія)!“ - говорило начальство при шклянці чаю.

- Та навіщо я до нього поїду?

- Я на ваших церковних справах мало розуміюся. А він би вас переконав. А я дав би на вас найкращу атестацію. Вас би зробили благочинним, дали камилавку, хрест! - спокушувало начальство.

- Та ж я й так декан (по-нашому благочинний) і нагороди маю. Але навіщо мені все це? Адже мені 67 років, непристійно мені міняти віру на старості літ, - захищався панотець. Такі спокуси і настирливість, хоча й у делікатній формі, продовжувались весь час.

- А все ж таки ви спробували б побувати у владики!

- Навіщо? Не випадає мені.

Почався відступ російських військ. Начальство переконує панотця, що він повинен їхати з ним у Росію, що за його дружні стосунки з росіянами на нього чекає з боку австрійців кара. Панотець відмовляється, що він не може залишити свою паству і що йому, на старості літ, нема чого ухилитися від випробувань, які посилає Бог. Але коли настав час евакуації російських влад, начальство заявило, що його не можуть залишити на глум австрійцям, що панотець повинин його супроводжувати, що такий наказ вищого начальства і що хай не боїться, бо в Росії його чекають всілякі блага. Довелось їхати. Виїхали з начальством разом, ніби цілком по-доброму. Але коли переїхали російський кордон і досягли міста Л., панотця раптово заарештували, відібрали все майно і посадили в тюрму разом із розбійниками та злодіями. Такого пасажу панотець не чекав. На його спантеличені питання йому пояснили, що його вивезли як закладника. В Л-ській тюрмі він просидів сімнадцять днів, опісля його перевезли до Києва і також посадили до в'язниці...

Панотець переносить випробування, що випали на його долю, з чисто християнським смиренням, свою мову пересипає гумором, говорить про користь своєї примусової подорожі, про успіхи в російській мові (він уже знає два десятки найбільш потрібних російських слів) і своїм гумором, своєю добродушністю заражає і співбесідника. Але досить звернутись від зовнішньої форми до внутрішнього змісту його оповідання: згадати про оті почуття, які він відчував, коли ламали все те святе, якому він служив увесь свій довгий вік; згадати, що він повинен був пережити і переживає, коли його розлучили з родиною, яка, залишившись без глави сімейства, що поїхав невідомо для чого в Росію, дійсно, може навести на підозру австрійський уряд, і від якої він не має жодних вістей; якщо уявити собі, що повинен переживати цей старенький тепер, коли вже стоїть скраю своєї могили, вдалині від тої землі, в якій він намірявся скласти свої кості і, чесно послуживши їй, надіявся, що

він заслужив спокій для себе в рідній землі і, якщо паралельно звернути увагу, що ці закладники нам абсолютно непотрібні, бо нічого не гарантують, то всім нам, навіть сліпому, зрозуміло, що все це забирання нами закладників із залишеної нами Галичини цілком незручне.

* * *

До нарису Луценка годі щось додати...

...„Мазепинці“ відрізнялися від неблагонадійних тим, що перших висилали на Сибір, а других відправляли у віддалені губернії європейської частини Росії.

Ось прізвища лише кількох „сибіряків“, чії імена залишили помітний слід в українському громадському житті: директор „Народної Торгівлі“ Микола Заячківський, директор товариства „Дністер“ Володимир Охримович (повернувшись із Сибіру, йому доведеться невдовзі скуштувати табірне життя у Домб'ю; буде мати змогу порівняти чия неволя ліпша: російська чи польська), письменниця Костянтина Малицька, адвокати Микола Шухевич і Юліан Балицький, суддя Антін Рак, професори Панчук, Ставничий і Ліськевич, учителі Качала, Дорош...

У глибині Росії опинилися „неблагонадійні“ письменник Михайло Мочульський, директор українського театру у Львові Михайло Губчак, радник Кость Кульчицький, директор банку у Станіславові Олександр Яновський, гімназійні учителі Володимир Баб'як із Бережан, Теодор Біленький з Самбора, Євген Грицак із Львова, учителі народних шкіл Юліан Паньківський з Нароля, Семен Штельман з Кального, Іван Вертипорох, Стефан Пецух, Іван Чесак, Григорій Семенюк, Роман Ішук, Стефан Батюк...

...Опороженні місця в школах Галичини чекали на нові кадри. Їх мала би підготувати жіноча гімназія Лохвицької-Скалон у Петрограді. На утримання тимчасових курсів при цьому навчальному закладі Рада міністрів виділила 35 тисяч рублів. Перший екстренний випуск влітку 1915 року мав забезпечити на 1915-16 навчальний рік 150 учителів та учительок. Водночас Євлогій випросив у вченої ради верховного Синоду засоби на обладнання 100 церковно-приходських шкіл на Західній Україні. Устинов і Правдолюбів для цих шкіл уже написали буквар „Первое Слово“ з присвятою „Наследнику Цесаревичу“.

Навесні 1915 року з'ясувалося, що всі ці заходи пішли на марне. Вже не було коли й кого вчити. За сотнями й сотнями інтелігентів погнали в Росію десятками тисяч селян і ремісників. Тогочасна російська преса була неспроможна не те що прізвища подати, але хоча б приблизно підрахувати число партій депортованих. Часописи буквально рясують повідомленнями про висилки людей із Західної України. Ось далеко не повні дані „Кіевской Мысли“ за лютий - початок травня 1915 року:

- 4 лютого газета повідомляє про „новий етап із 33-х чоловік“ ;
- 9 лютого - партія арештованих 62-х „русинів і гуцулів“;
- 11 лютого - 52 чоловіки...
- 2 березня - партія арештованих численністю 81 чоловік (українці, євреї, угорці);
- 5 березня - 108 українців;
- 10 березня - 86 русинів;
- 13 березня - 76 русинів;
- 26 березня - 80 українців;
- 30 березня - партія арештованих численністю 18 чоловік (один єврей, решта українці);
- 4 квітня - етап із 15 „русинів та євреїв“;
- 11 квітня - 6 арештантів (євреї та українці);
- 17 квітня - партія численністю 132 арештанти, з них 49 євреїв, решту - українці;
- 21 квітня - етап із „приблизно 100 євреїв та українців“;
- 22 квітня - 86 українців;
- 24 квітня - 36 „християн і євреїв“;
- 27 квітня - 14 українців та євреїв, серед них один рабін і один уніатський священник;
- 2 травня - 3 партії арештованих, чисельність не вказується;
- 4 травня - 78 чоловік (українці та євреї);
- 5 травня - 42 українці;
- 7 травня - 10 українців...

Незабаром стало зрозуміло, що всі ці етапи були тільки, так би мовити, прикидкою можливостей депортації, перевіркою готовності відповідних органів до операцій, закросених на значно ширшу ногу.

...Колесо історії не квапилось покидати терени Західної України. Потоптавшись цілу зиму на верхів'ях Карпат і достатньо забризкавши там свої шпичі кров'ю обох армій, воно розвернулось і поволі покотилось на схід.

Російська армія, - як у таких випадках інформувала верховна ставка, - відходила на заздалегідь підготовлені позиції. Ворогу, тобто Австрії, на цей раз мала дістатись до рук Сахара - пустеля без людей, тварин і рослинного світу... Випалена земля...

Долю місцевого населення генерал-губернатор Галичини, генерал-ад'юнкт граф Бобринський вирішив ось таким своїм останнім львівським наказом:

- Для того, щоби не допустити вербування чоловічого населення Галичини у віці від 18 до 50 років в ряди австро-угорської армії в місцевостях, які залишають російські війська, головнокомандуючий арміями південно-західного фронту наказав всіх таких жителів, за винятком євреїв, вислати в границі Російської імперії у Волинську губернію, пропонуючи їм брати з собою родини, домашній скарб, рогату худобу й коней. У зв'язку з цим пропоную особам, які бажають уже тепер виїхати в зазначену губернію за свій рахунок, скористатись, окрім звичайних, ще й додатковими поїздами, які будуть відходити із станції Львів-Центральний щоденно, починаючи з 3 червня вечорами. Вищезначені особи повинні отримати посвідчення на виїзд в канцелярії генерал-губернатора. Із собою їм дозволяється брати тільки ручний негроміздкий багаж. 2 червня 1915 року, місто Львів.

...В дідів, удовиць і дітей, які залишались, царська армія забирала все: залишки зерна, худобу, курей, гусей. Відступаючи, інтеданти не переочили жодного хліву, жодної комори і стодоли. Недозріле жито й пшеницю випасали й витолочували козацькі коні. Ворог-австріяк мав прийти на сплюндровану територію. Сплюндровану й спалену:

- З відходом військ із дрогобицького району виявилась необхідність у знищенні всіх запасів нафти, що зберігались у нафтових резервуарах. Оскільки у наших ворогів відчувається гостра потреба у нафті, то залишати ці запаси видавалось недоцільним, тому і було видано розпорядження про організацію спеціальних козачих загонів, які й підпалили всю нафту. Вийшла величава картина, яку можна було спостерігати навіть зі Львова. Дим і кіптява застелили собою все небо, не видно було навіть сонця.

...Це із „Одесских Новостей“...

З тих часів у народі збереглося прислів'я: „Коли перший раз до нас прийшли москалі, то був білий хліб на столі“. Що ж залишилось, коли вони пішли?

- Ось уже тиждень я живу в залишеному росіянами містечку, де колись величався шестидесятитисячний Перемишль. Мені допомагають краківський вікарій Модзолевський і графиня Краузе, які знають цю місцевість, але поки що цивільного населення ми не бачили, якщо не рахувати нещасних чотирьохсот жінок і дітей, знайдених у підвалах. Від всіх міських будівель, порівняно вцілілих, залишились 120 і два храми, решту або зруйновано кулями, або згоріло; дістати в Перемишлі і його околицях яку-небудь їжу неможливо, навіть нема недостиглої пшениці, що стала кормом козачих коней. Навкруги справжня пустеля з виритими нашвидкоруч землянками, де іноді кублиться подоба людської істоти, - це колишні ще недавно заможні люди, місцеві селяни. Я не знаю кому й чим помагати, бо тут нема нещасливих, яких допомога може підбадьорити і повернути до праці; є тільки психічно хворі люди, що втратили буквально все... Австрійські жовніри, уродженці місцевих сіл, плачуть як діти, - вони не в стані знайти навіть села, де ще півроку назад жили їхні батьки й діти; жодна перемога, жодна контрибуція не зможе відшкодувати втрат населенню. Від Перемишля не залишилось нічого, окрім обгорілих каменів і трупів коней, що розкладаються. В одному підвалі вікарій натрапив на страшну, дикую сцену: два хлопчики гризли сире м'ясо забитого тут же пса, їхня мати лежала мертвою від голоду...

Такий опис залишеного російською армією Перемишля помістив представник Червоного Хреста доктор Презер у газеті „Kreuzzeitung“ від 21 липня 1915 року.

* * *

...Розпорошений по льохах, підвалах, лісах, печерах, схронах, кривках на власній землі, по тюрмах, притулках і безкраїх просторах холодної Росії, по таборах для біженців у Чехії, Австрії та Угорщині, народ терпів, як ніколи перед тим. Молився і терпів. Молився до Нього. До свого заступника перед Всевишнім. До свого Митрополита:

- Весною 1916 року святковано було Великдень в хаті покійного Федора Матушевського громадкою галицьких заточенців - „заложників“. Пам'ятаю, перед початком трапези всі як один встали, повернулись лицем на схід, простягли туди руки і промовили „Христос Воскресе!“. Ніхто не вимовив при тім, кого вітають, але ми, присутні княне, зрозуміли без слів, що це галичане

вітають свого Дорогого Пастиря, що мучиться далеко в московській неволі, мучиться за те, що не покинув своєї пастви во время люте. Промовивши те привітання, галичане всі заплакали, як малі діти. І ми не могли вдержатися від сліз, дивлячись на це.

(„Спомини“ Дмитра Дорошенка).

ІV. ПОВЕРНЕННЯ

...За вікном буяла Весна. Єдина і неповторна. Росія довго чекала на неї - на Весну Волі. Дуже довго. Чекала й готувалась десятиліттями, можливо, що й сотні літ...

Він оперся руками на підвіконня, - поболювала нога, - і спостерігав за рухом по набережній Фонтанки. Весняно свіжим й радісним потоком промчались збуджені гімназисти. За ними юрмою, вільним нестроевим кроком промарширував якийсь військовий підрозділ. Час від часу невеликими групами переходили робітники. Червоні кокарди на кашкетах, багряні банти на грудях. На фасадах будинків, тут і там, виднілися транспаранти з написами „Рівність, братерство, свобода“, „Вся влада Радам“...

Час неблаганно вертів колесом історії. Відвороття не було. 1917-ий мчав назустріч своєму майбутньому. Такому багатонадійному, бентежному, тривожному і... зловісному. Якою луною події в цій країні відіб'ються в його далекій батьківщині, за тисячі кілометрів звідси? В рідному краї, від якого понад два роки тому його відірвали силою...

- Ваша ексцеленціє! - почув за плечима голос господаря хати. - Як маютья справи з слов'яно-католицькою церквою у нас тут, в Росії?

Відірвав погляд від набережної й обернувся до салону. Гості, - визначні діячі української громади в Петрограді, - котрі щойно так бурхливо й жваво обговорювали актуальний стан справ на Україні, замовкли й зацікавлено повернули голови до вікна, де на тлі велетенської постаті митрополита стояв кругленький, невисокий на зріст господар дому Олександр Гнатович Лотоцький.

- Гадаю, що все буде добре. В революційній Росії з'єднана церква отримала всі можливості для свого природного розвитку. Уже давніше Керенський і князь Львов погодилися на скликання греко-католицького синоду, який власне сьогодні закінчив роботу.

- Хто ж став головною духовною особою передше гнобленої, гнанної і забороненої в імперії церкви?

- Екзархом Росії греко-католицький синод обрав отця Леоніда Федорова.

- Як це Вашому Високопреосвященству вдалося, висловлюючись сучасною революційною термінологією, загітувати наш уряд? - здивувався Олександр Гнатович.

- Властиво, намовляв не я. Моя роль тут більш ніж скромна. Вже від сорока літ переконував Росію прилучитися до вселенської соборної церкви найбільшій у вашій країні, а можливо, й у цілм світі, теософ сучасності Володимир Соловйов. Я тільки сформулював у стислій формі його думки і подав це офіційне обґрунтування вашому Тимчасовому Уряду.

- Здається, ви знали цього філософа особисто? - поцікавився Дмитро Дорошенко.

- Так, знав! - відповав коротко.

Порушена тема викликала у присутніх ще більшу цікавість. Його почали просити, аби розповів про свої зустрічі з Соловйовим. Митрополит відійшов від вікна, сів у фотель і став оповідати.

Восени 1887 року він, тоді ще молоденький 22-літній студент Краківського університету Роман Шептицький, поїхав у Росію збирати матеріал для докторської дисертації з права. Намірявся працювати в архівах і бібліотеках Київ, Москви та Петербурга. Однак, все склалося трохи по-іншому. Вже у Києві плани дещо змінилися. Причина? Знайомство з українською громадою. Ходив на її збори. І ота пам'ятна зустріч з Володимиром Антоновичем. З того часу на полиці його особистої бібліотеки посіла почесне місце книжка „Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова“, на якій один із співавторів написав по-українськи: „Шановному пану Роману Шептицькому відъ В. Антоновича на память“. Мешкав тоді у французькому готелі. Поруч з його кімнатою був номер графа Юрія Шембека. Заприязнилися. Опісля й породичалися, бо молодший брат Романа Левко одружився з сестрою Шембека.

З Києва Роман Шептицький поїхав до Москви. Була середина листопада. В центральній Росії в цю пору року вже бушували сніжні завірюхи і допікали морози. Яюсь незвично. Працював у архівах і бібліотеках, відвідував музеї. Передовсім цікавився, зрозуміло, церковним мистецтвом. Особливо запам'яталася картина „Смерть святого Йосафата“, що експонувалась у Румянцевськiм музеї.

Принаймні, в листі до матері, відісланім з Москви і датованім 17-им листопада 1887 року, пише, що саме цей образ справив на нього найбільше враження. Чи натякав матері, що він уже зробив вибір свого життєвого шляху? Що мученицька смерть Йосафата Кунцевича, - ота сокира встромлена в голову, в очах молитва, звернена до Бога, - кличуть його повернутися до віри батьків?...

Дуже ще хотів глянути на оригінал ікони Ахтирської Божої Матері. Цей образ ще кілька сот літ тому привіз у підмосковний масток Ахтирку предок князів Трубецьких з України. Хотів подивитися на оригінал не тільки тому, що він мав українське походження. Оповідали, що ця ікона відрізнялась незвичайним сюжетом.

В основу картини була покладена легенда, згідно якої діві Марії у юнім віці з'явився хрест із розп'ятим на ньому її майбутнім Сином. Саме тому Божа Мати зображена дуже юною. Існувало також кілька цікавих легенд про чудодійний вплив ікони на рід Трубецьких. Як би там не було, але після продажу підмосковної Ахтирки, де в місцевому соборі Покрови зберігалась ікона Божої Матері, княжий рід Трубецьких занепав. Роману тоді подумалась про дивне співпадіння. В його рідних Прилбичах, на Запорізькій Січі та в Ахтирці церкви мали одне й те саме наймення: Покрови. Ікони Ахтирської Божої Матері він так і не побачив. Ще перед десятима роками масток Ахтирка став власністю перекупника, спекулянта і колекціонера Тихомирова, до котрого Роману просто не випадало звертатись з проханням. Сама ікона в 1903 році була з церкви забрана й відправлена у Петербург буцім-то на реставрацію. Більше її ніхто не бачив. Він вже вибирався з Москви до Петербурга, коли Сергій Миколайович Трубецькой сказав, що в підмосковному мастку Узкоє перебуває зараз людина, котра його, Романа, може зацікавити. Йшлося про Володимира Соловйова. Власниця Узкого Софія Василівна Толстая доводилась рідною сестрою матері Сергія Соловйова і, коли той ще в дитинстві осиротів, заопікувалась ним і його братом Петром, стала їм фактично другою матір'ю. Обох ввела в люди. Філософ Сергій Трубецькой був професором Московського університету і опісля став навіть його першим виборним ректором. Бажаним гостем у нього завжди був Соловйов, що не мав постійного пристанища і провадив аскетичний спосіб життя. Нагадував цим свого прадіда Сковороду.

З того часу зберігся лист Романа Шелтицького до матері:

„Mais qui est celui pour le quel je suis reste ici? C'est Solowiew, e'homme d'ont on a tant parle il y a un an a Cracovie - donc la Russie cath.

Je ne vous en dirai pas plus aujourd'hui. Il valait la peine d'arriver a'Moscou rien que pour faire sa connaissance*.

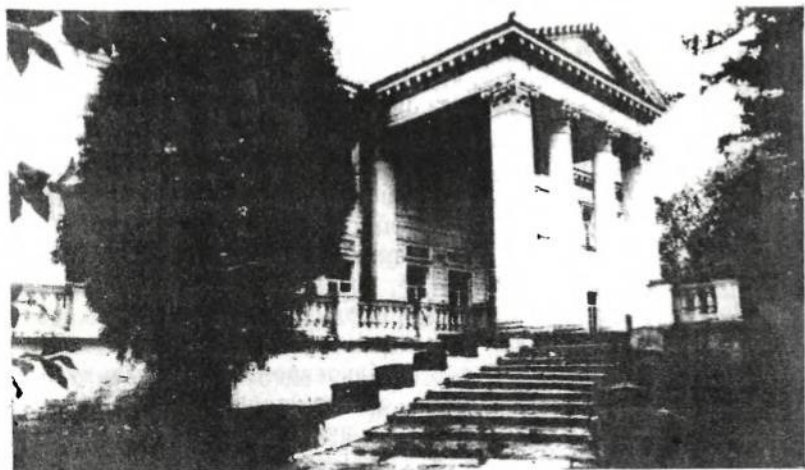
До Петербурга тоді вже не поїхав. Не було коли, та й потреба відпала. Морози відпустили, вернулась глибока осінь, надворі потепліло. В Узкому почував себе як в таких далеких, рідних Прилбичах. Про що ж говорили тоді цілий тиждень молоденький студент і поважний філософ?

Про роль і значення всіх складників духовної культури, зокрема віри, в житті народів. Про те, що від Петра Першого Росія систематично наближається до західноєвропейської культури. Це для неї не є шкідливим, навпаки - тільки йде на користь. Через те, що Росія поглинає й переплавлює досягнення західної технології й культури, вона не перестане бути державою російською.

Однак, до цього часу ніхто не ризикує порушити дуже важливого питання - питання релігії. Винен тут той же Петро Перший. Із запалом оновлюючи Московську Русь, він, водночас, централізує всі ділянки життя, навіть віру. Унію, що не вписувалась в його тоталітарну систему, ненавидів усією душею... З історії полоцького монастиря:

- Дня 11 липня 1705 року ввійшов Петро зі своєю дружиною до престольної церкви в часі, коли василіани в хорі відправляли вечірню. Із ненависті до з'єдинення, різними способами зневажав церкву, а вкінці, вийнявши святі Тайни, що знаходилися на престолі святого Йосафата для причастя вірних католицького обряду, розкидав їх по землі. Побачивши це, отець Теофан Кобільчинський кинувся на землю, позбирав розкидані частинки і спожив їх. Розлючений цар Петро кинувся на нього й власноручно пробив його мечем, а коли той у найбільших болях кінчав життя, ще раз кинувся до нього і дорізав його. Мало ще було крові цареві. Трьох інших василіан: ігумена Якова Кизиковського, вікарія Костянтина

„Однак, хто це такий, задля кого я залишився тут? Це - Соловійов, людина, про яку рік назад так багато говорили в Кракові - значить і Росія католицька. Сьогодні я не скажу вам більше нічого. Варт було приїхати в Москву, хоча б задля того, аби познайомитись.“

Палац в Узкому під Москвою. Тут А. Шептицький зустрічався з В. Соловйовим.

Заячківського і еклезіарха Якова Книшевича наказав цілу ніч мучити, а наступного дня - повісити. Інших василіан, збивши і покалічивши, наказав замкнути в льох, а церкву й монастир віддав жовнірам на їх волю...

Опісля Петро Перший перед західним світом виправдовувався, що був напідпитку... Цим учинком московський цар - реформатор показав своїм нащадкам спосіб, яким мають поборювати унію, і ті старались. Стараються й до цих пір.

Ніхто не наважується серйозно розглянути проблему: чи наближення до західної, тобто католицької Церкви принесе Росії користь, чи шкоду? Якщо поглянемо на цю справу зі всіх боків, - говорив тоді Роману Шептицькому Соловйов, - то переконаємось, що для Росії немає найменшої небезпеки в наближенні до соборної Церкви. Поза всіляким сумнівом, найкращою формою злуки західної і східної церков є унія, тобто церква, яка вже існує у вас на Західній Україні. Коли 200 мільйонів білорусів, українців і росіян, зберігаючи повністю свою грецьку форму віри, злучаться із західною, тобто католицькою церквою, то оновиться не тільки християнський Схід. Відбудеться і зворотній вплив православної церкви на

латинську. Потім проявляться контури форм єднання християнства з іудаїзмом, з мусульманством... Мріяли. Гуляли алеями парку в Узкому і мріяли про вселенську Церкву, яка об'єднує розмаїті форми релігій, що квітнуть, взаємозбагачуються в спільності, розвиваються завдяки відмінності форм... Діалектика...

- З Москви я поїхав додому в Прилбичі відсвяткувати Різдво з родиною, - закінчив довгу розповідь митрополит, - а звідти до Риму з твердим наміром присвятити своє життя церкві моїх предків. Там, у Москві, я побачив: унію чекає велике майбутнє...

- Чого більше в писаннях Соловйова: науки чи віри? - поцікавився Дорошенко. - Хто ж він, все-таки; філософ, теолог чи може тільки поет?

- Пророк! - відказав митрополит.

...Такої ж думки про Соловйова сьогодні дотримується і Туріан, який у журналі „Więź“*, число 7-8 за 1988 рік опублікував статтю під назвою „Пророк“:

* * *

„Мою книжку по-французьки критикують з обох боків: ліберали критикують її за клерикалізм, клерикали за лібералізм. Отці єзуїти цілковито махнули на мене рукою і намагаються мене замовчувати“. Так скаржився перед 100 років Володимир Соловйов, один з найбільших російських мислителів, філософ, теолог, поет, один з найбільших прекурсорів екуменізму наших часів. Зрештою, слово „прекурсор“ не найкраще тут пасує: звучить по-чужому і занадто слабо. Соловйов так далеко випередив свій час, так сильно голосив своєму світові чужі йому ідеї, що був як біблійний пророк.

Очевидно, не тільки єзуїти, не тільки католики мали до нього претензії. Слова Христа, що „ні один пророк не сприймається на своїй батьківщині“ (Лука 4, 24), відносяться до Соловйова, як мало до кого. Ну що ж, жодна громадськість не любить тих, що розвивають її розумові схеми... Не дивуйтесь православним, ми самі не кращі.

Перш ніж напишу про те, що мені найбільше лежить на серці, тобто про екуменізм, нехай буде трохи про інші справи. Найперше - про євреїв (ця справа майже для всіх найважливіша: і для тих, що

* „Зв'язок“

їх демонізують, і для тих, що мимохіть впадають в ангелізм). Взагалі, і тут наш пророк виявив нетипові схильності. Автор недавно виданої польською мовою біографії Володимира Соловйова, яку тут аналізую, його братанок Сергій написав, що стрий вже від молодих літ мав потяг до єврейськості. Боронив іудаїзм перед поточною критикою, проголошуючи, наприклад, що між правною наукою Талмуду і моральністю Нового Тестаменту, опертою на вірі й альтруїзмі, нема суттєвих суперечностей. Боронив євреїв перед звинуваченням їх до виключного потягу до грошей, відповідаючи, між іншим, що сучасна Європа цікавиться виключно грішми. Євреї є майстрами фінансів, отож зрозуміло, що вони панують у сучасній Європі.

Виступав також проти карі смерті. Покликуючись на праці фахівців у галузі криміналістики, доказував безсенсовність „головної карі“ для захисту суспільства. Стверджував, що вона є більш ганебною, негідною і нелюдською ніж війна, двобій і явне вбивство, що видно в погорді суспільства до ката.

Був пророком в сенсі цілком сучаснім. В 1900 році писав до знайомого: „Передчуваю, що надходить час, коли християни будуть знову збиратись на молитву в катакомбах, оскільки віра буде переслідуватись - може не так брутально як в епоху Нерона, але в продуманий спосіб, і більш підступно: брехнею, знущанням, фальшивством і на багато інших способів. Чи не бачиш, хто наближається? Я то бачу, бачу віддавна (його братанок побачив в спосіб вже цілком дослівний: помер у психіатричній закладі).

Очевидно - не він один бачив. Не забуваю про автора „Бісів“. Ці два великі росіяни, зрештою, знали і впливали на себе взаємно. Дехто гадає, що повість про братів Карамазових виникла під впливом Володимира Соловйова, який є прототипом Альоші. На думку Сергія Соловйова, Достоевський поділив його стрія між Іваном і Альошею, при цьому набагато більше його рис має старший брат. „І хоча Соловйов був наприкінці 70-х років не менше антикатолицьким ніж сам Достоевський, цей останній передбачив як би майбутнього Соловйова і зобразив його в Івані. Іван є єдиним героєм Достоевського, напоєним духом католицької культури і недаремно Альоша вигукує розпачливо: „Їдеш, аби пристати до них (до езуїтів)“... Треба було геніальної інтуїції Достоевського, аби в молодій людині, для якої традиція Риму була традицією „антихристовою“, передбачити людину, яка в 1888 році почула від своїх російських друзів повторені дослівно слова Альоші: „Їдеш, аби

пристати до них“. Але якщо початково Соловйов був близький Достоєвському, то не у всьому і не надовго. Бачив незрівняно ширше. Не був націоналістом. Виявляв живу симпатію також до поляків. Довідуємось про це з обговорюваної тут біографії, а також із прекрасної передмови, яку до неї написав отець Олександр Гауке-Ліговський. Соловйов багаторазово виступав проти політики царату щодо Польщі, проти русифікації, п р о т и п е р е с л і д у в а н н я у н і а т і в, тощо. Щоправда дотримувався концепції, в якій Польща, як поміст і посередник між Римом і Петербургом, повинна мати також зв'язок з тим другим, а значить, не може отримати повної незалежності, але в цілому вважав, що окремі держави не мають майбутнього і якщо Польща перестала бути окремою державою, то в такий спосіб випередила на сто або півтора літ всі інші християнські народи. Таким чином, якщо польський народ не був народом-Месією, то стався, принаймні, народом-Пророком. Чи був Соловйов тут пророком, то інша річ, важливим є - і дуже відважним - той консеквентний антинаціоналізм, засудження народного егоїзму. В одному із своїх листів писав: „Чим більше той чи інший народ є відданий загальній ідеї (понаднародній), тим він є сильніший, ліпший і значніший... Якщо народність є чимсь добрим, то найкращий розв'язок виявиться водночас найбільш народним, а якщо не є добрим, то до дідька з нею. Тим часом вискакують раптом патріоти і домагаються, аби, наприклад, справу церковну розв'язувати не „ad maiorem Dei“ а „ad maiorem Russie gloriam“* не в сфері релігійній і теологічній, а на основі народної гордості. Втім випадку людині приходить на думку, що „патріот“ римується з „ідіот“.

Людина з такою поставою виявилась водночас пророком в справах церковних націоналізмів. Оце сформулювання, в яким мислитель 19-го віку геніально показує, про що йдеться в 20-вічному стремлінні до єдності християн. „Щодо мене ходять плітки, що я з певністю перейшов на латинство. Я того би не соромився, якби зробив це з переконання, але власне мої переконання унеможливають це. Вживу інше порівняння. Нехай пан собі уявить, що моя мати є на на ножах із своєю сестрою і не хоче навіть визнати її за сестру. Чи для того, аби їх погодити, мушу кинути власну матір і перейти на бік тітки? Це був би абсурд. Все, що повинен робити, так

* „на возвеличання Бога“, „на возвеличання і про славу Росії“

це з усіх сил переконувати свою матір (і своїх братів), що її противник є помімо всього уродженою правовитою сестрою... і що було би краще й шляхетніше, якби обидві погодилися“. Звернім увагу на „сестрину“ термінологію: тепер так в римським Костьолі (за Павлом 6-им) окреслюються східні Церкви. Власне, є це наші сестри (не кажуть: брати, бо тільки по-польськи Костьол є чоловічого роду). Не мушу хіба тлумачити що це є революційна термінологія навіть сьогодні, коли по обидвох боках надалі покутують мало родинні почуття, а якою ревелаяційною була тоді!

У тому ж листі (скільки думок марнується тепер, бо люди телефонують замість писати) Соловйов пропонує в трьох пунктах програму поєднання. Йому йдеться про те, аби представники його Матері занехали безоглядної огуди західного Костьолу, перебільшення суперечливих пунктів і полеміки. Не йдеться про якийсь компроміс інтересів - автор засуджує давні союзи - але, власне, про родинну солідарність. І про якусь широкість думки і почуттів. Прецінь розкол наступив не з приводу догматичних різниць, не з приводу дочірності, але тому, що ослаб дух єдності і любові: „на Сході те, що соборне поступається перед тим, що грецьке, на Заході - перед тим, що латинське“. Не йдеться, - це вже мій коментар, - про стирання різниць, але про занехання їх до рангу кардинальних засад.

Зрештою, Соловйов поступово акцептує католицькі догмати (так, принаймні, то виглядає в книжці братанка) Непорочне Зачаття, Filioque* і найбільш запальний пункт - примат папи. Але в цій останній справі, як напевно й в інших, акцептація стосується істоти, а не історичних наростів. „Інституцію папства належить відрізнити від папізму, в папстві ми повинні визнати встановлений Богом центр цілого християнського світу“ - голосить православний теолог. Належить відрізнити авторитет папи як наступника святого Петра, пастиря і непомильного учителя соборної Церкви, від його адміністративної влади, яку має по відношенню тільки до Заходу як його патріарх (що різницю робиться у нас і тепер).

В життєписі Соловйова є пункт, який може особливо обурювати православних. 19 лютого 1896 року він приймає святе Причастя з рук уніатського священника, виповівши перед тим триденське визнання віри. Чи то був перехід

* „І Сина“; йдеться про символ віри „Вірую...“

на католицизм? Ані Сергій Соловйов, зрештою сам конвертит, ані отець Ліговський не поділяють того погляду. Автор передмови до книжки вважає, що Володимир Соловйов в той спосіб хотів увійти цілком до соборної церкви, так як то розумів - з папою яко земським головою, не будучи однак латинником, уважаючи себе й надалі вірним сином православної російської Церкви. Помираючи, прийняв святе причастя від православного священника.

Як кожний „поеднавець“, - був внутрішньо розшарпаний. Така вже доля людей, які хочуть погодити те, що в їхніх часах здається вогнем і водою. „Пізніші онуки“ на землі і Пан Біг на небі вміють їх однак зрозуміти.

Православний Великдень 1988.

* * *

... - І все-таки на Великій Україні греко-католицька церква не має майбутнього. - порушив глибоку тишу, що запала після розповіді митрополита, Лотоцький. - Для наддніпрянців правдивою вірою предків є ісконно православна релігія. За неї вони пролили надто багато крові в борні проти бусурманського світу й католицького Заходу.

- Це не зовсім так. Адже Київ уже колись був греко-католицьким і прийняв унію навіть набагато раніше, ніж це зробив Львів, - зауважив митрополит.

- Але ж то було так давно й унія у нас тоді таки не прижилася. Я вважаю, що найбільш відповідною формою релігії на Великій Україні є автокефальна православна церква, - не здавався Олександр Гнатович. - Не маловажну роль тут відіграє ще один дріб'язок. У нас, наддніпрянців, різниця між вищими верствами народу і його нижнім шаром є все-таки меншою, ніж у вас на Західній Україні. Наші дворяни, великі землевласники, заводчики, інтелігенція хоча й перейняли російську культуру, але належать до тої ж релігії, що й решта населення. В Галичині, натомість, велика українська шляхта вже давно покинула рідну культуру й віру. Отож, згуртувати весь український народ, включаючи його найвищі й найнижчі верстви, навколо національної ідеї у нас буде значно простіше, ніж на Західній Україні.

- Це цілком інше питання. Воно слабо в'яжеться з нашою попередньою розмовою і може стати предметом окремого обговорення. Зараз же йдеться про те, що будь-яка церква, відірвана від

соборної, залишена напризволяще й позбавлена контактів із собі подібними, дуже швидко перетвориться в ортодоксальну, застиглу, без руху й розвитку. Таку віру відразу до своїх рук прибирає держава, або певна купка людей. Опісля ця релігія стає предметом спекуляцій, що не має нічого спільного з духовністю. Це було і є в Росії. Такою буде доля автокефальної православної церкви на незалежній Україні. До речі, ще майже три десятки літ тому Володимир Антонович у Києві говорив мені про доконечну потребу самостійної церкви для наддніпрянців. Отже, якщо така форма віри виникне й, - що важливо, - знайде в народі велику підтримку, то вона може бути лише перехідним короткочасним етапом на шляху до з'єднання із вселенською церквою. Можливо, тут і є якийсь резон. Тоді могли би існувати дві або й три форми унії: українська, білоруська й російська.

Диспут затягувався. В ньому не могло бути переможців і пережогених. Адже йшлося про віру батьків. Єдину, неповторну і дорогу для кожної людини зокрема.

- Ваша ексцеленціє! - миловидна господиня дому пані Лотоцька прийшла своєчасно на допомогу і втрутилася в розмову, що застрягла на делікатному місці. - Ми всі дуже радіємо, що ви вже нарешті на волі. Розкажіть нам краще про Спасо-Єфиміївський монастир.

Митрополит підвівся. З висоти свого велетенського зросту лагідно подивився їй у вічі і спокійно запитав:

- Що саме ви хотіли почути про цю тюрму?

- Як вам жилося там, над чим працювали?

- Що вам оповісти? - митрополит наморщив чоло, на обличчя лягла печать смутку. - Нема що розповідати. День був подібний до дня, навколо голі, німі стіни, ні з ким було говорити...

* * *

В монастирську тюрму
Сон до в'язня приходить
Перед очі йому
Ясний образ наводить
Рано в'язень встає;
Як було так і є -
Навкруги так похмарно!
Але в нього в душі

Літнє небо в тиши -
Так в ній ясно, так гарно!
Рано в'язень встає;
Як було так і є -
Переміни не слідно.
Але в нього в очах,
В його тихих річах
Повінь радості видно.
Преподобний Павло
Монастирське житло
Оглядає щоднини.
Аж не вірить очам:
Чи ж се вязень той сам?
Що причиною зміни?
Кличе з братії двох,
Научає обох
В своїй келії грізно,
Як слідити за ним,
За тым вязнем страшним,
Щоб не стало запізно;
Щоб він вийти не міг
За келейний поріг
Серед ночі незначно.
Щоб хтось спав під дверми,
Пильнував як тюрми,
Його келії бачно.
Так їм сказано двом.
І сторожать кругом
Вязня всі без упину.
Бо для них тайна річ,
Що його в кожду ніч
Сон веде в Україну...

(Василь Шурат „В суздальській тюрмі“)

...Свічка догорала. Митрополит відклав на стіл газету, зняв щипцями нагар і згасив племінчик. Через віконце в келію ледь-ледь пробивалося місячне світло. Вогкість тягнула від кам'яної підлоги, добиралася до кісток і жил на ногах. Його морозило. Нога почала ропіти. Піднявся з-за стола і швидко зарухався по келії. Три кроки

до віконця, три - назад. І так цілими годинами. Думки роїлись, переганяли одна одну. Такі безвідраді і безнадійні...

Вже кілька місяців він знемагав у мурах Спасо-Єфиміївського монастиря, спроваджений сюди з Курська. Його паства продовжувала гинути десятками тисяч на полях війни, сотні тисяч розпорошені по безкраїх просторах царської імперії. В їхній обороні стала навіть преса держав, союзних з Росією, не кажучи вже про громадськість нейтральних країн. В газеті „La Semaine Litteraire“*, яку щойно переглядав, Альберт Боннер писав:

- ...страждання Бельгії, Ельзас-Лотарингії, північної Франції, Польщі привернули загальну увагу. Населення ж Західної України постраждало, мабуть, ще більше, бо на його долю випало нещастя рахуватися ворогом по відношенню до обох воюючих сторін.

На захист унії й українського народу, якого сильні цього світу позбавили можливості жити й нормально розвиватися, стали „Gasette de Lousanne“, „La Liberte“, „Journal des Debats“*... Намарне. Господи! За які провини Ти наслав на нас таку кару? Мій народ такий працелюбний, такий мирний і богомільний! Коли вже закінчається наші муки, наші терпіння? ... Відправив подумки молитву перед дерев'яним Розп'яттям, що висіло на голій вогкій стіні.

З-за темно-сірої хмари визирнув місяць і через віконце сипнув у келію жменю блілого світла. В тьмяних променях митрополит побачив хлопчика, в якому впізнав себе...

Він лежить у мамі на колінах, поряд на березі потічка пасуться коні: великий стрункий мамин скакун і його маленький коник. Мама лівою рукою куйовдить йому кучері, правою хреститься і впівголоса відмовляє молитви. По-французьки і з-польська. Мимоволі повторяє за нею.

На позолочених молодиком-місяцем хмаринках бачить святих: одні з поголеними обличчями і дуже подібні до його предків, чії портрети висять у вітальні їхнього дому, інші мають довгі срібні бороди, як от Ілля і Микола. Межи ними Петро і Павло. Ті самі, з котрими так гарно празникувалося на Петрівку кілька днів тому. Тоді він забрався разом з дітьми двірської служби в стодолу. Розклали на вишиваному рушникові нехитрі ласощі, помолилися.

* Літературний тиждень

** Лозанська газета, Воля, Журнал дебатів

По-українськи. І він разом з дітьми. Тоді ще подумав: Бог розуміє всі мови, Він єдиний, а народів багато.

Опісля діти почали припрошувати святих на празник:

Петре, Павле!
Ходіть з нами петрувати,
Гамівочки поїдати.
Тобі дві, мені дві,
Розділімся навбидві!

Лупали кусник гамівки і кидали за переруб. Діти знали, що святі знаходяться поруч, опікають їх і тішаються разом з ними... Ось і тепер він бачив, як святі приязно посміхаються з небесних хмаринок.

І звідусіль лунає музика. Вечірня пісня природи: хор цвіркунів, жаб'ячий оркестр і соло нічного птаха.

- Пора вечеряти, - стиха, аби не розвіяти чарів природи, промовляє мати. - Вставай, Ама! Поїдемо додому.

Вони сідлають коней і мчать липовою алеєю д'гори в село, що під променями місячного сйва виблискує на обрії церковного банею. В'їздили в Прилбичі...

Якось, вже 19-річним юнаком, він лікувався у Кринищі. Мама, як завжди, була поруч. У її спогадах „Молодість і покликання“ є такий епізод:

- Гуляючи, ми обоє з Романом залишилися самі, опинилися на якомусь горбі, звідкіля майоріла долина Попраду, а зблизька виринали темне провалля. Воно то виступало в сонячному світлі перед нами, то знову закутом віддалювалося від нас і губилося в гірських сутінках; недалечко стелилося невеличке кладовище з кривими, сірими хрестиками. Я сіла на шкарпі і дивилася на чудовий божий світ, а Роман, перейшовши з відкритою головою попри могилки, станув передо мною і зачав говорити: „Чи ви, мамо, заглиблювалися коли у догму Спільноти Святих? Це ж прекрасна догма! Коли думаємо про неї, не відчуваємо осамітнення... Чи ви, мамочко охоплюєте думкою, яке значення має молитва, що її складаємо на оцих могилках?“. Очевидно, я не є в силі сьогодні повторити повністю всього, що він говорив тоді, його гарячі слова пливли, вони були натхненні, це була ціла проповідь, поема про небесну любов, яку він відкривав переді мною, в'яжучи в одне мереживо молитви ці душі, яких тіла спочили вічним сном перед нами в оцих запалих гробах, з цілим багатством скарбів Церкви, зі

славою Неба, тайною Спасіння і цілими рядами Господніх Святих... Коли вертаюся в своїй спогадах до тої прогулянки, до цієї долинки і цвинтарця, завжди відкривається переді мною десь далеко й високо небесне світло й та чудова догма Спільноти Святих...

...Де б він не знаходився, в якій частині світу не перебував, його завжди тягнуло в Прилбичі. Додому...

Про це село „Словник географічний Королівства Польського“ інформує:

- Прилбичі належать до яворівського повіту, - 11 кілометрів на південний-схід від Яворова, 2 кілометри від пошти в Мужилівцях. Вздовж східної границі тече з півдня на північ притока Гноінка до потоку Шкло. В північно-східній частині серед забудов починається потік Ролів (Рулів) і пливе на північний захід до Чолгinya, звідти знову входить до Прилбич і, перепливаючи північно-західну частину обшару, прямує до Яворова. На захід від Роліва започатковується його малий лівобічний доплив. Сільські забудови лежать на північний схід. Одна група домів називається Новий Світ. На південний захід від них, на південній границі лежить корчма Щедрів (або Назарівка). На Назарівці, 4 кілометри на захід від забудівель, знаходиться лісничівка і корчма Кольбів (тепер люди кажуть Коблів - автор); на північ - група будинків і філярварок Ролів, на північний захід від Роліва лежить корчма Мурованка, а на північ від неї розташована група домів Сенатів. Більша власність (графа Івана Шептицького) має орної землі 593, лук і городів 246, пасовиськ 93, лісу 1069 моргів; менші власності: орної землі 1230, лук і городів 195, пасовищ 101, лісу 3 морги. В 1880 році було 207 будинків, 950 мешканців у гміні; 11 будинків, 156 мешканців, належних до двора; 82 римо-католики, 975 осіб греко-католицького обряду, 47 ізраелітів; 238 поляків, 868 русинів. Римо-католицька парафія знаходиться в Брухналі, греко-католицька - на місці. У селі є церква, яку заснував згідно парафіяльного інвентаря архієрей Шептицький, власник села. Свідчать про це митра над царськими воротами і герби на філярах вівтаря.

...Ну, що ж! Село, як село. Ні гірше, ні ліпше. Сотні й тисячі таких сіл розсипались по Західній Україні. Такі ж вишневі садки, поля й луки, ліси й потічки. І все-таки воно для нього єдине і неповторне. Найкраще і найдорожче у цілім світі. Бо це його батьківщина. Тут він прийшов на світ, тут народжувалися його батько Іван, дід Петро, прадід Іван... Тут його рід...

Костьол в Брухналі. Тепер тут колгоспний склад. 1988 рік.

Хлопцем засиджувався в батьківському кабінеті над давніми пергаментними грамотами, документами, рукописами, стародруками. Над незаперечними свідками величної історії його роду.

Вони оповідали Роману, що ще за князя Льва Даниловича у 13-му столітті його рід володів добрами у Шептицях, Угерцях і Вошанці. В ту далеку княжу добу Шептицькі належали до еліти українського суспільства. З цього приводу у листі, писаним в 1710 році Василем Шептицьким до великого коронного гетьмана Адама Сенявського, Роман читав:

- А й це Вашмосці належить знати, що ми є шляхтою не від учора, ані з чиеї ласки, ані з нобілітації, ані з зв'язків подружніх вирости - але з давніх предків із заслуг війни і миру, так старі, як стара Русь і віра Христова на ній.

Потім настали часи багатосотлітнього панування Річі Посполитої на західноукраїнських землях. Одна по одній, потрохи родини українських бояр переходили на службу до польських королів і, зваблені більшими почестями й маєтками, відрікались від батьків-

ської віри, перекидуючись на латинство. Шептицькі твердо трималися давньої культури й віри, підтримували вогник у прадавній народній ватрі, яка, бувало, ледь-ледь жевріла по монастирях і небагатьох шляхетських дворах, і не давали тому племінчику згаснути назавжди. В батьковій бібліотеці Роман гортав книги, вготовлені друкарем Лютковичем в Угерцях. Тут ще у 1620 році мечник Олександр Шептицький заснував типографію, призначену для друкування книг тогочасною українською мовою. Зачитувався також релігійними і філософськими трактатами Варлаама і Захарія Шептицьких. Їхні твори друкувались кириличними черенками в Унівській типографії, яку Варлаам заложив ще у 1668 році. Бачив також трагічні сторінки цієї друкарні - акти судового процесу із Ставропігією і документи купівлі-продажу друкарського устаткування до Почаєва.

Особливо багато архівних паперів, які свідчили про наполегливі намагання його пращурів підтримати й піднести все більше занепадаючу на Західній Україні культуру й віру, було за 18-те століття.

Межі документами, що стосувались будівництва Львом Шептицьким кафедрального собору святого Юра у Львові, були й інвентарі церкви в Прилбичах.

У 201-му фондї (опис 4а, справи 4701-4703) Центрального державного історичного архіву у Львові збереглися кілька метричних книг народжень цього села. З них довідуємось, що в 1820-х роках парохом тут був Стефан Радзикович. У квітні 1838 року його замінив Андрій Полошиневич, від котрого, в свою чергу, 21 листопада 1849 року перебрав парохію Омелян Паславський, 1818 року народження, висвячений у 1843-му. Його стрій Гаврило і Петро Паславські - відомі громадські і церковні діячі, автори українських граматик. В справі 4702 є метричні записи народжень дітей Омеляна Паславського і Юлії з Товарницьких-Снігурських. Хресним батьком був Платон Паславський - професор латини й методики в Перемиському інституті. В 1870-1872 роках парafia не мала сталого священика, а душпастирські функції виконували по черзі Петро Алексевич, Петро Товарницький і Теодор Савула. Під датою 14 червня 1872 року читаємо запис: „Видіно і передано нововеденому приходнику всечесному господину Михаїлу Носальському. Йосиф Лозинський, декан Яворівський“. Взагалі, починаючи від 1856 року, цей визначний культурно-просвітній діяч, борець за українську літературну мову на народній основі - хоча й обстоював початково вживання латинки, - ученний приїздив у Прилбичі доволі

часто з візитаціями як декан. Його автографи з різними записами зустрічаються в метричних книгах села через кожних кілька сторінок. Михайло Носальський пробув священиком у Прилбичах до 1879 року. На зміну йому прийшов Антін Волос, уже немолодий душпастир (1823 року народження, висвячений у 1853-му).

Сільський храм стояв на горбку поряд з двором. Навпростець - якась сотня кроків. Роман часто відвідував церкву, любив слугувати священикові при відправі малої Служби Божої. Височенький, не по роках, він легко засвічував у храмі свічки і, взагалі, залобки виконував роботу паламаря: готовив кадило, тримав свічку до Євангелія, дзвоником подавав знак віруючим, що в цьому місці відправи слід клякати, слугував при ритуалі святого Причастя, опісля відносив до захристії чаю, тощо.

Якось, загашуючи свічки по відправі Служби Божої, він вперше уважно придивився до образу Покрови Пречистої Богородиці, який висів за Престолом. Стояв і не міг відірвати очей. Зображені з обидвох боків Богородиці фігури притягували його погляд. Звідкілясь знайомі й до болю рідні постаті. Отець Волос, вже переодягнений, виходив з пресвітерії. Здивовано зупинився і запитав:

- Пізнаєте, паничу, своїх діда й бабуню?

Роман добре знав і пам'ятав діда по матері Олександра Фредро. Не раз дідуньо Фредро бавився з ним, коли Шептицькі сім'єю приїздили до Львова. Але тут, на образі, діда Олександра не було. Не розпізнав у жіночому ряді, що був зображений по праву руку Божої Матері, й бабуні Фредро, яка по смерті чоловіка з 1876 року жила у них в Прилбичах. Натомість діда Петра Шептицького і його дружину Рузою не пам'ятав, бо вони повмирали задовго до його появи на світ. Навіть батько невиразно пригадував риси свого тата Петра. Отож, Роман заперечливо похитав головою.

Отець Волос вернувся назад до пресвітерії, виніс якусь книжку, пригортав, знайшов потрібне місце в ній і простягнув Роману:

Прочитайте, паничу, це місце. Можливо, тоді пригадаєте собі домашні портрети і відшукаєте своїх предків на нашому церковному образі Покрови.

Роман взяв книжку, глянув на обкладинку. Назва була доволі дивна. Не то по-слов'янськи, не то по-російськи. Одначе, зміст зрозумілий. Мабуть, автори й друкарі сплутали кілька мов. „Схиматісмъ всего клира руско-католического Богом спасаемой епаргін Перемьшльской на годъ отъ рождества Христоваго 1879“.

Церква в Прилбичах. 1988 рік.

На сторінці, вказаній отцем Волосом, прочитав:

- Прилбичі. Парохіальна церква Собору Пресвятої Богородиці. Ктитор: Іоанн граф Шептицький. Парох Михайло Носальський, народжений в 1817-му, висвячений у 1846 роках, одружений. В матерній церкві 877 прихожан, разом з Чолгині, Рулівим і Сенатовим з Мурованкою - 1811 парохіян... Создателем церкви Прилбичької мав бути ведля ізвістій інвентаря парохіального блаженної пам'яті Архієрей Шептицький, котрий був власителем села Прилбичі, а церква того ж села його молитвинницею. Ознаки ймовірності того ж суть митра Архієрейська над дверми Царськими і герби на філярах стовпів Жертвенника. Церква Прилбичька носить титул: Собор Пречистої Богородиці, але в Жертвеннику є Покров Пречистої Богородиці, яка омофором своїм покриває самих руських боярів, прибраних в довгі одежі старожиті з литими поясами, зарівно ж і Боярині з корентами. Церква Прилбичька з обиталищем священика і кількома сусідніми селянами, які горб церковний окружують, ведля вістей суть на місці давнього

Прилбичі. Покров Пречистої Богородиці.

кладовища, на котре тіла померших Бояр руських від кількох миль привожено, яко в місце сідалища Архіерейського. - Наслідники блаженної пам'яті Архієрея Шептицького зіставали й утримували греко-католицький обряд. Останній з них був Петро Шептицький, який ведля свого останнього заповіту є похоронений перед роком 1848 в гробі, мурованім зараз за головною частиною церкви, там суть похоронені кілька осіб його родини. Той останній в руськім обряді живучий наслідник блаженої пам'яті Архієрея Шептицького зоставив останнім заповітом (опісля легально підтвердженням) наказ: Поставлення Капліці і відправи річно 25 Служб Божих. Капліці досі ще нема! Тоє лишено опіці консисторії Перемиської.

Теперішній наслідник є син Петра Іоанн граф Шептицький із всією родиною зістає в обряді латинському. Має намір поставити каплицю, але не на кладовищі коло церкви над гробом батька Петра Шептицького і його родини; будова каплиці є навіть розпочата, але на полі, з думкою гробівця фамільного, не знати, чи тая каплиця має заступити ведля наказу блаженої пам'яті ктитора Петра Шептицького? *Piae testatorum intentiones exacutioni mandari oportet** каже правило канонічного церковного права.

...Тепер Роман упізнав: отой з шаблею, мабуть його прадід Іван, а за ним, праворуч, в глибині образу намальовані три єпископи Шептицькі: Афанасій, Лев і другий Афанасій. Діда Петра межі ними не бачив. Напевне, коли той образ малювали, то діда Петра ще й на світі не було. А, може, помилявся, бо фігури були невеликі і не так виразно зображені, як на портретах вдома.

...Той образ Покрови Пречистої Богородиці й тепер знаходиться у Прилбидьській Церкві. Мальований на полотні, яке вже значно пізніше наклеєне на ще не стару дерев'яну основу. Очевидно, десь наприкінці минулого, або на початку двадцятого століття образ частково реставрувався. Фарба подекуди вже починає луштитись.

Парафіяни добре знають історію своєї церкви, не забули також заповіт Петра Шептицького, хоча й шематизму за 1879 рік ніхто з них ніколи не читав. Село має свою, особливу пам'ять.

- Якби на образі Покрови був намальований тато Митрополита, - сказав один із провізорів, - то ми не тримали би його в храмі. Винесли би в музей.

Він показав рукою на невелику непоказну капличку на церконому подвір'ї. Туди заносять вже „старі“ образи 16-18 століть, а в церкві вішають „гарні“ нові. Оті великі підмальовані фотографії. І даремно парафіян переконувати, що це - злочин проти себе самих. Так має бути.

- На Митрополитового тата маємо великий жаль, - оповідав далі провізор. - Подивіться-ино на нашу церковцю. Яка вона старенька й мала. А що заповів Петро Шептицький?

Він підійшов до кам'яної плити, що ледь-ледь виглядала з трави, метрів десять віддалена на схід від церкви, тричі перехрестився і продовжив:

- На цьому місці, - а він тут похований, - казав збудувати для

* Побожні наміри свідків належить сповнити

Фрагмент образу св. Покрови у Прилбичах.

села церкву. Величаву, як святого Юра у Львові. А що його син Іван, тато Митрополита, поставив нам? Капличку при виїзді з села до костьола в Брухналі. Коло липової алеї. Хотів поділити себе між рідною церквою і чужим костьолом.

І знову ж таки намарне було місцевим жителям доводити, що їхня дерев'яна церковця є неоцінним скарбом народу - прекрасним пам'ятником його культури, історії й архітектури. Тільки б належно відреставрувати. Що, якби граф Іван, тато Митрополита, її зніс і збудував кам'яну, то скоїв би дуже зле. У теперішнього покоління парафіан - своя естетика, сформована жахливими останніми десятиліттями...

Каплиця Шептицьких у Прилбичах. Тепер склад мінеральних добрив. 1988 рік.

Роман вже давніше задумувався над питанням: чому дід Петро так твердо тримався греко-католицької, або, як тоді говорилося, руської віри, а тато опуств її і став латинником? Чому тепер майже немає заможних шляхетських родів, які свідомо вважають себе українцями? Хіба що Федоровичі у Вікні... А ще цілком недавно у 1848-му році, коли Весна Народів зазирнула в Галичину, до української організації „Руський Собір“ записались десятки сановних і титулованих осіб. Немало вельмож, які вважали себе русинами, було і в польській „Раді народовій“. Досить того, що на всеслов'янському з'їзді у Празі тоді записались українцями 16

графів! І серед них брати Голієвські, князі Яблоновський і Любомирський, брати Дідушицькі. Ті, котрі свої листи один другому закінчували неодмінною фразою: „А звідки ви будете, пане-брате? Чи не з Коломиї?“. Врешті-решт, із 65 підписів, що стояли під відозвою „Руського Собору“, більше половини складали прізвища власників великих посіlostей та високопоставлених урядників.

Українська наука й література замовчує наявність станової еліти народу у 19 столітті, - ніби-то її тоді вже не було. Що це не цілком так, - переконують записи в метричних книгах народжень греко-католицьких парафій за першу половину 19 століття, свідчить про це й всесвітньо відомий письменник Захер-Мазоха. Дивина-дивиною, літератор, який в основу своїх творів поклав образки з життя українсько-шляхетських дворів у Галичині, повісті котрого перекладалися на багато мов, на Україні не знаний зовсім. А прецінь, так любив цю землю, яку вважав своєю батьківщиною, цей народ, такий рідний йому духом! Не повинно так бути.

І хіба змогла б перетривати й розвинутиись наша церква, якби інституція коляторів була вороже настроєною, або й просто байдужою? Ні, і ще раз - ні!

А будитель народного духу Маркіян Шашкевич? Хіба міг би він стати тим, ким став, якби не граф Тадей Василевський? До речі - хрищений у греко-католицькій вірі...

Чому ж тоді наша станова еліта відійшла після Весни Народів від українського руху? Чому не влилася в загальний потік народного піднесення і не очолила його? А прецінь, вони так багато могли зробити в політиці, в культурі, в економічному становичі народі. Чому? Чому?... Попри всі інші причини до відходу еліти від народу спричинилось в якійсь мірі і тодішнє керівництво греко-католицької церкви, зокрема митрополит Михайло Левицький. Був геніальним організатором церковної справи, зокрема в кадровій політиці, і кардинальська шапочка цілком заслужено прикрасила його голову. Друга для українця за всю історію нашої церкви (першим українським кардиналом став кїївський митрополит Ізидор у 1440 році). Багато має заслуг для нашої церкви і народу Михайло Левицький, але й допустився прикрої помилки. Може тому, що хотів бути повним володарем своєї пастви: і в духовних, і в світських справах? Не бажав ні з ким ділитися владою? А може мав тоді якісь далекоглядні міркування? Як би там не було, але в тій революційній ситуації він остаточно „відлучив“ від народу його

станову еліту, заявивши: „Ми є нацією попів і хлопів і шляхти не потребуємо!“. За цю фразу Левицького згодом охрестили „першим комуністом“ на Західній Україні. А що паства? Вона тоді слухала свого пастиря. Як-не-як, а священник з його життєвими турботами був значно ближчий селянинові, ніж пан. Прірва між селянином і українським двором поглибилась. Рештки українських вельмож, котрі все-ще трималися своєї культури й віри предків, були остаточно відкинуті в польський або німецький табір. Чи мав тоді митрополит Левицький шанс з'єднати всі верстви населення в єдине народне тіло? Зараз годі щось сказати і дослідники ще багато десятиліть будуть сперечатись з цього приводу. Одне точно, - український рух від Весни Народів взяв дуже мало, якщо й не збіднів. Треба було ще з два десятки років, аби хоча б частково компенсувати шкоду, заподіяну такою необачною політикою тодішнього керівництва нашої церкви у 1848 році загальноукраїнському рухові.

Потерпіли морально й українські вельможі. Відмова, фактично вимушена, від культури і віри предків давалась не легко. Роман це бачив на прикладі свого батька. Іван Шептицький, хоча й став католиком, ніколи не відмовлявся від культури своїх предків. Навпаки, розшукував по далекій родині, по монастирях додаткові відомості, що стосувалися заслуг його роду перед рідним народом. Підкреслював свою українськість. Серед польської шляхти, до котрої пристав, часто знаходив розуміння своєї особистої трагедії, бо багато з них були такі самі, як він, але були й такі, що глузували з його любові до культури й віри предків. Як робив це, наприклад, Казимир Хлендовський у „Спогадах“:

- Влітку 1879 року я два рази був у Прилбичах, у Івана Шептицького, щоб познайомитися із старою панею Фредровою, матір'ю (дружини) Шептицького, і скористати з її оповідань до біографічного нарису про Олександра Фредро, що я його задумав написати. Дочка її (Софія), тоді майже 40-літня, теж дуже розумна жінка, посвятилася цілковито вихованню синів, що їх мала 5 чи 6, гарних, жвавих хлопців. Один з них пізніше став греко-католицьким єпископом у Станіславові. Найменше приемним з цілого дому був сам Шептицький, гарний високий мужчина, кажуть, добрий господар, який дороблявся майна, що рідко в нас траплялося, але голосний як порожня бочка. Говорив так голосно, що мабуть усіх мишей з дому виполошив, а так завжди рішуче і з такою впевненістю, як би усі розуми поїв. При тому був дуже

гордий на своїх єпископів в роді (Шептицьких)... пообвіщував свою кімнату самими генеалогічними деревами так, що мені здавалося, що я є в стайні перегонових коней.

Подібних кпин, часом іронічних і незлобливих, а часом відверто ворожих, графові Івану за своє життя довелось вислухати чимало. Переживав велику душевну трагедію. Часами в хвилі розпачу ставав перед портретом батька Петра і виповідав йому свої жалі: „Нащо ти, тату, так скоро помер, залишив мене маленьким напризволяще?“. Шукав опори в своїх предках.

І все-таки граф Іван дочекався щиросердечної вдячності від народу. Дочекався хвилі, коли від незнайомих йому людей почув, що він не є відступник, що він є рідний і близький мільйонам людей, котрим дав сина, який став їхнім могутнім заступником і речником. Було це незадовго перед смертю графа Івана. 12 листопада 1911 року ректор львівської семінарії Йосип Боцян, доктор Тадей Соловій і вчений Кирило Студинський приїхали до Прилбич, аби вручити портрет митрополита Андрія його вже старенькому батькові. Портрет замовили українські послы Державної ради у художника Івана Труша. Після промови, яку написав Євген Олесницький і виголосив у Прилбичах Студинський, з очей графа Івана канули сльози. Це були сльози радості. Сильно зворушений, він через сльози сказав:

- Простіть, панове, що не промовляю по-руськи; але запевняю вас, що я є Русин.

Опісля подякував за дар і додав: - Справді, я дав вам те, що у мене було найкращого і найдорожчого...

А ще перед тим, кілька десятків років назад, граф Іван був у розпачі. До нього дійшли тоді чутки, що його сина Романа єзуїти намовляють вступити в якийсь з орденів. Тоді-то Роман відкрив батькові правду в листі з Криниці:

- Про руську справу я з ніким ніколи не говорив, лише з Вами (про салонні розмови не згадую тут), і тільки Ви, тату, впливали на мене своїми оповіданнями про діла наших попередників.

Тільки тато, його душевні муки, які постійно стояли перед очима Романа, були причиною його вибору.

Плакала мати, коли довідалася, що її улюблений син постановив присвятити своє життя греко-католицькій церкві, вірі предків свого батька. Боялася, що „серед них її син схлопіє“. Заспокоював маму. Навпаки. Мав наміри піднести свій народ до рівня панів. Панів своєї долі, віри, культури. До рівня інших народів Європи.

Прилбичі. На цьому місці стояла палата Шептицьких. Тепер будинок культури, не чинний. 1988 рік.

Обурилася великодержавно настроєна частина польської суспільності. Вважала його вибір зрадою видатного польського роду Фредрів. Тобто, маминого роду. Якби прийняв чернечий і священничий стан в латинському обряді, то все було би цілком нормально. Рахували би, що старший син Шептицьких з Прилбич вирішив зробити церковну кар'єру. Зрадою роду Шептицьких, принаймні, це не вважалось би. Претензій не мали б ані поляки, ані українці.

Не сприйняла його й українська суспільність. Рахували Шептицького чужаком у своєму середовищі, який прийшов до них робити кар'єру з якимись далекосяжними планами поляків. В цьому відношенні йому довелося найважче.

Наслідки необачливої політики на Святоюрській горі Михайла Левицького давалися взнаки ще багато десятиліть. Священство поступово віддалялося від народу. У другій половині 19-го століття парох був уже не той, що колись. Він уже сам не орав власного поля - жив за рахунок конгруї, тобто заплати з фонду держави, і

заглядав у гаманець свого парафіянина. Творив власну, відмінну від народної, культуру. Саме в цьому середовищі пустило найширші корені москвофільство, котре конче хотіло мати володарем не цесаря, а білого царя, бо він душпастирям більше платить аж 1000 рублів річно. Крім того, ще казали, що в Росії попи у великій почесі, - навіть енерали й полковники цілують батюшку в руку.

Не зміг врятувати ситуації талановитий керівник греко-католицької церкви Григорій Яхимович, бо передчасно помер. Не вдалося вичистити „авгієву стайню“ й митрополитові Сильвестру Сембратовичу. Москвофільські провокації, інспіровані за грубі гроші з Росії, змусили мудрого й чесного митрополита відступитись від управління галицькою митрополією.

Деморалізація певної частини духовенства вплинула негативно на українську світську інтелігенцію. Найвлучніше, мабуть, виповівся про відношення до релігії значної частини галицької інтелігенції Іван Франко в передмові до посмертної збірки поезій Олександра Козловського „Мірти й кипариси“. Прискіпливо дошукуючись атеїзму в творах Козловського, він писав:

- ...може не безпідставний буде догад, що зароди лібералізму та вільнодумства в душі Козловського були посіяні ще за його гімназійних часів покійним Костем Горбалем. Щоправда, сей замітний серед наших педагогів чоловік держав себе звичайно при учениках, особливо на пункті релігії, дуже обережно, та все-таки на скільки я пізнав його, в основі його світогляду лежало те троха старомодне вільнодумство, навіяне раціоналізмом 18-го віку, схильне до жартів із „святих річий“ і трошка підбите цинізмом, грубо матеріалістичне в своїй суті і несвідоме тих великих трудностей, які насуває таке матеріалістичне розуміння світа для глибокої критичної аналізи...

Отже, з одного боку - жарти над святощами, цинізм, примітивний матеріалізм, а з другого - така інтелігенція залюбки і навіть особливо бучно святкувала релігійні празники, хрестила в церкві дітей, у храмі вінчалась, сповідалась у своїх священників, коли наставала пора покидати грішну землю і перебиратись у тамтой ліпший світ. „Великий атеїст“ Франко хрестив у церкві своїх дітей, а тримав їх до хресту не менш „великий атеїст“ Михайло Павлик. Ще один „атеїст“ Михайло Грушевський вінчався теж у церкві. Ота двоїстість у ставленні інтелігенції до релігії була тоді, мабуть, типовою у цілій Європі. Але була різниця. Інші

народи в Європі мали свої держави, або ж виступали єдиним фронтом до її здобуття. Тут же, в Галичині, оту „вільнодумну“ частину інтелігенції влаштував цей статус-кво і змін вона, якщо й бажала, то тільки не в керунок конструктивної будови української спільноти. Радикалізуючись, вважала, що чим гірше, тим ліпше. Суспільство слід розвалювати, демонтувати. А вже на розвалинах може щось і збудуємо. А ні, то ні!

Сказати, що „вільнодумна“ інтелігенція зустріла його, вже не Романа, а Андрія Шептицького, на митрополичому престолі „в штики“, значить - нічого не сказати.

Найбільш яскраво виразив почуття цих „вільнодумців“ Корнило Устиянович. Ні, він не був войовничим атеїстом. Навіть, навпаки. Був греко-католиком. Християнином. Творив у церквах перекрасні настінні розписи й писав ікони. Його „Мойсей“, що й нині прикрашає Преображенську церкву у Львові, - гордість українського малярства. Дотримувався всіх обрядових приписів: постив, регулярно сповідався, тощо. З другого ж боку, пописував вірші, в яких жартував над християнськими святими, висміював священничий стан, хоча його батько й брат були пастирями. Одне слово, був типовим європейським „вільнодумцем“. Так от, призначення Андрія Шептицького на митрополичий престол Корнило зустрів віршем. Автограф зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки ім. В. Стефаника і має назву: „Р. А. Ш...му“. Здається, він ніколи не публікувався: чи то Корнило передумав, чи з інших причин:

Хіба ж ти віриш в тумана,
Котрого нам усе пускаєш?
І віра так твоя сильна,
Що з неї нам спасеня чаїш?...
Дивлюсь, як Ти хрестом лежиш,
Дивлюсь, як плачешся пред нами,
Як недоїсь, як недоспиш
За служби Божой молитвами...
На що? за що?... Кому отсе,
Твої приємність творять муки?
Свята комедія і все
Що робить ум твій близорукий
І вся та чорная толпа
Затуманена молитвами -
Котрим вогонь, світ і вода

Були і будуть все богами -
Хоть днесь інакшу постать мають
Тай вже не так ся поривають?...
Хіба ж на те учився Ти
Зглубляти вічнуу вселенну,
Щоб як неуж повірити
У рай посмертний і гіенну?
Щоби над світом мнити Бога
З марними людськими чуттями
Бога сліпих караючого,
Кормлячогося молитвами?...
Ні-ні, усьо то є брехня.
Ти всьо то бачиш, всьо то знаєш
І тільки для напованя
Нам того тумана пускаєш...
Пускай, пускай! не загасиш
Видумочками світ науки.
В коліску людство не всадиш,
І страхами пекольной муки
Вже більш єго не доведеш
До стуманіння і розпуки
Та ще й до послуху такого
Як перед соти літ бувало -
Ми вже чей вирости із того -
Пиши ж, владико наш: Пропало!

Газет, оочих до такої публікації не бракувало й тоді. Щось все-таки стримало Корнила. Може, інстинкт, передчуття, що у своєму „вільнодумстві“ забрів занадто далеко й не туди, де панує істина. Отож, написавши вірш у запалі емоцій, під впливом кав'ярняних пересудів, він опісля передумав і заховав поезію у свій архів. Одначе, чомусь не знищив... Як би там не було, а вже через рік з лишком Корнило кардинально міняє своє ставлення до Шептицького, а через нього й до віри батьків. Свою останню книжку, яка мала назву „Три цікаві загадки“ й була видана в 1902 році у Чернівцях, він офірує митрополитові з дарчим написом, який коментарів не потребує:

- Єго Превосходительству, Високопреосвященному Кір Андрею, Вседостойнішому і возлюбленнішому Владиці своєму з

Книга К. Устияновича з дедикацією А. Шептицькому.

найглибшим поклоном і з сердечною преданістю. Корниль Н. Устиянович.

За цією щиросердечною дедикацією криється значно більше, ніж повернення блудної овечки, якою, зрештою, Корнило ніколи й не був, до своєї рідної отари. Хоча й дуже імпульсивний та емоційний, він вже не був юнаком, до примх якого завше відносяться поблажливо, мав 60 років і отак, запросто, „за красныя глаза“ не міг змінити свого ставлення до графа - митрополита. Значить, було за що. Значить, доказав граф на ділі, що повернувся до батьківської віри, до свого народу не задля кар'єри. Були пастирські листи, проповіді, фундації епархіальної бібліотеки в Станіславові, бурси для українського педагогічного товариства, „Народної Лічниці“, „Порадні Матерів“, Національного Музею, стипендій..., заходи щодо створення українського університету...

І ота радикально настроєна „вільнодумна“ інтелігенція повернулася обличчям до віри батьків, до С в о г о митрополита. Зумів переконати їх...

* * *

Вісті з батьківщини сюди, в келію Спасо-Єфиміївського монастиря, доносились розмаїті. Переважно, сумні. Найсильніше його засмутила й вразила звістка про кончину Івана Франка. Таку недоречну й не на часі. Мимоволі в першу хвилю подумалось, чи поєднався поет з Богом перед смертю. Якщо так, то хто ж тоді був сповідником? Чи знайшовся на той час у Львові котрий з душпастирів, який би взявся за цю делікатну справу? Знав про складні стосунки Франка з Богом і, в зв'язку з цим, упередженість, ба, навіть ворожість значної частини духовенства до поета. Адже про світогляд Франка, його атеїзм та про велику шкоду його творів для релігійного виховання вже тоді понаписували багато праць. Сам поет, зокрема, вважав, що тільки Яким Ярема в розвідці про „Мойсея“ найбільш глибоко ввійшов у суть його стосунків із Свешнінім.

Митрополит чудово розумів, як багато важив авторитет Франка не лише для теперішньої молоді, але й для майбутніх поколінь його пастви. Отож, справа поєднання поета з Богом не могла не хвилювати, не міг про неї не думати. Одначе з газет, які доходили до нього в келію, годі було вивідати про такі подробиці.

...„Як то було зі сповідю І. Франка“, - таку назву має лист отця Теодозія Галущинського до редакції „Нової Зорі“, опублікований у цьому часописі 4 серпня 1932 року.

„Високоповажний Пане Редакторе! - пише Теодозій Галущинський. - Запитуєте мене, як то було зі сповідю доктора Івана Франка. Радо відповідаю на се тим більше, що в пресі представлено ту болочку справу досить неточно і з покликанням на мое ім'я. Тому подаю цілий перебіг так, як нині пам'ятаю.

Головно в „Ділі“ з 26-го червня 1932 року число 139 в дописі пані Олени Грозикової згадується між іншим про мою роллю в тій справі. Для того вважаю за відповідне подати до загального відома, яка була моя участь і як відбулися мої відвідини у тяжко хорого Франка.

До 1916 року доктора Франка бачив я лише два рази й оба рази принагідно й дуже коротко. Перший раз було се в Перемишлі. Коли я був учеником 6-ої класи гімназійної. Не пригадую собі, що се була за нагода, але одного дня рознеслася між нами, гімназистами, вістка, щоб зійтися в означенім місци поза містом, бо буде Франко й буде з нами говорити. Розуміється, для нас учеників була се неабияка сенсація. В нашій уяві Франко був якимсь недосяжним ідеалом науки, письменства і пр. І дійсно, доктор Франко прийшов до нашого гуртка. Говорив про літературу, про читання книжок, може ще про інші справи, та нині вже не можу собі точно пригадати.

Другий раз в два роки пізніше бачив я доктора Франка підчас прогульки в гори, в Буркуті. І ся стріча була принагідна і коротка. Поза тим знав я Франка лише з його творів.

Коли в часі світової війни 1915 року повернув я з Риму до Галичини й осів у Львові, довідався я від других, що Франко тяжко хорий. І тоді мені навіть на думку не приходило відвідувати хорого й при тій нагоді пробувати спонукати його до святої сповіді. Се в першій мірі належало до пароха, надто я вважав себе занадто недосвідченим і молодим, щоб міг самовільно брати на себе таку важну й тяжку справу. Тим паче, що тоді у Львові були поважніші священники, знані з громадянського життя. І я був певний, що декотрий з них буває у Франка і старається поєднати його з Богом.

Та одного дня весною 1916 року завизвав мене отець Ігумен і сказав, що приходила якась пані просити, чи котрий з монахів не відвідав би тяжко хорого Франка і при тій нагоді може вдалося б спонукати його до сповіді; отець Ігумен поручив мені се зробити. Я

предкладав отцеві Ігуменови всі мої труднощі і просив вислати старшого й досвіднішого, та мої представлення не помогли; треба було піднятися тої тяжкої справи.

Зараз таки того дня я відвідав хорого Франка. Застав я його дуже ослабленого і страшно терплячого. Його біль був нераз такий сильний, що хорий майже відходив від змислів. Виглядав зовсім опущений і то всіми крім одної старшої, побожної служниці, яка обслуговувала хорого й м о л и л а с я з а й о г о н а в е р н е н н я. Мої відвідини досить здивували Франка. Та я пригадав йому нашу давнішу стрічу, хоч він не міг пригадати собі мене. Притім сказав я йому, що довідавшись про його тяжку недугу, прийшов я його повітати. Наша розмова з початку не клеїлась. Франко був досить здержливий. Відай догадувався про ціль моїх відвідин. Та по якимсь часі ми розговорилися на добре. Франко оповідав мені про свою недугу, про свої твори та про війну й можливі її вислід.

В тій розмові я час до часу звертав бесіду на релігійні теми, бажаючи в той спосіб перейти на справу його душі.

Та Франко за кождий раз нарочно оминав релігійні теми, або збував загальниками. Я спостеріг, що справа з його наверненням буде дуже тяжка, але надії не тратив. Вкінці вдалося порушити правду існування Бога й Божого провидіння. Іван Франко висував знані закиди матеріалістів проти існування духової розумної істоти і при тім час до часу повторяв: Коли існує Бог, то чому він (Франко) так страшно терпить. Я пояснював причини і значіння терпіння в людському життю, та се не вдовольало Франка. Та наша розмова тревала майже дві години. Я завважив, що він мучиться і на разі нема надії на серйозне навернення, тому попрощався з Франком і спитав чи дозволить, щоб я його частіше відвідував. Він досить радо на се пристав, що було для мене досить добрим знаком.

По кількох днях я знова відвідав Франка. Його стан здоровля дуже погіршився. По привітанню та кількох питаннях я вже просто звернув бесіду на справу душі і формально предложив йому сповідь, кажучи: „Пане Докторе, вже час, щоб Ви поєднались з Богом“. На сей мій висказ Франко з початку зачав іронізувати більше менше такими словами: „Коли ходить про поєднання, то мусів би тут прийти сам Бог і поставити умовини поєднання“. На се я відповів: „Господь Бог може післати свого заступника й умовини вже давно подані“.

Тоді Франко з певного рода огірченням оповів мені, що хтось прислав йому православного священика, який також предкладав

йому сповідь, та він його не прийняв. Відтак звернувся до мене і спитав: „А б о в ж е з і м н о ю т а к з л е ?“. Тоді я ясно представив йому безвихідний стан його недуги. Франко задумався; знова зачав підносити закиди проти віри і вкінці таки не хотів висповідатися. Було се в 12-тій годині в полудне.

Я попросився і висказав йому свій жаль, що він відкинув сповідь. Коли я був вже у другій кімнаті, Франко прикликав мене до себе і сказав: „Прийдіть ще раз до мене, бо я лоблю з вами говорити“. Знова вступила в мене надія й я сказав: „Добре, прийду, може й завтра“.

Слідуючого дня був похорон покійної Левинської. Я був на похороні й по полудни хотів піти до Франка. Тимчасом на похороні довідуюсь, що Франко вночі помер. Так було зі сповідю доктора Франка.

Коли потому Високопреосвященний Ординаріат офіційно зажадав від мене справоздання, бо наші інтелігенти дуже напірали урядити помершому християнський похорон, тоді я представив справу, як вона дійсно була.

Коли ходить тепер про так званий „культ“ Франка, моя особиста думка така: Навіть як Франко був би висповідався і відкликав всі свої блуди та по можности направив велике згіршення, яке він викликав серед мас своїми писаннями, то й тоді непожадливо було би ширити його „культ“ як „національного пророка“ чи „героя“.

Сам талант, хоч і який великий та всесторонній, се не заслуга чоловіка, се виключно Божий дар. Лиш той, хто цю Божу іскру вжне на добро загалу, особливо на помноження духових цінностей людства, - заслуговує на пошану суспільности; хто однако надужие Божого дару на шкоду загалу, з тим можна співжаліти, навіть найти одну-другу влекшуючу обставину, але так званий „національний культ“ йому не належиться.

Ніхто не перечить, що Франко се дійсно талановитий письменник та що його твори в історії нашої літератури будуть мати визначне місце. Одначе отруя подана хоч би в найгарнішій і найдорожчій посудині все остає отруєю. Отсе моя думка про Франка“.

...В правдивості розповіді отця Галущинського сумніватися немає підстав. Автентичність її повністю підтвердив Мар'ян Колодій. В його чернетках зберігаються точні копії всіх рукописів і публікацій про Івана Франка в останній рік його життя. Майже всі вони позначені знаками запітання, зауваженнями Колодія. Особли-

во перепало Роздільській за її оту історію з хустиною. На споминах Галушчинського нема ні одного знаку запитання, - одні лиш окличні знаки. А прецінь Колодій вважав себе войовничим атеїстом.

Лист Теодозія Галушчинського справляє сумне, прикре, ба, якесь двоїсте враження. Передовсім, дуже непривабливо автор виставив сам себе: ортодоксальний служитель культу, церковний догматик, фанатик-формаліст. Врешті-решт, як людина, позбавлена ширшого погляду на релігію, віру, зокрема, католицьку. Квалівся „вибити“ з поета формальну сповідь. Хіба могла така людина бути посередником між Франком і Богом? І хіба не мав рації в такому випадку Франко, коли говорив, що вже би краще „сам Бог мусів би тут прийти“? Хіба можна було посилати до Франка молоденького ченця-василіанина? Що? не знайшлося у Львові душпастирів поважніших і прихильних поетові, його титанічній праці? Чи, може такі священники були, але боялись відповідальності перед судом історії за можливу відмову у сповіді? Зрештою, не відмовив остаточно Галушчинському, просив його прийти ще раз. Не вірив, що живе останні години, - мав стільки планів і голова так ясно працювала! - то й питав з недовірою: „Або вже зі мною так зле?“. Цілком можливо, що чекав на повернення Митрополита. Прецінь, недаремно так переживав, аби главу народної церкви москалі не вивезли. „Дай Боже, щоб я помилявся, дай Боже, щоби Шептицький остав у Львові через весь час воєнного лихоліття“, - говорив він майже два роки тому, аналізуючи проповідь митрополита у Волоській церкві. Одначе Митрополит був далеко. Дуже далеко. Мучився у царських темницях. Надії на його близьке повернення не було видно. А з Франком виявилось дійсно зле. Зійшов з цього світу і поєднався з Богом сам. Без посередників.

Кажуть, що історія ніколи нікого нічого не вчить. В даному випадку це не так. Василь Стефаник врахував непорозуміння зі сповіддю Франка і заздалегідь, задового до смерті, обрав собі за сповідника - посередника з Богом Климентія Шептицького, митрополитового рідного брата.

Вже з власної ініціативи Теодозій Галушчинський в листі „Як то було зі сповіддю Івана Франка“ вирішив вповістися ще й з приводу зростання популярності поета. Назвав його творчість „отруєю“. І яким же безмірно вищим був митрополит ще за шість літ перед тим, коли в листі, датованім 21 грудня 1926 року, до греко-католицького єпископа Богачевського в Філадельфію писав: „Яким

Іван Франко був того роду письменником, що атеїзм, матеріалізм і раціоналізм становили б його головне поле творчості, тоді безумовно б ми явно заборонили брати участь в його культурі не тільки духовенству, але і всім вірним, бо шануючи його пам'ять, висказували б вірні признання його безбожному світоглядові і пропагували б той світогляд. Але в творчості Івана Франка атеїзм і матеріалізм займає тільки незначне, спорадичне місце, а головне місце займають посередньо чи безпосередньо національні і патріотичні теми. Ще до того так є, що Франко не був глибоким мислителем, а радше енциклопедистом, і ті місця, де він розвиває свій атеїзм і матеріалізм, мають тільки марну силу. Зате національні і патріотичні теми умів він опрацювати сильніше і вартісніше, так що солідна критика вже в тій справі має ясну точку зору, що Іван Франко остане в будучності пам'ятний лише як поет націоналіст-патріот.

Мав я нагоду достаточо переконатися про те, що вірні піддани моєї юрисдикції шанують Франка виключно задля його величини як національного, патріотичного письменника, а не задля його атеїзму і матеріалізму, який світогляд вони відкидають... Атеїзм і матеріалізм Франка нині в нас стають релятивно спокійні. Не мають вони вже того впливу ні на старших, ні на молодших, який мали давніше. Нині в нас повстають нові психічні струї: консервативна, яка цінить релігію і церкву, і крайньо антирелігійна - більшовицька. А та більшовицька вчиться атеїзму не від „гуманіста“ Франка, але від комуністів у Росії і на Україні.

На загальне викорінення слави Франка в нашому народі не може бути мови для того, що живемо в такому віці, коли народи хваляться своєю „аристократією духу“ як своєю силою і іспитом зрілості. На жаль, у нас тої „аристократії“ ще замало, й зрозуміло, що загал нашого народу не може бути перебірчивий та що так величається Франком. Якби, отже, заборонити духовенству брати участь в обходах пам'яті Франка, то з того пішов би різкий роздор між нашими світськими вірними, а може, й між духовенством, бо більша часть зле толковала в собі таке зарядження: що наша ієрархія ворожа народові, що таке в інших католицьких народів не буває, що тут слідно якусь „чужу“ руку і так без кінця.

Виджу з вашого письма, що таке зарядження принесло для вашої ієрархії немало клопоту і нової журби, а в мене, мабуть, було б ще гірше. І як би я боронився, коли б мені, приміром, навели таку аналогію, що польський поет Ян Каспрович нічим не був

ліпший від Франка під оглядом релігії, а все ж таки по його смерті навіть єзуїтський „Пшегльонд повшехни“, що виходить у Кракові, оголосив збірку на Літературний музей імені Яна Каспровича, хоч у поляків немало славних письменників і католики в них легше могли б собі вибрати „великанів“, як наш народ.

...Таку відповідь дав митрополит Богачевському, який скаржився йому, що українці в Америці говорять: „Чому ж митрополит Шептицький, в котрого дієцезії помер і похоронений Іван Франко не виступає проти культу того генія? Видно ясно, що митрополит признає рацію нам, а не тим, котрі противляться ширенню такого культу.“

* * *

...Багато дечого передумав митрополит в мурах Спасо-Єфиміївського монастиря. Все, що прожив і пережив. Крок за кроком. Навіть всієї весняної ночі не вистачило б, аби про все це переповісти гостям, що зібрались у Лотоцького на Фонтанці в Петрограді тієї прекрасної весни 1917 року.

- Що вам оповісти? - ще раз повторив митрополит, звертаючись до пані Лотоцької. - Сидів самотний з своїми думками.

Настала пора прощатися з гостинними господарями. Розходились вже за північ. З Балтики потягнуло свіжим, ще морозяним повітрям. Митрополита проводжав додому отець Стефан Юрик. Він кілька днів тому приїхав сюди до Петрограда з Вологди, де відбував заслання і сьогодні теж був гостем у Лотоцьких.

- Ваше Високопреосвященство! - звернувся до митрополита отець Юрик, коли вони вже підходили до кам'яниці Цепляка. - Яке враження справили на вас сьогоднішні господарі й гості?

- Аж не віриться, отче, - відповів, - який великий поступ зробив відтоді наш національний рух. Зараз твориться держава, формується уряд, організовується військо, а перед тридцятью роками, коли я вперше приїхав до Києва, то вони, - тодішня українська громада, - були виховані на російській культурі, а я на польській. Цікаво, як там у Києві тепер?

Всіма помислами вже перебував у столиці України. Хотів на власні очі побачити зміни, принесені революцією.

...Дорога виявилась не легкою. Всі потяги були вщерть забиті солдатами, які самовільно захоплювали всі купе, всі місця у вагонах, і цивільні пасажири мали великі клопоти з переїздами по

країні. На це ради не було, бо з проголошенням свободи у війську зникла всяка дисципліна. Солдати хоч би тим хотіли взяти своє за три роки окопів. З великими труднощами дістався до Києва.

Зате тут його зустріли з великими почестями. Голова комітету „Союз Городов“ барон Штейнгель віддав в розпорядження митрополита автомобіль. Найперше поїхав до притулку для дівчат-сиріт Галиччини. Діти ридали, хотіли додому. Підбадьорював, як міг, подавав надію на повернення. На прощання склав щирю подяку Луначарській та Дорошенковій за опіку над дівчатками.

Особливо запам'яталася зустріч з кооператорами Київщини. Сотні людей, здебільшого селян, членів сільських кооперативів, що приїхали до столиці з далеких сіл на з'їзд, всі як один піднялися з своїх місць, коли митрополит появився у залі, і влаштували йому бурхливу овацію. Один за одним на трибуну піднімалися промовці і сердешними, щирими словами вітали колишнього Царського В'язня.

Дещо йнакше виглядали зустрічі з місцевою українською інтелігенцією. Професор Михайло Грушевський, добрий знайомий митрополита ще зі Львова, влаштував теплий прийом в приватній обстановці, але на засідання Центральної Ради не запрошував.

- Шалено переживав за свою революційну репутацію, - пояснив Дмитро Дорошенко.

Ще більшу „революційну пильність“ проявив Володимир Винниченко. Одного разу він увійшов до кімнати, де митрополит розмовляв з кількома членами Центральної Ради. Винниченко, не привітавшись, тут же сів у кресло спиною до митрополита й запалив цигарку. Зробив це так демонстративно, аби всі бачили. В тім числі митрополит. З цього приводу Дорошенко пише:

- Пані Л. М. Старицька - Черняхівська, яка витала Митрополита, потім оповідала мені, що всі присутні просто паленіли від сорому за таке некультурне поводження „революційного вождя“.

Перед самим від'їздом з Києва родина і приятелі Івана Франка попросили митрополита відправити панахиду. Минала перша річниця від дня смерті поета. Погодився. Панахида відбулася 22 травня у костьолі святого Олександра в присутності громадських діячів, представників різних українських організацій, переселенців-галичан. Костьол був переповнений. Ніхто з присутніх, в тім числі й митрополит, не брав собі до голови того, в який спосіб Франко перед смертю поєднався з Богом. Хіба це мало таке вже значення?...

Назад в Петроград митрополит вертався з суперечливими враженнями. З одного боку, все більше вимальовувалися контури Української держави, вимріяної і випрацьованої поколіннями народного цвіту. З другого... А з другого боку, ясно бачив як революція безупинно мчить в майбутнє, відмітаючи всі здобутки цивілізації. Чим все це закінчиться? Вожді, аби утриматись на хвилі, навипередки один перед другим радикалізуються і підганяють розвиток подій, наслідки яких годі передбачити... Через півтора року запитають його думку щодо возз'єднання Західно-Української Народної Республіки з УНР. Митрополит скаже політикам:

- Не кваптеся. Почекайте, нехай вони між собою розберуться що за державу вони зібралися будувати.

Тоді його ради не послухали...

Війна тривала, і надії на скоре повернення додому не було. Фронт є фронтом, і в якому місці його перейти? Допоміг випадок. В Карлових Варах був арештований шеф російської шпигунської мережі адміністратор православної церкви у Празі Рижков. Війсковий трибунал Австрії засудив його на кару смерті. Всі газети враз заговорили, що врешті-решт появилася реальна можливість обміну митрополита Шептицького. Так це було насправді, чи ні, але 9 липня 1917 року митрополит опинився вже у Стокгольмі. Вся Європа була перерита окопами і дістатись до Львова було не просто навіть з нейтральної Швеції. 22 липня митрополит добрався до Гамбурга, де його зустріли українські послы до австрійського парламенту Микола Василько і Кость Левицький. З Німеччини в нейтральну Швейцарію перебратись було нескладно. Зупинився у Лозанні, де затримався у графа Михайла Тишкевича. Обидва нанесли візит столітній княгині Зейн-Віггештайн.

Хто би міг подумати, що тут, в серці Європи, жевріє вогник вишуканої елітарної української культури! Княгиня була онукою знаменитого українського композитора Дмитра Бортнянського і цінувала своє походження. Переймалася поточними українськими справами: матеріально допомагала виселенцям з Галичини, домагалася звільнення митрополита з російського ув'язнення - відомо її два листи в цій справі до царя.

- Який прекрасний цвіт розсипав наш нарід по Європі, - подумалося йому на прийомі у княгині з роду Бортнянських, і згадав як оце недавно у Стокгольмі Модест Менцинський влаштував концерти на честь приїзду його, митрополита. - І цей

історичний, талановитий народ ніяк не може спромогтися на свою державність.

...Із Швейцарії до Риму потрапити не вдалося. Довелось їхати у Відень, а відтак до Львова.

10 вересня 1917 року площа перед залізничним двірцем у Львові аж до церкви святого Юра була вщент заповнена народом. Прийшли з церковними хоругвами, образами, національними прапорами зустрічати свого Пастиря. Були палкі промови, вінки, дівчатка сипали квіти, молитви і сльози. Сльози радості... Просто з двірця він направився в свою резиденцію на Святоюрській горі. Переодягнувся в митрополичі шати і в соборі святого Юра відправив молебен.

Опісля станув перед престолом, - як і три роки тому на казальницю не вийшов, - і виголосив проповідь:

- Дорогі брати, вірні й діти! Коли я тому три роки Вас опускав, я терпів дуже, терпів я не тому, що мене могло ждати щось важкого найтяжчого, бо за віру понести і смерть, то річ солодка і пожадана. Хрест, то дерево тверде, хто його однак обніме і візьме на себе, той бачить, як з того святого дерева чудові цвіти розцвітають. Я терпів тому, що не міг разом з вами терпіти. А се біль так великий, що я його глибини не знав. Коли я з часом у в'язниці довідувався про ваші терпіння, так я знова терпів страшно, бо не міг з Вами терпіти, ні Вам допомогти. Але я вірив, і віра в мені перемогла. Бо розум казав вже не сподіватися на ніщо, бо нарід просто перестав віддихати, гинув. Та віра побідила. Той поганський безбожний царат розсипався в порошок, а нарід, що віками був гнетений, якому відобрали віру й мову, встав, живе і глядить в кращу, ясну будучність. Та і по сей бік заповідається для нас краща будучність. По великих і многих хрестах, які є так потрібні, приходять і для нас кращі дні. Се вам заповідаю, бо знаю про се. І запорукою в тім нам є також, що ми тепер і в Найвищім Домі маємо своїх приятелів і покровителів.*

Тому звиваю Вас, мої братя й вірні діти, заспівати зі мною благодарственну пісню „Тебе Бога хвалим“. Не за мій поворот, хоч

* Напередодні, 9 вересня до Львова приїхав архикнязь Вільгельм, аби особисто привітати з поверненням митрополита і, водночас, обговорити можливу автономію Західної України з політичними діячами.

я за него покірно вдячний і тішусь ним, та кажу, не за мій поворот дякуймо Богови. Бо коли я знов між Вами і до Вас можу промовляти і знов для Вас працювати, то я передовсім перепрошую всіх Вас і кожного зокрема за те, що я може не дав Вам такого доброго і глибокого приміру, який повинен був дати. Я обіцюю Вам, що відтепер по літах неволі у відзисканій свободі мої жертви і мою працю я лиш поглублю і еше чистішими приносити буду. Ми відспіваймо пісню подяки „Тебе Бога хвалим“ за те, що удержав нас серед тяжких хрестів і що дає нам можливість дальше працювати Йому на славу, а нам на кращу будучність.

...З церкви пішов просто до палати. Відтак вийшов на балкон і поблагословив хрестом людей, що не квапились розходитись. Окинув поглядом місто. За три роки Львів зовсім не змінився. Війна оминула його, принаймні, зовні. Фронт відкотився далеко на схід і місто в променях надвечірнього сонця виглядало цілком спокійним, як за старих добрих часів. Однак, до тих старих часів вороття вже не було. Люди змінилися дуже. Змінився і він. Передчував, що в новітніх часах, які надходять, доведеться пережити й перетерпіти не менше, а можливо, набагато більше, ніж на засланні.

Надвечірнє небо над його головою загрозово пламеніло фіолетовим багрянцем, що розчинявся на сході в зловісній темені, віщуючи йому, його пастві, вірі батьків нові нечувані терпіння...

...Настане такий химерний час, коли все прикре й гірке, пережите в царській неволі, затреться в пам'яті і оті три роки заслання видадуться навіть приємними й веселими в порівнянні з лихоліттям, яке спіткає Церкву й народ. Буде пацифікація, полонізація, русифікація, ліквідація... Будуть депортації на Захід і на Схід. Геополітична ситуація відмовить народу в праві на існування. Порозбігаються безпорадні політики, поховаються, як миші в норі, вчені й письменники. Тільки Він залишиться з народом, зі своєю паствою. Той Хрест, то тверде дерево Він обніме, візьме не себе і буде тяжко нести ще багато-багато років. Пройде з ним по тернистому шляху, як Христос на Голгофу. Тільки дорога буде довшою. Буде вірити, що з того святого дерева, з Хреста розцвітуть чудові квіти.

...Вони розцвітуть. Народ має надію, терпить, любить і вірить. Як вірив Він...

місто Львів, 1988 рік

ЗМІСТ

I. Проповідь.....	5
II. Царський в'язень.....	34
III. Віра батьків.....	66
IV. Повернення.....	96

РІРА
БАТЬКІВ